

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

Gisken

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

ÅRBOG

Udgivet af

HISTORISK SAMFUND
FOR
VIBORG AMT

1982

47. ÅRGANG

FRA VIBORG AMT 1982

Redigeret af

PAUL G. ØRBERG

under medvirken af

MORTEN ØLLGAARD

Lay-out og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift:

8 og 10 pkt. Garamond

Papir:

100 g G-print

Omslag:

Invercote

Trykt i 900 eksemplarer

ISBN 87-87235-28-5

Indhold

Carl Heinrich Petersen:	
Træk af arbejderbevægelsens historie i Viborg – og af min egen	7
Poul Himmer:	
Mysterietavlen i Søndre Sogns Kirke i Viborg	68
Paul G. Ørberg:	
Viborg stifts kirkebogshistorie 1643-1813	111
Birgit Løgstrup:	
En stationsby vokser op	138
Småstykker:	
Vald. Andersen: Nogle Karup-degne	167
Hans Worsøe: Øl i Viborg i 150 år – og mere til	171
Viborg litteratur 1981-82	179
Samfundet siden sidst	183
Beretning fra lokalhistoriske arkiver	186

*Forsidebilledet
gengiver kongebrevet af 17. maj 1646 bl.a. om indførelse af kirkebøger, se side
112.*

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Provst *Morten Øllgaard*, Vorde, formand.

Arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, næstformand.

Fuldmægtig, cand. jur. *H. P. Pedersen*, Bjerringbro, sekretær.

Sekretær *Else Hansen*, Viborg, kasserer.

Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg.

Domprovst *K. Gjesing*, Viborg.

Materieforvalter *H. Spanggaard Munch*, Viborg.

Museumsleder *Aksel Nielsen*, Thorning.

De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Bankfuldmægtig *Finn Bertel*.

Arkivsekretær *Ingelise Rahn*.

Samfundets ekspedition:

Fru *Else Hansen*, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15,
8800 Viborg. – Tlf. (06) 62 44 88. – Giro 4 06 38 05.

Bidrag til årbogen

sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Landsarkivet, 8000 Viborg.

Træk af arbejderbevægelsens historie i Viborg – og af min egen

Af Carl Heinrich Petersen

Der findes allerede en del bøger om arbejderbevægelsens historie i Viborg, men de fleste af dem er politisk ensrettede, for så vidt som de er skrevet og redigeret af socialdemokratiske redaktører, der i alt væsentligt bekendte sig til den officielle socialdemokratiske partilinje. Det betyder ikke, at de er uden historisk værdi, for både samfunds- og organisationshistorie er berettet deri, og en lang række af de i arbejderorganisationerne aktive personligheder er både beskrevet og vist på et stort tal af fotografier, mens de venstreoppositionelle strømninger i arbejderbevægelsen, især hvad angår særskilte partier og bevægelser, glimrer næsten helt ved deres fravær. Der findes kun et enkelt skrift, der ser på historien med anderledes farvede briller, og det er Erik Bartram Jensens »Arbejderbevægelsen i Viborg 1916-1920« (der også fik en fin anmeldelse i denne årbog for 1981 af Jørgen Peder Clausager).

Forfatteren er en ung SF'er, som har lavet afhandlingen som eksamensopgave i historie til Roskilde Universitetscenter (RUC). Han var i en lang årrække maskinarbejder, der så på dispensation fik lov at studere på RUC.

Jeg var ham lidt behjælpelig med at samle materiale og i det hele taget få værket ud, og nu, hvor oplaget af det næsten er udsolgt, tør jeg roligt sige, at det er blevet en større salgssucces, end såvel forfatteren som jeg selv havde ventet. Et væsentligt bidrag til salgssucces'en er ydet af Arbejdernes Fællesorganisation i Viborg; men også i socialdemokratiet i Viborg og blandt de offentlige biblioteker i hele landet har der været en større afsætning, end vi på forhånd havde regnet med. Det må siges at være opmuntrende, ikke mindst på grund af den mangel på socialistisk og historisk aktivitet i Viborgs arbejderbevægelse, der ellers er så udbredt.

Alle de foreliggende værker om arbejderbevægelsens historie i Viborg fortjener at blive læst, men Erik Bartram Jensens teknisk meget beskedne hefte ligger i historisk kvalitet og ide-mæssig afklaring langt over de øvrige.

Noget for sig

Som de hidtidigt omtalte historiske værker i forskellig udstrækning har været noget for sig, så vil dette værk, som vi her er begyndt på, i særlig høj grad kunne siges at være særpræget. Hvis man i få ord skulle beskrive dette særpræg, så vil jeg sige, at det præges af og i høj grad også formuleres af to Viborgarbejdere og socialister, som i meget udbredt grad stod på

Holger Petersen (1886-1960) som ung cigarmagersvend ca. 1906, 20 år gammel. Han havde lyst til at blive bager, som hans far var; men på grund af et dårligt ben blev han cigarmager – og langvarig arbejdsløshed med opbrugt ordinær understøttelse bevirkede, at han blev selvstændig i marts 1921. (Da mor drev systue, kunne han intet få fra Hjælpekassen).

venstrefløjen i arbejderbevægelsen. Det drejer sig om flg. to: cigarmager, senere cigarfabrikant Holger Petersen (min far), som levede hele sit liv i Viborg fra 1886 til 1960. Han tilhørte socialdemokratiet lige fra 1. maj 1904, da han blev svend og også meldte sig ind i fagforeningen, og til sin død i 1960. Men han var aldrig »kongetro socialdemokrat«, og han havde altid adskilligt at kritisere ved sit parti. I lange – også alt for lange – perioder sympatiserede han med Sovjetunionen, idet han mere eller mindre bevidst så bort fra eller reducerede de uhyrlige forbrydelser, som magthaverne derovre helt fra 1917 begik mod deres egne. Og især troede han ikke på den borgerlige og den socialdemokratiske presses beretninger herom. Et grundskud fik dog en stor del af hans tro ved Moskva-processerne.

Men at han ikke var nogen 100% troende stalinist, viste han lige efter krigen i 1945, da han nægtede at indtræde i DKP's Viborg-afdeling under DKP-højkonjunkturen, hvilket var til stor forargelse for den livsvarige Viborg-stalinist Peter Abildskov.

Den anden af de nævnte personer er mig selv, Carl Heinrich Løgstrup Petersen født 29/6 1915 (idet jeg kun undtagelsesvis bruger navnet Løgstrup). Jeg vil ikke her begynde at remse op, hvad jeg har været med i, eller hvad jeg har drevet det til, og det sidste er absolut heller ikke noget, der er værd at prale af efter borgerlig og almindelig målestok. Men jeg vil i stedet for mere indirekte fortælle om mit liv, som næsten altid har haft politik som hovedinteresse og hovedbeskæftigelse, og det bliver overvejende de dele af mit liv, der har udspillet sig i Viborg. Jeg kan tilføje, at jeg især i årene 1934-1955 har virket og boet mange andre steder end i Viborg. I modsætning til Holger Petersen har jeg været direkte aktiv i forskellige revolutionære smågrupper, dog aldrig i DKP. Jeg vil slutte denne lille indledning med at gøre opmærksom på, at hovedparten af denne afhandling vil bestå af ovennævnte personers direkte personlige beretninger. Der vil blive lagt næsten lige stor vægt på de rent personlige beretninger og på personernes synspunkter og deltagelse i mange forskellige slags kampe.

Et barn bliver socialist og rebel

Jeg kan sige nøjagtigt, hvornår og hvordan min politiske interesse blev vakt. Det skete den 10. april 1924 om aftenen mellem kl. 8 og 9, som det på den tid jo hed. Når det netop var på den dato, at jeg blev vakt, skyldes det simpelt hen, at den dag blev min mor fyrrer, og hjemmet var fyldt af familie og venner, og så skulle der være folketingsvalg den næste dag. Det var i øvrigt ved det valg, at socialdemokraterne gik så stærkt frem, at Stau-

Carl Heinrich Løgstrup Petersen, f. 29.6.15 (bruger sjældent mellemnavnet Løgstrup). Her fotograferet på Grenen ved Skagen i juli 1931 på sin første vandretur på over 2 dage. Helt fra 13-14 års alderen følte han stor tilfredshed ved at gå på landevejen, og som ung svend var han næsten altid glad for de rejsende svendes og vagabondernes selskab – men drak aldrig spiritus, ikke engang en bajer i de år! Han er her fotograferet i D.s.U.-ernes daværende blå bluse (og var blevet medlem af Viborg D.s.U. 3 måneder før).

ning kunne danne den første rent socialdemokratiske regering, der byggede på 55 socialdemokrater og en vis tolerant støtte fra tyve radikale, der til sammen udgjorde et flertal på 75 mod 74 til de andre partier, så det kunne ikke være mindre. Og da de radikale ikke ville være med til et forslag om formuebeskatning, så måtte Stauning udskrive valg i slutningen af 1926. For øvrigt havde de to reaktionære partier, venstre og det konservative folkeparti, til sammen flertallet i landstinget, og det havde de helt til 1936, så der var ret snævre grænser for, hvad Staunings regering kunne få gennemført til da.

Hele min fars familie var socialdemokrater, og hvad de øvrige gæster var, stod ikke helt klart, i hvert fald ikke for mig. Men jeg kunne mærke på debatten og ikke mindst på min fars indlæg, at det drejede sig om alvorlige ting, som deltagerne virkelig gik op i. Da jeg var en stor beundrer af min far, som også var ualmindelig god mod mig, så holdt jeg med ham, selv om jeg ikke forstod så voldsomt meget af, hvad debatterne drejede sig om; men den nævnte sympati for min far i forbindelse med hans udprægede følelsesmæssige indstilling og argumentationsform gjorde, at jeg instinktivt følte, at her drejede det sig om vigtige ting, og at min far havde ret.

Allerede næste dag begyndte jeg en omfattende spørgen ud af ham om debatemnerne fra aftenen før, og det viste sig meget hurtigt, at han var en særdeles dygtig lærer og agitator. Jeg vil ikke her give et bare tilnærmelsesvis dækkende referat af vore politiske samtaler; men jeg kan for eksempel huske, at han gav nogle udmærkede, i høj grad dækkende og stort set korrekte definitioner på grundbegreber som socialisme og socialdemokrati, kommunisme og bolsjevisme, syndikalisme og anarkisme. Og jeg kan tilføje, at da jeg blev voksen og efterhånden en stærkt vidende ekspert, så kunne jeg konstatere, at fars definitioner af de begreber både var korte og klare og i meget høj grad korrekte.

En ting, han fortalte meget om, var den store tobaksarbejderstrejke hos Viborg-firmaet Christian Krogh, som han selv var meget aktiv i, og som gav ham flere bestemmende indtryk

for resten af livet. Strejken varede i tretten år og er måske Danmarks længste strejke. Men selv i verdensmålestok er det en af de allerlængste. Dens historie bliver fortalt senere i denne fremstilling, og den vil nok overraske de allerfleste læsere. For i dag er det meget få mennesker – selv her i Viborg, hvor det store slag fandt sted – som kender noget videre til den strejke, ja de allerfleste er vel end ikke klar over dens eksistens. Men det er også næsten 70 år siden, at den sluttede.

En anden læremester i politik var for mig en kollega til min far, cigarmager Iver Jepsen, som gik under øgenavnet bonden. En meget stor del af cigarmagerne havde øgenavne; men så vidt

3 ungdomsvener fra Viborg ca. 1908 fra højre til venstre: Holger Petersen, cigarsorterer Jens Lavesen (senere i mange år cigarsorterer hos Hirschsprung i København), snedker Enghoff (senere kgl. vejer og måler på Ærø).

jeg ved ikke min far. Derimod skaffede han mig ufrivilligt et øgenavn, nemlig »millionen«. Det var på Kroghs fabrikker i årene 1916-20, jeg fik dette navn. Kroghs fabrikker var da på højden, hvad produktion og antal af arbejdere angår, og næsten hele cigarproduktionen var rent håndværk uden maskiner. Arbejderne havde derfor rig lejlighed til at føre samtaler om alt muligt. Det var i en af disse samtaler, at min far udtalte det bevingede ord om mig: »Jeg ville ikke sælge ham for en million«, for at vise, hvor glad han var for mig; men det ord »millionen« blev hængende ved mig dengang hos cigarmagerne i Viborg; og endnu en snes år efter, da jeg selv som cigarmager kom på forskellige cigarfabrikker, da hørte jeg engang imellem betegnelsen »millionen« blandt ældre kolleger, som havde arbejdet hos Krogh i Viborg i årene omkring 1916-1920.

Men for at vende tilbage til Iver Jepsen (»bonden«), så skal det med, at han var kommunist, hvad der var meget sjældent dengang i vort land, hvor det kommunistiske parti indtil 1932 aldrig kom over 6200 stemmer. Alligevel må jeg tilstå, at denne ensomme kommunist, der kun havde få meningsfæller her i byen, lærte mig et og andet, og det skyldtes nok delvis, at min far viste en del respekt både for hans person og for hans meninger. Jeg kan blandt andet huske, at »bonden« fortalte mig en del om de halvandet år, han tilbragte som cigarmager i Hamborg omkring 1910, og der var for øvrigt mange danske cigarmagere, som arbejdede i Hamborg i de år. Men stærkere end hans Hamborg-beretninger påvirkede han mig nok med sine politiske udtalelser og især ved sin avis. DKP udgav i de år ugeavisen »Arbejderbladet«, og den lånte jeg i lange tider regelmæssigt af ham og læste bogstavelig talt hver linje, der stod deri, men det var også kun en avis på 6 til 8 sider, og så kom den som sagt kun én gang om ugen.

En anden avis, jeg også slutte, var det lille fire-sidede dagblad »Viborg Amts Social-Demokrat« der udkom fra 1902. Den havde i de første otte år en temmelig radikal og venstreorienteret redaktør Lauritzen, som min far således roste, dels for gode og aggressive støtteartikler til strejkerne hos Krogh,

Frederik Lauritzen, den første redaktør af »Viborg Amts Social-Demokrat«; men det var kun *én* side – den med lokalstoffet – af de i alt fire sider, han redigerede.

Første nr. udkom den 16.3.1902, og bladet blev trykt i Esbjerg det første årstid, men fra 1.2.1903 overtog Demokratens trykkeri i Århus trykningen, der omkring 1930 overgik til »Silkeborg Social-Demokrat.«

Lauritzen boede i begyndelsen i Skive, og tog hver formiddag til Viborg, så det var et fremskridt, at han flyttede til Viborg i 1903, og da trykningen af lokalsiden i 1907 overgik til et Viborg-trykkeri. Lauritzen var en djærv og ret radikal redaktør, og han nedlagde i protest sit hverv, da valgalliancen med de radikale betød, at han ikke længere som ved de foregående 3 folketingsvalg kunne stille op og føre ren socialdemokratisk valgkamp. Det skete 1910 – men efter nogle år i USA kom han tilbage til Danmark og blev lokalredaktør for »Struer Social-Demokrat«.

dels fordi han ikke ville vide af valgalliancer med borgerlige partier – i disse år praktisk talt altid de radikale. Dengang blev folketingsmændene jo valgt i enkeltmandskredse, så den kandidat, der fik flest stemmer i en kreds, var valgt, uanset om for eksempel tre andre kandidater til sammen havde nær ved tre gange så mange stemmer. Det er det system, man stadig har i England, og jeg synes godt, man kan forstå rent valgteknisk, at det befordrede valgalliancer, så to eller flere beslægtede partier

samledes om én kandidat, selv om jeg forstår og anerkender, at de revolutionære og radikale socialdemokrater principielt var imod valgalliancer.

Men for nu at genoptage min egen politiske historie og udvikling, så var det ved siden af min far og »bonden« de to nævnte arbejderpartiaviser, der gav mig hovedparten af min politiske viden og indstilling. Og selv om jeg godt ved, at det kan lyde som pral, så skal det alligevel med, at allerede i ti-elleve års alderen kunne jeg føre politiske debatter med mange voksne, og jeg konstaterede derved – ofte med en vis undren – at jeg vidste mere om politik og arbejderbevægelse end de fleste voksne, jeg kom ud for.

Endnu et område, som ydede et bidrag til min skoling, var de politiske møder. Skulle jeg nævne tre ting, som dengang var hovedkilderne til politisk viden, så var det de politiske samtaler mand og mand imellem, også om fagforeningsforhold, aviserne og de politiske møder. Derimod var den politiske litteratur i bog- og pieceform ringe udbredt, og selv en politisk så velorienteret mand som min far, havde kun én politisk bog i vort hjem, og det var Christian Christensens »Arbejderne og børneflokkene«. Det var utvivlsomt den mest udbredte socialistisk-revolutionære bog dengang, og den var særdeles velskrevet og gribende; men alligevel *var* det jo småt med kun én bog.

Til politiske møder

På den her skildrede baggrund var det ikke så mærkeligt, at jeg også tidligt blev interesseret i at gå til politiske møder. Jeg læste om dem i aviserne, og min far, »bonden« og de andre fortalte mig træk fra møderne, og ofte kom de træk frem i både satirisk form, i komisk ditto eller gribende form, og afbrydelser af talerne virkede også tit i de retninger.

En sommeraften i juli 1925 læste jeg en kort notits i Viborg Amts Social-Demokrat, og den gik ud på, at DKPs formand Ernst Christiansen talte på Hjultorvet samme aften, og det var lige noget for mig. Jeg kendte Ernst Christiansen fra Arbejderbladet, hvor han en tid var redaktør, jeg vidste også, at han

Ernst Christiansen, f. 28. marts 1891, død nov. 1974. Udlært typograf, formand for Socialdemokratisk Ungdomsforbund (SUF) 1913-19, formand for Danmarks venstresocialistiske Parti, omdøbt til Danmarks kommunistiske Parti (DKP), 1919-26. Fra 1930 på ny socialdemokrat. Redaktør og forfatter, landstingsmand og minister; gjorde som radiopolitiker en kæmpeindsats for, at arbejderbevægelsens synspunkter blev repræsenteret i Danmarks Radio. – Hans interesse for sin ungdoms ideer og politiske historie viste han bl.a. ved en omfattende hjælp med at skaffe mig materiale og oplysninger i det hele taget under arbejdet med mit hovedværk »Danske revolutionære« i 1960-erne.

var formand for DKP, og at han havde stået som nummer et på kommunisternes liste ved valget i marts i samme år til borgerrepræsentationen i København. I 1930 vendte han og en gruppe af hans nærmeste tilbage til socialdemokratiet, og han blev i mange år journalist og redaktør på Social-Demokraten og et par år endda minister i en af H.C. Hansens regeringer. Efter 1960 blev jeg personlig ven med ham, og selv om jeg også dengang syntes, at han var en alt for partitro socialdemokrat, så var han alligevel én af mine bedste kilder ved arbejdet med indsamlingen af stof om de gamle danske revolutionære, som han i årene mellem 1913 og 1930 i forskellig udstrækning tilhørte. Han var en særdeles god kammerat, altid meget hjælpsom og virkeligt sine venners ven, som Johannes Nielsen, der efterfulgte ham som formand for SUF (Socialdemokratisk Ungdomsforbund), som Ernst var formand for fra 1913-1919, sagde til mig.

Men jeg fik ikke Ernst Christiansen at se eller høre ved denne lejlighed. Da vi var blevet venner mange år efter, spurgte jeg ham, hvorfor han blev væk fra det møde; men det kunne han ikke huske. Engang i trediverne fortalte den lokale talsmand for kommunisterne mig, at han var blevet så rasende over Ernsts udebliven, at han end ikke ville stå op og officielt aflyse mødet. Det var ikke stærkt besøgt: der var vel cirka tyve lokale kommunister, nogle fåtallige nysgerrige og et barn, og barnet var altså mig, der lige var blevet ti år. Et par ord om den nævnte lokale kommunistleder skal slutte dette lille kapitel. Han hed Carl Marius Thøgersen og var snedker. Han var en bror til den berømte militærnægter, syndikalist og især kommunistagitator Thøger Thøgersen. Han var en brandtaler, som samlede store skarer, og som også var værd at se og høre på. Han brugte masser af fagter, var slagfærdig, aggressiv og morsom, og en periode var han formand for Sadelmagerens fagforening i København. Sidst i 20erne var han også en tid formand for DKP. Han er en af dem blandt de politiske aktivister, der har været mest indespærret i fængsler og lejre, og det næsten fireårige ophold i fængsel og lejre bl.a. den frygtelige

Thøger Thøgersen, f. 24. februar 1885, d. 9. december 1947. Søn af snedker R. C. Thøgersen, Viborg. Udlært sadelmager, formand for Socialdemokratisk Ungdomsforening i Viborg 1902. Militærnægter under første verdenskrig og en tid medlem af syndikalistbevægelsen. Medstifter af og redaktør for Socialistisk Arbejderparti og dets blad »Klassekampen« i 1918. Samtidig formand for »Sadelmagernes Fagforening« i København. I fængsel 1918-20. I de følgende år forlagsleder for DKP og red. for »Arbejderbladet«, i slutningen af 20-erne formand for DKP. Tabte i fraktionskampen 1930-31 imod Aksel Larsen og måtte tage ophold i Sovjetunionen 1931-36. Befriet fra dette eksil blev han faglig redaktør på »Arbejderbladet«. 1941-45 i fængsel og koncentrationslejr. Skønt frifundet ved dansk domstol for andel i bombeattentat i Frederikshavn mod de spanske trawlere alligevel straks derpå ekskluderet af DKP for »ven-skab med bombemændene«. Svært syg efter lidelserne i tysk fangenskab og formentlig død som følge af eftervirkningerne. Thøger Thøgersen var en livfuld, morsom og medrivende brandtaler af sjældent format. Billedet her er taget engang i 20-erne. Thøgersen står i midten med mappe under armen. Lidt til højre for ham står Aksel Larsen med rundpudlet hat og cigaret.

Lokalhist. Arkiv for Viborg Kommune

koncentrationslejr Stutthof og den uhyggelige march derfra i vinteren 1945 nedbrød hans helbred, så han døde i slutningen af 1947, kun godt 60 år gammel.

Hans lillebror Carl Marius, som boede i Viborg som barn og ung svend og igen fra 1920, lignede i nogle henseender Thøger; men alligevel var det rigtigt, når syndikalistredaktøren Christian Christensen sagde om ham, at han var en stor mands lillebror.

Han optrådte meget som mundtlig agitator, og også her var der træk, der mindede om Thøger; men der var også noget ufrivilligt komisk, så man ofte så sig selv grine højt eller smile af ham. Carl Marius var kendt som en god kammerat og en god kollega, og han sad i mange år i bestyrelsen for Snedkernes Fagforening, og i den tid udarbejdede han endog et lille festskrift til sin fagforenings 50 års fødselsdag. En periode sad han også i forretningsudvalget for Arbejdernes Fællesorganisation, og han deltog loyalt for eksempel også i det manuelle arbejde, der var forbundet med at rejse en trætribune på Borgvold, hvor der i sommeren 1932 var en stor arbejderfest med tusindvis af deltagere fra hele Midtjylland, og hvor Stauning var festtaler.

På en følgende distriktskonference i DKP blev han voldsomt angrebet for sit arbejde på nævnte tribune, og det blev stemplet som socialdemokratisk arbejde, han derved havde udført. Carl Marius havde et voldsomt temperament, og han sagde rent ud til sine partifæller på denne distriktskonference, at det var de rene pampermetoder, de anvendte ved angrebene på ham. Noget af det mest sympatiske ved Carl Marius var netop hans selvstændighed og kritik indadtil ved visse lejligheder i DKP, selv om det aldrig førte til noget brud mellem ham og partiet. Jeg husker dog tydeligt, at han endog havde en kritisk bemærkning ved en samtale, jeg havde med ham i 1937, altså midt under de berygtede Moskva-processer, der kostede så mange af de gamle bolsjevikker livet. Hans kritik af de blodtørstige magthavere i Sovjet under Stalin gik ud på, at de ikke skulle have henrettet de anklagede, fordi de jo var fuldstændigt

Carl Marius Thøgersen, f. 5. maj 1888, d. 31. okt. 1944. Snedker, søn af og kollega til den socialdemokratiske pioner i Viborg *Rasmus Thøgersen*. Udlært snedker rejste Carl Marius til København, og ligesom sin senere så berømte store bror Thøger var de begge medlemmer af socialdemokratiet i 5. kreds, men blev næsten korporligt smidt ud derfra efter direkte opfordring af kredsens folketingsmand Borgbjerg, da de på et møde i 1914 efter krigsudbruddet kritiserede både det forgudede tyske socialdemokrati og det danske parti, især fordi de havde stemt for militærbevillingerne. Carl Marius fulgte også sin bror ved oprettelsen af det lille kommunistisk orienterede »Socialistisk Arbejderparti« i april 1918, og da Thøger og andre af de ledende måtte gå i fængsel, påtog Carl Marius sig den udsatte post som ansvarshavende for partiets avis »Klassekampen«, hvad der snart resulterede i 4 måneders fængsel i 1919. Da han kom ud, havde han svært ved at finde arbejde og vendte så tilbage til Viborg i slutningen af 1919 og havde sin bolig her til sin død ved bombardementet af Royal Air Force af Gestapos hovedkvarter i Århus den 31. oktober 1944, da dette havde arresteret ham kort forinden. At han ikke bare kunne være en vulgær stalinistisk agitator viste han bl.a., da han skrev et lille festskrift om Snedkernes Fagforenings historie i Viborg ved dennes 50-års jubilæum i 1935, for det hører til de bedste af værkerne om arbejderbevægelsens historie i Viborg.

Og han havde også personligt mod. Det viste han, da han på Viborg station hoppede på toget med Korporalskolens elever, der skulle køre til Randers i foråret 1922 og sættes ind mod den lokale generalstrejke dér. Han kom ikke langt med sin agitation, før han blev smidt ud med fynd og klem!

Lokalhist. Arkiv for Viborg Kommune

Rasmus C. Thøgersen, f. 20. juni 1854 d. 12. maj 1931. Udlært snedker og formodentlig den største personlighed i pionergenerationen i arbejderbevægelsen i Viborg. Første formand for Arbejdernes Fællesorganisation i 1891 og ved genopstandelsen af samme i 1894. Aktiv i den langvarige snedkerstrejke i Viborg fra sommeren 1894 til nytår 1895 på et løbspørgsmål. Flertallet af medlemmerne, især de ugifte, rejste fra byen under strejken for at lette på tæringen af strejkekassen, og det var meget almindeligt dengang. Det gentog sig med tobaksarbejderne under Kroghstrejken fra 1901. Thøgersen blev valgt ind i Ligningskommissionen i 1897 og blev dermed arbejderne første kommunale repræsentant i Viborg. Ved det første byrådsvalg (i 1909) efter indførelsen af almindelig valgret til kommunerne var han én af de 5 socialdemokrater, der derved kom i byrådet.

Han var også med til at oprette Fællesbageriet og sad en tid i dets bestyrelse. Thøgersen sad i byrådet 1909-21 og gjorde bl.a. meget for de gamle. I 20-erne hørte jeg en af dem kalde ham for far til Alderdomshjemmet, hvor han tit kom og smagte på maden!

Lokalhist. Arkiv for Viborg Kommune

magtesløse og uskadelige i forhold til magthaverne. Han burde naturligvis have fordømt mordprocesserne totalt, som den groteske svindel de var; men selv om han altså nøjedes med en langt mildere kritik, så adskilte han sig alligevel derved tydeligt nok fra den officielle partilinje, som var vildt begejstret for mordene.

Carl Marius fik et tragisk endeligt, idet han blev arresteret af Gestapo i 1944 og dræbt ved Royal Air Force's bombardement af kollegiebygningerne i Århus, som var overtaget af Gestapo, og hvor Carl Marius netop opholdt sig under det nævnte bombardement.

Som gammel ven af Carl Marius arvede jeg hans ganske store samling af gamle aviser, som hovedsageligt bestod af avisen Klassekampen, som i 1918 og 1919 var det første kommunistisk orienterede blad i Danmark, og hvor Carl Marius en tid var ansvarshavende redaktør, hvad der indbragte ham flere måneders fængselsophold.

Det kan føjes til, at Thøgers og Carl Marius' far, snedker Rasmus Thøgersen, var en af de første socialdemokrater i Viborg og gjorde en betydelig indsats for arbejderbevægelsens gennembrud og for forbedring af de fattiges kår her i byen.

Mit møde med socialdemokratiske folketalere

Det dødfødte møde med Ernst Christiansen berøvede mig ikke modet på at gå til offentlige politiske møder. Det næste møde, jeg deltog i, var arbejderstævnet på Borgvold i sommeren 1926. Det blev afholdt som en slags jubilæumsfest for det første arbejderstævne i Viborg, som fandt sted i 1896, så det var et 30 års jubilæum, man her fejrede. Taler ved festen var J.P. Sundbo, som var socialdemokratisk redaktør i Esbjerg og folketingsmand for den del af landet. Han havde i en årrække stået på venstrefløjen i partiet, og for eksempel var han én af de 32 personer, som på »natkongressen« i 1916 stemte imod Staunings indtræden som såkaldt kontrolminister i den radikale regering, hvilket 90% af kongressen stemte for. Sundbo var

en ganske livlig taler, og jeg kan huske, at han begyndte med at sige, at i dag er der folkeafstemning i Tyskland, om hvorvidt fyrsterne inklusive kejseren, der blev afsat ved revolutionen i 1918, skulle have deres ejendom tilbage, hvad han (Sundbo) bestemt håbede ikke skete. Han lagde heller ikke skjul på sin foragt for de gamle danske konger, og jeg husker i den retning følgende citat fra hans tale: »Hvad angår de tyske fyrster, så måtte man indrømme, at de var dygtige forretningsfolk; men de danske konger var nogle klodrianer.«

Da jeg fulgtes fra mødet med min far, priste han Sundbo for hans ofte radikale og oppositionelle holdning indadtil i socialdemokratiet.

Samme år kom Stauning til Viborg, idet han skulle tale ved et stort vælgermøde, som socialdemokratiet afholdt på Afholdshotellet. Jeg havde jo hørt og læst meget om Stauning og var ivrig efter at få ham at høre; men af en eller anden grund ville min far ikke med til mødet. Måske var det travlheden med julecigarerne eller frygt for under den forventede massetilstrømning at blive presset til at stå op, hvad der kunne knibe for ham på grund af et dårligt ben. Men så lovede en yngre farbror mig, at han ville tage mig med til Stauning-mødet. Af en eller anden grund gik vi imidlertid fejl af hinanden, og i min egenskab af 11-årig dreng turde jeg ikke som eneste barn mase mig ind til et indendørs møde i et lokale, der var propfyldt med voksne. Så det endte i første omgang med, at jeg gik hjem og sad og græd, fordi jeg ikke fik set og hørt Stauning. Men i al den jammer dukkede den forsvundne farbror op, og da han så og hørte min gråd, så sagde han hurtigt: »Skynd dig at gå med. Mødet er ikke forbi endnu!« Min farbror var højere end gennemsnittet, og han tog mig med op på balkonen og løftede mig op, så jeg både kunne se og høre Stauning. Jeg var der nok ikke mere end et kvarters tid; men dagen var reddet. Senere så og hørte jeg utallige gange Stauning, og det gik efterhånden op for mig, at nogen stor taler var han ingenlunde. Han læste i reglen sit manuskript op ordret og med monoton stemme, og det var i

hvert fald ikke hans talegaver, der gjorde ham til Danmarks og dansk arbejderbevægelses førende politiker gennem en menneskealder.

Så var der anderledes fut i de tre næste socialdemokratiske førere, jeg hørte på massemøder.

Den første var den mangeårige borgmester i arbejderbyen Nakskov, Bresemann, som jeg hørte 1. maj 1927. Det år deltog jeg for første gang i en 1. maj-demonstration, og det var under tobaksarbejdernes fane, som blev båret af den store førnævnte farbror, der førte mig til Stauning-mødet i 1926. Men jeg havde også et par fastre, Else og Nikoline Petersen, og de var også tobaksarbejdere ligesom fanebæreren, farbror Niels, så vor familie var rigt repræsenteret i den maj-demonstration. Det afsluttende møde fandt sted i excercerhuset, der ofte husede særlig store arrangementer, idet det kunne huse endnu flere mennesker end Afholdshotellet. Jeg kan huske, at Bresemann rasede imod statsminister Madsen-Mygdals nedskæringspolitik, der især gik ud over de sociale understøttelser og tjenestemandslønninger. Lidt senere samme dag talte jeg med min far om Bresemann, der var én af de første socialdemokratiske borgmestre i Danmark; men endnu den dag i dag er arbejderbyen Nakskov den by i landet, hvor arbejderpartiernes stemmeprocenter er størst.

Far havde hørt Bresemann på et møde kort efter, at han var blevet borgmester, og min far fik det bestemte indtryk af ham, at der virkelig var blevet gjort en betydelig indsats for at skabe lighed mellem mennesker, selv på kirkegården. Under de bevægede begivenheder i Nakskov i 1931 førte Bresemann en meget tilbagestående og stiltfærdig tilværelse; men det er en anden historie.

Den næste af de socialdemokratiske koryfæer, jeg hørte, var arbejdsmandenes legendariske formand, Lyngsie, der var formand for Danmarks største fagforbund lige fra dets stiftelse i 1897 og til sin død nytårsaftensdag 1931. Lyngsie var en gevaldig brandtaler, og det var ved en grundlovsfest i 1929, at han optrådte i den dengang store have til den nyerhvervede Arbej-

1. maj, arbejdernes dag. På billedet her ses 1. maj-processionen i Viborg – eller rettere dens fortrup – i Gravene neden for Vestergades udmunding i denne i 1911. 1. maj som arbejdernes internationale demonstrations- og festdag begyndte i 1890 i en lang række lande efter vedtagelse derom på 2. Internationales stiftelseskongres i Paris i juli 1889, og mange steder er det gået hårdt til 1. maj – dog aldrig i Viborg, men kun i København under første verdenskrig og i Nakskov 1931 (af danske byer). Først i 1903 vovede man at lave procession i Viborg – og med nogenlunde tilslutning – men i 1904 var der kun 51 i processionen. Størst tilslutning var der i årene omkring 8-timers-dagens indførelse i 1919. Ifølge Viborg Amts Social-Demokrat satte 1. maj 1918 rekord i tilslutning, både i processionen og i det efterfølgende møde med 1600-2000 deltagere. Og endnu i 20-erne var der ganske god tilslutning. Fællesorganisationens sidste majdemonstration med procession fandt sted i 1961; men da havde flere fagforeninger ligefrem vedtaget *ikke* at deltage. De sidste 20 år har fællesorganisationen nøjedes med aftenmøder 1. maj, og sådanne er også arrangeret af partierne DKP, VS og SF – hver for sig eller mere eller mindre samlet – i de senere år.

Endelig skal det bemærkes, at den kommunistisk ledede Faglig Ungdom de sidste ca. 10 år har lavet små majprocessioner med efterfølgende møder på Borgvold med et par hundrede deltagere. Det er her karakteristisk for den sædvanlige kommunistiske intolerance, at man på et af de møder har forbudt uddeling af foldere om 1. maj-fonden, der understøtter såkaldte »ulovlige« strejker og kritisk forskning!

Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune

dernes Forsamlingsbygning. Jeg kan huske, at han begyndte med at sige »her er dog en dejlig skov, for her er ingen røvere!«. Sådan synger børnene ude i anlægget; men der er i virkeligheden ikke så få røvere ude omkring i vort samfund. Og sådan fortsatte han med en rigtig brandtale; men jeg vil tilføje, at hovedparten af de sindige jyder, som var hans tilhørere, vel i et antal af cirka 500, kun i ret begrænset omfang gav udtryk for bifald og massiv tilslutning.

Endelig skal det nævnes, at jeg nåede at høre Borgbjerg, som i flere årtier vel var socialdemokratiets største mundtlige agitator, mens han som redaktør af Social-Demokraten fra 1911 nok i reglen virkede svagere. Det var ved et skoleidrætsstævne i Sønderborg i maj 1930, at jeg første gang så og hørte Borgbjerg. Få uger forinden var han blevet undervisningsminister, og det var i den egenskab, at han skulle åbne skoleidrætsstævnet. Vi var en klasse drenge fra Latinskolens 3. mellem, som deltog i det stævne, og selv om Borgbjerg var højt oppe i årene og ikke havde noget politisk emne, så virkede han alligevel stærkt i sin 10-minutters tale. Jeg kan huske, at han brugte udtrykket »i dette herlige majvejr mødes vi nu her«, og jeg kan huske, at han gentog den med det herlige majvejr, men alligevel virkede det stærkt, ja man blev ligefrem grebet af det udtryk, og den måde, han sagde det på, så jeg har aldrig siden været i tvivl om, at han i sine yngre år i nogle årtier virkelig *var* en af socialdemokratiets mest benyttede og stærkest virkende folketalere.

Den kæmpende redaktør

I det foregående har jeg fortalt en del om de socialdemokratiske folketalere; men mindst lige så stærkt virkede mange af de socialdemokratiske redaktører. Jeg har før nævnt, at et vigtigt bidrag til min politiske vækkelse i 10-års alderen blev ydet af Viborg Amts Social-Demokrat (og desuden den lille kommunistavis Arbejderbladet), og det kan godt være, at hvis jeg så og læste i de aviser i dag, ville jeg måske udbryde: »Nåh, ikke andet!« Men sådan var det altså ikke dengang, og jeg vil gerne

A.C. *Mortensen*, 1870-1958. A.C. Mortensen var oprindeligt bondekarl på Sjælland, og han bevarede sin sjællandske dialekt i alle sine 88 år. Som ung var han en tid med i Fernando Linderbergs kristelig-socialt bevægelse, men gik tidligt over til socialdemokratiet. Ved århundredeskiftet var han ostehandler i Horsens, og fra 1. januar 1909 var han socialdemokratisk lokalredaktør i Thisted.

Da redaktør Lauritzen rejste til Amerika, overtog A.C. Mortensen hans stilling som lokalredaktør for Viborg Amts Social-Demokrat fra 1910, og resten af sit liv (i 48 år) boede han i Viborg. Han var folketingsmand 1920-45 og kunne derfor ikke alene passe redaktionsarbejdet. 1921-36 var Arne Riis Flor og derpå L. Kümmel hans redaktionssekretærer; men A.C.M. fortsatte til langt op i 40-erne som red. og skrev stadigt ganske meget i bladet. Han var også byrådsmedlem 1913-37 og havde en lang række andre tillidshverv i Viborgs arbejderbevægelse. Mortensen var i sin lange Viborg-tid udpræget partitro højresocialdemokrat, men samtidigt et venligt og rart menneske.

Lokalhist.Arkiv for Viborg Kommune

føje til, at ud over den rent politiske agitation, så var der også andet, der gav de små og fattige arbejderaviser og deres redaktører indflydelse og respekt. Sagen var nemlig den, at disse redaktører, der i reglen selv kom fra arbejderklassen og havde været aktive i forskellige dele af arbejderbevægelsen, næsten aldrig fik en egentlig journalistisk uddannelse, før de blev journalister og redaktører. Tit var disse redaktører tillige folketingskandidater og opstillet til byråd og sogneråd, og mange af dem blev efterhånden både folketingsmænd og byråds- eller sognerådsmedlemmer.

Her i Viborg var redaktør A.C. Mortensen jo for eksempel folketingsmand i 25 år, han sad også en lang periode i byrådet, og desuden var han i mange år formand for den lokale partiforening og for Arbejdernes Fællesbageri; men måske havde han sin stærkeste position blandt arbejdere og småkårsfolk i Viborg og omegn i sine egenskaber af sjælesørger, juridisk rådgiver, socialrådgiver og endnu flere ting. Han brugte også avisen på de områder og angreb kyniske arbejdsgivere, brutale, kommanderende militærpersoner og hårdhændede bureaukrater af forskellig slags. Jeg kan endnu huske fra min barndomstid, at redaktør Mortensen og hans redaktionssekretær Arne Riis-Flor ofte kørte sådanne sager i avisen. Så det var ikke helt løgn, hvad der i mange år stod over døren til Social-Demokraten i Farimagsgade i København:

Du være de fattiges værner,

du være de riges ris.

Så får du ej ordner og stjerner,

men bævende læbers pris.

Jeg skal senere i anden sammenhæng, hvor min far fortæller om den store humanistisk prægede socialdemokrat Peter Sabroe, bringe hele det digt, som Aakjær skrev til Sabroe og den socialdemokratiske presse, og hvori det her citerede vers kun udgør en lille brøkdelt.

En dreng opponerer

Efter at have fortalt en del om min politiske udvikling i mine drengeår, vil jeg lige berette lidt om eksempler på mere individuel opposition, som nok er karakteristisk for min mentalitet og holdning, da jeg som voksen har stået i lignende situationer ganske ofte.

Det første eksempel, jeg vil fortælle om her, er fra min 3-års alder og har at gøre med de endnu nye og forholdsvis sjældne biler. Min mor og jeg gik en tur på Rødevej, som alle viborgensere kender, og pludselig siger min mor til mig: »Har du set. Der kommer en bil?!« Ved den oplysning vender jeg mig straks om og står stiv som en pind og ser den modsatte vej, til jeg er sikker på, at bilen er forbi, så vender jeg mig om og hyler: »Hvor er den bil? Jeg vil nu se den bil!«

Det var jo nærmest en sindssyg opførsel, og jeg forstår i hvert fald så udmærket, at min mor straks gav mig en endefuld, da vi kom hjem og ind i køkkenet! Min far, som jeg stod på udpræget venskabelig fod med, var meget ubehageligt berørt over, at jeg fik de velfortjente dask, og søgte at lægge sig imellem; men da mor fortalte om grunden, fik hun dog gennemført sin afstraffelse. Jeg synes selv, jeg kan huske hele sagen; men det skyldes måske delvis mors senere beretninger om den.

Det næste eksempel på min trang til opposition er der mere fornuft i, og det udspillede sig i 7-års alderen, få uger efter, at jeg var kommet i skole. Det var iøvrigt betalingskolen »Viborg Forberedelsesskole« også kaldet »Skovs skole« efter skolebestyrerens navn. Den havde kun 5 klasser, og som navnet siger, var dens formål at forberede eleverne til optagelsesprøven til Mellemskolen på Latinskolen, og min placering i den skole havde min far ved et middagsbord, hvor jeg var med, motiveret med, at det bedste, de kunne give mig, var en god uddannelse.

Jeg var allerede hjemmefra vænnet til stor frihed og selvstændighed, og det var noget af baggrunden for min første

strejketrussel. Det gik sådan til: Næsten hele livet har jeg lidt af forskellige grader af skæl i håret, og derfor har jeg tit kløet mig i håret. Det forbød en lærerinde mig i en time, for resten bestyrerens kone, og da jeg kort efter på ny kløede mig i håret, sendte hun mig i skammekrogen. Det passede mig ikke, så jeg gav mig til at græde. Så sagde nogle af klassekammeraterne højt til lærerinden: »Carl Heinrich græder!« – og så lod lærerinden mig gå på plads igen. Men det var ikke nok for mig, så jeg gik hjem og sagde til min mor: »Jeg går ikke mere i skole!« Min mor svarede med at forklare, hvor meget brug jeg ville få for det, jeg lærte i skolen (hvilket jeg senere i høj grad måtte give hende ret i); men den gang gjorde det intet indtryk på mig. Først da min mor tilbød mig 2 kr. for at gå i skole, opgav jeg den proklamerede strejke. Det skyldtes nok for en stor del, at min mor selv havde opdraget mig til sparsommelighed og respekt for penge, og jeg er ret sikker på, at denne noget kapitalistiske indstilling har meget af æren for, at jeg klarede mig uden at lide egentlig nød med de små understøttelser fra 17,50 til 22,40 kr. om ugen under min megen arbejdsløshed i 30-erne fra og med 1934!

Mit 3. eksempel på opposition som dreng eller nu vel delvis som halvvoksen bestod i, at jeg svarede en lærer i naturhistorie på Latinskolen (Schwærter), da han i en meget provokerende form spurgte mig, hvorfor jeg ikke havde læst på min lektie: »Jeg har da andet at bestille«. Jeg havde hjulpet min far med at udstyre cigarkasser til julecigarer; men havde jeg sagt til far, at jeg skulle læse på naturhistorie, er det sikkert, at jeg havde fået lov til det. Det havde jeg imidlertid ikke lyst til, og jeg var desuden meldt ud af skolen fra 1. januar 1931, altså juleferien at regne.

Så vidt jeg ved, var jeg og er jeg den eneste, der er smidt ud af den skole for disciplinbrud. Udsmidningen fandt sted på den måde, at rektor Carl Østergaard ved slutningen af frikvarteret godt en time senere efter mit sammenstød med Schwærter, kom hen til mig og sagde: »Du må forlade skolen straks. Det var ikke en måde at svare hr. Schwærter på!«

Af hensyn til mine forældre, især min mor, var jeg ked af det, for hun syntes, det var flovt, og min far havde nogle gange snakket om, at hvis jeg tog en realeksamen (studentereksamen lå helt uden for mulighedernes land i jævne kredse den gang!), så kunne jeg nok få en fast stilling ved post-, jernbane- eller toldvæsen; men det havde jo næppe været noget for mig.

Uden min næsten livslange arbejdsløshed var jeg f.eks. helt sikkert aldrig blevet æresdoktor, og det, der begrundede det, m.h.t. læsning, samtaler og debatter samt skribentvirksomhed havde jeg aldrig nået!

Det var den 8. december 1930, at jeg blev smidt ud af Latin-skolen, og det var lige 14 dage, før min kort forinden indgivne udmeldelse af samme skole trådte i kraft. Det kan for øvrigt da godt være, at denne udmeldelse befordrede min udsmidning for at statuere et eksempel, som kunne skønnes ikke at medføre nogen reaktion fra mine forældres side.

For resten er en udsmidning på grund af en sådan næsvished meget usandsynlig for ikke at sige umulig i vore dages offentlige skoler.

Så vil jeg lige tilføje, at det *var* skæl, jeg havde i håret som 7-årig, og i den skole var der overhovedet ingen, der havde lus, og selv i de unge år, da jeg somme tider færdedes en del blandt rejsende svende og vagabonder, fik jeg aldrig lus. Det var jo nok delvis held, men havde måske også at gøre med, at jeg aldrig drak i de år og således undgik langvarig og intim omgang med drukkenbolte, der ikke tog det så nøje med renlighed. Jeg holdt mig derimod altid nogenlunde ren, bl.a. takket være min mor, som altid vaskede mit undertøj, så længe hun levede. (hun døde i 1953).

I mine to børneskoler var der et betydeligt flertal af børn fra over- og mellemklasserne; men i Latinskolen var vi dog et lille islæt af børn fra jævne hjem, og det viste sig bl.a. ved, at vi omkring folketingsvalget 24. april 1929 var nogle stykker, der ivrigt forsvarede socialdemokratiet, som ved det valg vandt

næsten 100.000 stemmer og 8 mandater! Og det blev indledningen til højdepunktet af socialdemokratiets tilslutning og magt.

Strejkerekord i Viborg: 13-års strejken hos Chr. Krogh
Viborg har aldrig været nogen stor fabriksby, og det hænger utvivlsomt sammen med, at byen ikke er nogen havneby. Søtransport er i reglen billigere end landtransport, og navnlig de tungere råstoffer og maskiner er væsentligt billigere at transportere ad søvejen end over land, så det er nok ikke nogen tilfældighed, at to af de tilløb til storindustri, der har været i Viborg, nemlig tobaksindustrien i årene omkring 1920 og tekstilindustrien i 50- og 60-erne, især fabrikken »Asani«, arbejdede med lette råstoffer og delvis også begrænset brug af maskiner. Men ud over en begrænsning i antallet af fabriksarbejdere så har manglen på en havn også bevirket, at Viborg – med ganske enkelte »udvandrede« individer som undtagelser – mangler søfyrbødere og sømænd, havnearbejdere og skibsværftsarbejdere, og det vil sige nogle af de i reglen mest radikale og oppositionelle arbejdere. Så Viborg er ikke bare forblevet en borgerlig by, men også en by, der stort set altid har manglet et mærkbart element af radikale og venstreorienterede arbejdere, og det både talmæssigt og kvalitetsmæssigt.

Der har været tobaksfabrikker i Viborg langt tilbage i forrige århundrede. Christian Kroghs blev tidligt den største; men endnu ved århundredeskiftet havde den kun 12 cigarmagere plus 16 lærlinge, og de andre to tobaksfabrikker i byen på det tidspunkt havde bare 4-5 arbejdere hver, og det var konsul Jensens og Madsens. Hertil kom i begyndelsen af det nye århundrede Utermøhls fabrik, der i størrelsen svarede til de to sidstnævnte, og det blev de fåtallige arbejdere på disse små fabrikker, som under den 13-årige strejke hos Krogh udgjorde medlemstallet i den lille tobaksarbejderfagforening, vel en 20-25 stykker.

Af de nævnte fabrikanter viste Chr. Krogh tidligt aggressive følelser og handlinger imod arbejderne. Tobaksarbejdernes

I årene 1914-16 arbejdede min far på »konsulens cigarfabrik« bag vinhandelen lige over for Svaneapoteket, og billedet her viser personalet på den fabrik dengang. – Dog savner jeg cigarmager Valdemar Sørensen, som også var der i hvert fald det meste af den periode. Og – så vidt jeg ved – gjaldt det samme cigarmager Søren *Julius Sørensen*, senere selvstændig over for hjørnet af Mogensgade og Mathiasgade. Foruden hos »konsulens« (som han altid kaldtes, skønt den sidste ejer ikke var konsul), var der også organiserede arbejdere på de to små cigarfabrikker, som ejedes af *Utermøhl* i Gravene og *Madsen* forinden i Reberbanen under den langvarige strejke hos Krogh. På billedet her kender jeg følgende personer bagfra til højre: *Søren Jakobsen* (kaldet »Døv-Søren«), *Strømberg*, min far *Holger Petersen*, cigarsorterer *Rudolf Elsborg* (de andre 3 var cigarmagere). I midterrækken yderst til venstre står *mester Madsen*. De to kvinder i samme række kender jeg ikke. Foran sidder fra højre cigarmager *Morell*, min faster *Nikoline Petersen* (formentlig overruller eller stripper) og endelig »konsulens« selv.

Fagforening i Viborg blev stiftet i 1887, og blandt stifterne nævner festskriftet »Arbejdernes Fællesorganisation i Viborg« navne som *Johan E. Carstensen*, *Rasmussen*, *Dupont*, *Chr. Tvede*, *Hartmeyer*, *Carl Jensen* og *Chr. Bilgrav*. Det ser ud til, at kvinder ikke kunne blive medlemmer i den første tid, og noget stort medlemstal fik foreningen aldrig før 1916. 37 var vist højdepunktet før strejken hos Krogh fra 1901, og i de følgende år, da man alene byggede på de små fabrikker, var medlemstallet nok omkring 20, højst 25 med en kortvarig undtagelse omkring 1907. Herom lidt senere.

Fagforeningen var ikke gammel, før Krogh erklærede den krig. Det begyndte med, at Krogh forlangte en bestemt cigarsort rullet for 6 kr. pr. 1000, og det var selv den gang en ussel betaling. Det protesterede arbejderne imod, og de forlangte 7 kr. pr. 1000, og da en arbejder blev tilbudt arbejdet, men til 6 kr. pr. 1000, sagde han nej. Det reagerede Krogh på ved ikke alene at nægte ham arbejde; men Krogh, som var formand for »Haandværkernes Rejseforening« i Viborg, hævnedes sig yderligere mod den arbejdsu villige ved at skrive i hans »Rejsebog«:

»Da boghaveren har nægtet at tage arbejde hos mig til 6 kr. pr. 1000 stk., er han ifølge Fælleslovenes paragraf 5 d uberettiget til at modtage understøttelse i 4 uger fra dato.

Viborg den 24. januar 1888.

Chr. Krogh.«

Dette blev omtalt i tobaksarbejdernes fagblad, og da Krogh opdagede det, og – sikkert med rette – gik ud fra, at omtalen skyldtes tobaksarbejderne i Viborg, erklærede han lock-out, efter at arbejderne havde erklæret sig enige i fagbladets kritik. Lock-ou ten endte dog med et nederlag for Krogh, idet han efter 7 ugers forløb måtte gå med til en lønforhøjelse. Om arbejderne fik deres fulde krav opfyldt, fremgår dog ikke af kilderne.

Men en større kamp ventede forude.

Jeg har tidligere påstået, at tobaksarbejderne kunne samtale frit under arbejdet i de første årtier af vort århundrede, og at ikke mindst cigarmagerne benyttede sig af denne samtalemulighed i stor stil. Ofte kunne disse samtaler være interessante og belærende, men der var også ofte megen sjov og pjat med i dem. Det sidste kaldtes cigarmager-vitser. Somme tider kunne de være særdeles morsomme – jeg selv har således grinet meget af Las Kalveskinds vitser i beruset tilstand på Færchs fabrik i Holstebro i 1935 – men de kunne nu også være *for* vandede. Som eksempel vil jeg nævne, at cigarmagerne i Viborg på Kroghs fabrikker engang valgte en stærkt stammende kollega, kaldet »Jens Ha-Ha-Haps« netop for sin talefejl, til formand,

Personalet på Kroghs nye store tobaksfabrik, der blev taget i brug i 1918 og lukkede som tobaksfabrik i foråret 1932. Blev overtaget af »Asani« 1940 og brændte i 1951. Derpå genopført i helt ny stil – og indrettes nu til posthus. Billedet her er nok fra midten af 1920'erne, og jeg kender kun en lille del af personalet ved navn. Omtrentlig kan jeg placere følgende: Yderst til venstre bag kvinderne står en flok mestre i særlige kitler de fleste af dem. Der er bl.a. *Holger Hansen* (senere mester i Horsens hos Petersen og Sørensen). *Carstensen* og *Søren Nielsen* (senere mester på fællesforeningens fabrik i Esbjerg), og foran Søren Nielsen vistnok *Anders Sørensson* (den ret kraftige). Bag Søren Nielsen står cigarmager *Ejner Iversen* (først i 30'rne formand for afdelingen her). I næstsidsste række nr. 3 fra venstre *Søren Lassen*, flerårig afdelingsformand og en tid i hovedbestyrelsen. Senere mester for lærlingeuuddannelsen hos Tørring i Odense en tid. I bageste række nær træet den spinkle *Plougholt*, der blev sidste kasserer i afd. til dens lukning i 1935. Lidt længere til højre min store og kraftige farbror *Niels Løgstrup Petersen* (foran et vindue lige efter trappefremspringet), og lige foran nedløbsrøret fra tagrenden *Niklassen*, kaldet »*Nikolaj*«. 4 pladser længere til højre *Søren Jakobsen*, kaldet »*Døv-Søren*«. Begge mine fastre *Nikoline* og *Else Petersen* står lidt til højre for midten med lille mellemrum, og skråt foran Else står *Thea Plougholt*. Lidt længere til højre står min tante (Niels L. Petersens kone) *Kirstine*, kaldet *Stine*. I forreste række sidder læredrengene. På højdepunktet i 1920 beskæftigede Krogh ca. 700; men heraf var en del hjemmearbejdere. Billedet her er taget efter forbuddet mod hjemmearbejde i 1922, for begge mine fastre var hjemmearbejdere op til det.

fordi en del af dem syntes, det kunne være morsomt at lade ham forhandle med Krogh og dennes repræsentanter!

Men der var alligevel et område, hvor der kom maskiner i tobaksindustrien omkring århundredeskiftet, og det var de såkaldte vikkelmaskiner. En vikkel er det indvendige af en cigar uden dæksblad omkring, og den slags halvfærdige cigarer spyede vikkelmaskinerne fra sig i stort tal, mens de så blev gjort færdige af overrullere, der altså rullede dæksbladet på og med en smule klister lavede en spids til sidst i enden af cigarerne. Både pasning af vikkelmaskiner og overrulning var tillært, ufaglært arbejde, som hurtigt kunne læres, især af unge kvinder (lettest dog maskinpasningen).

I 1901 havde Krogh anlagt sin produktion i høj grad på vikkelmaskiner med sådan arbejdskraft, og desuden var der på fabrikken 16 lærlinge og 12 fag- og udlærte cigarmagere. Bortset fra de 12 cigarmagere blev resten af hans arbejdskraft usselt lønnet, og fagforeningen søgte derfor forhandling med Krogh.

En del af lærlingene stod over for at blive udlært snart, og hvis Krogh ikke antog nye i deres sted, kunne der ret hurtigt blive en balance mellem antallet af cigarmagere og antallet af lærlinge i overensstemmelse med tobaksarbejderforbundets overenskomster. Formanden for den lokale fagforening Chr. Bilgrav og endnu et bestyrelsesmedlem af denne fagforening henvendte sig til Krogh om en forhandling om disse forhold, og til at begynde med syntes det at glide glat, og Krogh var meget forhandlingsvillig. Men pludseligt slog han om og var hverken til at hugge eller stikke i. Min far fortalte mig mange år senere, at skylden *måske med streg under måske*, var Chr. Bilgravs, idet han under forhandlingen kom med en udtalelse om, at »vi har stærke magtmidler til vor rådighed!« Men med Kroghs udpræget autoritære indstilling og stadige bestræbelser på at herske enevældigt over sine arbejdere, kan en udtalelse som den citerede af Chr. Bilgravs højst have pustet lidt til den ild, der altid brændte i Krogh.

I festskriftet for Viborg Fællesorganisation hedder det herefter: »Det var ikke muligt at opnå indrømmelser af nogen art,

og en overenskomst, der blev indgået mellem hovedorganisationerne, ville Krogh ikke bøje sig for. Han meldte sig ud af fabrikantforeningen, og cigarmagerne gik i strejke den 2. marts 1901.«

Strejken kom altså til at vare i 13 år, og det lyder jo mærkeligt, for man kan da ikke strejke i 13 år. Det gjorde de pågældende cigarmagere da heller ikke, for efter ca. et års forløb havde de alle forladt Viborg og var i stort tal rejst til Tyskland, hvor især mange af dem fik arbejde i Hamborg. Så det blev i stor udstrækning den lille snes cigarmagere og andre organiserede tobaksarbejdere fra de små fabrikker, der bogstaveligt talt »arvede« strejken, og det blev en bitter arv. Det er underligt at se i den gamle fagforeningsprotokol, at bortset fra en kortvarig omtale eller rettere en kort bemærkning lige omkring strejkens udbrud, så er der bogstaveligt talt ikke et ord om strejken før i 1904, og da er der bare omtalt et brev fra Thisted afdeling om en kvinde, der er kommet der til byen, og som skal have været skruebrækker for Krogh.

Det er for så vidt noget centralt, for hemmeligheden ved den 13-årige strejke er netop masseopbuddet af skruebrækkere. Hvor mange, der var i alt, findes der vistnok ingen oplysninger om, men i alt bliver det adskillige hundrede, og et betydeligt flertal af dem var kvinder, men der var også børn og mænd imellem. En stor del af arbejdet foregik i hjemmene, og med tobaksstøvet og tobaksdunsten var det ikke ligefrem sundhedsbefordrende. Det var især overrulningen og tilberedningen af tobakken, der skete i hjemmene, mens vikkelmaskinerne blev betjent på fabrikken, der den gang lå i gården lige efter det nuværende Schou-Epa i Mathiasgade.

På grund af det sundhedsfarlige og uhygiejniske ved tobaksarbejdet i hjemmene, der ofte var små og havde indkvarteret soldater, krævede organiserede tobaksarbejdere allerede langt tilbage og ved århundredeskiftet hjemmearbejdet forbudt, og det skal her huskes, at det ikke kun var en specialitet for skruebrækkere i Viborg, men blev praktiseret over hele landet, også af organiserede arbejdere. Fra Viborg blev der dog ført en

særlig kraftig kampagne under strejken hos Krogh mod hjemmearbejdet, og den blev så stærkt virkende, at der i 1914 blev vedtaget en lov, hvorefter hjemmearbejdet skulle forbydes i løbet af 4-5 år. Denne oplysning stammer fra det før omtalte festskrift for Fællesorganisationen i Viborg – men hvad det nu end skyldtes, så blev det først i 1922, at hjemmearbejdet definitivt forsvandt.

Skruebrækkerne kan deles i flere slags. Et meget stort tal var indvandrede unge piger fra landet, og det var både døtre af landarbejdere, husmænd, gårdmænd m.fl. Visse funktionær- og tjenestemandsfamiljer var også repræsenteret blandt dem, og endeligt var der ikke så få arbejderhustruer og -børn, især -døtre.

Men den lille fagforening lå ikke på den lade side. På forslag af min far nedsatte den f.eks. på en generalforsamling et 3-mands udvalg, hvoraf min far blev den ene, og de opsøgte de regimentsmusikere, der var skruibrækkere i deres fritid; der var desuden både koner og døtre af disse underofficerer mellem skruibrækkerne. Det nævnte 3-mands udvalg søgte at overbevise regimentsmusikere med familjer om, at de burde ophøre med skruibrækkerarbejdet, men opnåede kun hånlige og afvisende svar, som det tydeligt fremgik af deres beretning til kollegerne.

Min far var godt tilfreds med redaktør Lauritzens angreb på disse som andre skruibrækkere og mindedes særligt med glæde en sådan antiskruibrækker-artikel, som Lauritzen indledede med at skrive: »Vi sætter regimentsmusikken i spidsen«! Derimod var far ikke glad, da regimentsmusikken virkelig blev sat i spidsen for en 1. majprocession, og han var lige så utilfreds med, at den lille kæmpende tobaksarbejder-fagforening i første omgang vedtog trods det at deltage med fane bag skruibrækkerne. Men far mobiliserede sine venner og tilhængere i den fagforening, fik indkaldt til en ekstra generalforsamling, og her vedtoges det, at man ikke ville gå i majoptog med skruibrækkerne i spidsen.

Når min far fortalte mig om skruibrækkerne, så var han

Kvindelige tobaksarbejdere på Kroghs fabrik, formentlig omkring 1920. Kvindene pillede eller rettere rev den brede midterstilk ud af tobaksbladene. Det kaldtes at strippe eller at tilberede tobakken, og det foregår nok her på billedet. Der var også mange kvindelige overrullere. Krogh fik tidligt maskiner, der kunne lave selve cigaren, kaldet viklen, og så gjorde overrullerne den færdig ved at rulle et tilskåret dæksblad om den og sætte det fast med lidt klistet i spidsen. Der fandtes endvidere kvindelige cigarmagere og sorterere; men de var få. Derimod var der mange kvindelige cigarillosrullere og cigaretarbejdere.

Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune

altid særligt ophidset, når han kom til det ganske betydelige islæt af organiserede arbejders koner og børn. Jeg husker således hans omtale af et møde i fællesorganisationen, hvor man jo hyppigt snakkede om det udbredte skruibrækker-fænomen, og han citerede her en udtalelse af en bryggeriarbejder L., der altså sad i bestyrelsen for sin fagforening, for det gjorde alle deltagerne i fællesorganisationens møder, og denne bryggeriarbejder udtalte på et sådant møde bl.a.: »Vore koner og døtre kan lige så godt tage dette arbejde som andre, for den strejke er håbløs, og I kan lige så godt opgive den først som sidst«! Når far gengav det citat, rystede hans stemme af harme.

Der var dog også mere positive stemninger og handlinger blandt en del af Viborg-arbejderne til Krogh-strejken. Ifølge fællesorganisationens protokol blev der på mange af dens møder kritiseret, at »organiserede svende gik med Kroghs piger«, og min far fortalte mig, at når skruibrækkerpiger dukkede op på baller (de var jo i balalderen de fleste af dem), så var det en regel, at ikke bare han og hans kolleger, men de organiserede arbejdere overhovedet i stort tal prikkede dem på skulderen og sagde: »De arbejder jo for Krogh, så De må forlade lokalet«, hvilket så skete.

Én gang under de 13 års strejke var det lige ved, at arbejderne vandt den, og det var i 1907. Vikkelmagerne, der passede maskinerne på fabrikken, var blevet grundigt utilfredse med deres sultelønninger, og fagforeningen arrangerede et stort møde med forbundsformand Ferdinand Møller, og han holdt en rigtig brandtale, der vakte stor begejstring. Møller var blandt de 7 revolutionære, der blev ekskluderet af socialdemokratiet i 1889, men genoptaget i 1901 (se nærmere herom i min bog »Danske revolutionære«). – Resultatet blev, at de omtalte vikkelmagere gik i strejke og meldte sig i fagforeningen; men da der kom nye skruibrækkere i deres sted, og mange hjemmearbejdere blandt skruibrækkerne fortsatte med deres Judas-gerning, så kom det til sammenstød og rudeknuserier hos både gamle og nye skruibrækkere, og det lykkedes

Krogh at ride stormen af og fortsætte med delvis nye skruebrækkere.

Ro fik han dog ingenlunde, og han stødte især fra nu af på fortsat og mangesidig modstand.

Krogh sad i byrådet og var i den egenskab også formand for Slagtehuset, og da det blev indviet, blev det bl.a. fejret ved en spisning, som alle arbejderne var inviteret med til. Da maden var spist, lod Krogh cigarer byde rundt; men da gik det som en løbeild ved bordet, at det var Kroghs egne cigarer, og så var der ikke en eneste arbejder, der tog mod cigarerne!

Krogh var som byrådsmedlem også medlem af alderdomsudvalget, som gamle folk kom og bad om understøttelse. Den første alderdomsunderstøttelse fra 1891 blev jo ydet efter skøn og uden faste takster, og når så gamle folk søgte den understøttelse hos Krogh, fik de udbetalt (i mange tilfælde) en beskeden sum og samtidigt henvist til at søge arbejde hos Krogh, hvor de kunne få arbejde, som de med deres svage kræfter kunne udholde!

For en ordens skyld skal det også tilføjes, at nogle af de arbejderkoner og -døtre, der optrådte som skruebrækkere, opførte dermed, når de kom ud for de organiserede arbejderes pres; men der var alligevel til stadighed sådanne arbejderkvinder blandt skruebrækkerne, selv om de både selv og med deres mands hjælp burde have været klogere. Eller sagt med andre ord: solidaritetsfølelsen og klassebevidstheden var alt for svagt udviklet.

Et lyspunkt var naturligvis forbudet mod hjemmearbejdet, selv om det var på flerårigt sigt, det trådte i kraft, og for øvrigt kom loven med dette forbud først kort efter, at strejken var bilagt! Ifølge fællesorganisationens festskrift medvirkede her til, at fællesorganisationen proklamerede en blokade imod Krogh, idet man i en skrivelse af 10. februar 1913 til alle mestre i byen lod meddele, at »ingen organiserede arbejdere i Viborg på nogen som helst måde og under nogen som helst form, hverken direkte eller indirekte, vil udføre arbejde for fabrikant Krogh«.

For resten vendte også Kroghs kolleger sig nu imod ham, fordi han med sin ekstra billige arbejdskraft kunne underbyde dem.

Det var dog ingen af de her nævnte forhold, der gjorde Krogh mør og fik ham til forhandlingsbordet. Det gjorde derimod en energisk og dygtigt gennemført sælgerboycot mod Kroghs mærker. De ledende i sælgerboycotten var nogle unge tobaksarbejdere i København med cigarsorterernes formand Jens Knudsen, som kort forinden havde været formand for SUF (Socialdemokratisk Ungdoms-Forbund), og de fik god støtte i den socialdemokratiske presse til boykot-kampagnen. Som et bevis på, hvor effektiv kampagnen var, kan det oplyses, at et af Kroghs mærker »Spar to« på 5 måneder gik 30.000 ned i salg – og dermed blev Krogh forhandlingsvillig.

I maj 1914 blev der indgået et forlig mellem Krogh og tobaksarbejderforbundet ved dets formand Alfred Christiansen, og det skulle træde i kraft i en overgangsperiode indtil 1. januar 1916. Krogh gik ind på fra da af at betale for alt arbejde efter de gældende tariffer mellem arbejder- og fabrikant-foreninger, og til gengæld skulle så alle skruebrækkerne kunne optages i tobaksarbejderforbundet. Det sidste bevirkede, at nogle af tobaksarbejderne kaldte det et råddent forlig, hvad min far for så vidt tilsluttede sig; men han stemte for det »rådne« forlig med den realistiske begrundelse, at hvis vi ikke tager dette forlig, får vi aldrig en ende på den konflikt. Det er for øvrigt interessant at se i den lokale fagforeningsprotokol, at 9 stemte for og 2 imod forliget på den generalforsamling i den lille Viborg afdeling, der behandlede det, og med det forlig begyndte en kortvarig, hektisk periode i Viborgs industrihistorie.

Krogh købte nogle ejendomme i Gothersgade og lod dem indrette til tobaksfabrik og lidt senere lod han opføre det mægtige fabrikskompleks mellem Skottenborg og den nuværende Ørstedesvej. Det kulminerede i 1919-20 med 700 arbejdere; men fra 1920-21 begyndte nedgangen. I de følgende år gik det op og ned, mest ned for firmaet, og i 1927 måtte man overlade byg-

ningerne til Privatbanken, der havde placeret en betydelig kapital i firmaet. Privatbanken forsøgte at lade Tobaksforhandlernes Landsforening forsøge sig som tobaksfabrikanter; men det gik heller ikke, og i foråret 1932 lukkede tobaksfabrikken definitivt. Fra 1940 blev de store bygninger solgt meget billigt af Viborg Kommune til trikotagefabrikant Åge Sørensen, og i september 1951 nedbrændte bygningerne totalt. En årrække blomstrede Asani-Sørensens fabrik i de nyopførte bygninger, men den er gået en del tilbage de senere år, og nu skal de indrettes til posthus.

Flere strejker og andre begivenheder

Foruden den omtalte 13-årige strejke hos Krogh oplevede Viborg og det meste af det øvrige land endnu en tobaksarbejderstrejke samtidigt med den første, og det var den såkaldte »solskinsstrejke« i 1913. Det var stort set en traditionel arbejdskamp om løn- og arbejdsforhold mellem en nystiftet fabrikantforening og tobaksarbejderforbundet, og foruden Krogh stod kun firmaet Hirschsprung udenfor, idet dette firma gav sine arbejdere visse fordele, der blev anslået til 60.000 kr. på årsbasis til de 600 arbejdere. Strejken i landsmålestok blev næsten enstemmigt vedtaget og trådte i kraft den 13. maj. Allerede natten mellem den 21. og 22. maj opnåedes dog et forlig mellem lederne fra de to sider på grundlag af nogle små indrømmelser til arbejderne. Fabrikanternes Sammenslutning vedtog forliget; men arbejderne forkastede det med 2321 stemmer imod og 1942 stemmer for. Herefter fulgte nye forhandlinger eller tilløb til forhandlinger, og da der ikke kom resultater ud af det, så proklamerede Arbejdsgiverforeningen lock-out, hvis omfang senere skulle fastsættes.

De samvirkende Fagforbunds hovedledelse tilrådede nu tobakspammerne, at de på ny søgte det forkastede forslag vedtaget, og bebudede, at man ellers måtte forelægge hele situationen for repræsentantskabet. Om der heri lå en trussel imod tobaksarbejdernes konfliktunderstøttelse, ses ikke af de foreliggende kilder; men det er en kendsgerning, at tobakspamper-

Tobaksarbejderforbundets kongres i København 18.-24. august 1912. Billedet er taget på trappen til »Statens Museum for kunst«. Nogle af de mest kendte navne er følgende begyndende til højre med de siddende: Nr. 1: Formanden for Cigarsorterernes Fagforening (Afd. 2) i København og en kort tid formand for Socialdemokratisk Ungdomsforbund (SUF) Jens Knudsen. Ledende i boykotkampagnen mod Kroghs varer i årene 1912-14, der til sidst drev fabrikanten til forhandling og forlig om overenskomst. Nr. 2. Thorvald Stauning 1873-1942. 1896-1908 formand for Cigarsorterernes Fagforening. Folketingsmand 1906-42. 1910 formand for socialdemokratiet (til 1939) og for den soc.dem. rigsdagsgruppe. 1916-20 minister i regeringen Zahle, statsminister 1924-26 og 1929-42. Tidligt udpræget højrefløjssocialdemokrat. Nr. 4. Vilhelm Nygaard. 1899-1913 formand for tobaksarbejdernes største afd., »Enigheden« (afd. 1) i Kbh.; derpå sekretær og senere næstformand i De samvirkende Fagforbund (nu LO). Sluttede som formand for landsorganisationen D.s.F. 1928-36. Nr. 5 Alfred Christiansen. Formand for Tobaksarbejderforbundet i Danmark 1908-1918, derpå sekretær og senere næstformand i D.s.F. Nr. 6 Sigvald Olsen. Tobaksarbejderforbundets første formand fra stiftelsen i 1887-1899, 1895 til sin død 1919 folketingsmand og fra århundredeskiftet direktør for det nystiftede kooperative bryggeri »Stjernen«. Nr. 7 Ferdinand Møller. Indvandret hollandsk cigarmager (de rejste meget i det fag). Deltog i »De revolutionære«s opposition i socialdemokratiet i 1888-89 og blev ekskluderet af partiet sidst i 1889 sammen med 6 andre fra den gruppering med Gerson Trier og Nikolaj Petersen i spidsen. – Medlem af hovedbestyrelsen i Tobaksarbejderforbundet

fra dets oprettelse 1887. Forbundsformand 1899-1908, derpå en lang årrække hovedkasserer i forbundet.

På første række er også gæsterne fra de norske, svenske og tyske tobaksarbejderforbund. I anden række til højre står svenskeren *Anders Sorensson*, der senere i en årrække var 1. mester på Kroghs fabrik i Viborg samt efter ham *Else Jensen*, der en tid sad i hovedbestyrelsen og i mange år aktiv i »Enigheden« i Kbh. Af de øvrige fåtallige kvinder (skønt et flertal i forbundet var kvinder) er der grund til at nævne *Sofie Falck* i sidste række nr. 3 fra højre. Omkring 1908-1909 var hun både organiseret anarkist og syndikalist og var én af lederne ved de arbejdsløses besættelse af »Social-Demokraten«, hvor hun pegede på en trykkemaskine og udtalte: »Den kommer ikke i gang igen, før den taler sandhed!« I midten i 3. og 4. række står kongressens 3 syndikalister *Gjørup*, *Frederik Willumsen* og »Røde Simon«, af hvilke dog Fr. Willumsen snart efter blev socialdemokrat, formand for »Enigheden« og for sognerådet i Gladsaxe og til sidst landstingsmand.

Yderst til venstre står Th. *Collemorten*, der en tid sad i bestyrelsen for »Enigheden« og i en årrække var fastansat på de 2 københavnske afdelingers fælles arbejdsløshedskasse kaldet »Centralkontoret«, som jeg hævdede understøttelser på fra 17,50-37 kr. pr. uge i 30'erne og under 2. verdenskrig. Collemorten spillede også en ledende rolle i arbejdersangkorene. I bageste række yderst til venstre står min far *Holger Petersen*, der da var kasserer i den lille Viborg afd. af forbundet.

ne lod ledsage deres fornyede anbefaling af det én gang forkastede forslag af en trussel om, at de i tilfælde af en ny forkastelse ikke kunne garantere de strejkende nogen understøttelse.

Min far rasede imod det gamle og uændrede forslag, pegede på, at nu var fabrikanternes lagre ved at være tømte, og der var følgelig chancer for bedre resultater, herunder lønforhøjelser, og han sagde også, at han ville se det, før han troede det, at pamperne tog understøttelsen fra dem ved fortsat kamp (hvilket man med kendskab til arbejderbevægelsens historie nok ikke kunne være så sikker på!). Men flere af dem, der stemte nej første gang, lod sig skræmme og stemte nu ja, og min far nævnedes navne på sådanne svage kolleger her i byen.

I landsmålestok blev overenskomsten nu vedtaget med 1761 mod 1501 stemmer.

Resultaterne var minimale; men alligevel fik den strejke et vist romantisk skær over sig og fik navnet »solskinsstrejken«. Den varede 7 uger fra midt i maj til først i juli, og den fandt sted stort set under det herligste sommervejr. De strejkende tog på udflugter, ofte til vogns, og de nød friheden og den herlige sommer i fulde drag, og de 300.000 kr. i strejkeunderstøttelse synes at have holdt direkte nød fra dørene. Blandt de ganske mange cigarmagere, jeg har hørt tale med en blanding af respekt, begejstring og rørende udtryk om »solskinsstrejken«, var ikke mindst mange gamle Viborg-cigarmagere, selv om de jo ikke var så mange, der kunne være med i den her i byen, fordi der som bekendt i 1913 kun var en lille gruppe på en snes mand tilbage i den lokale afdeling.

For resten fremgår det af afdelingens protokol, hvor stort svind, der tidligt under Krogh-strejken blev i afdelingen, idet det meddeles, at på grund af det lille medlemstal (affødt især af de strejkendes udvandring ikke mindst til Hamborg) så vedtog generalforsamlingen den 3.10.1901 at begrænse bestyrelsen til 3 medlemmer!

Den sidste strejke, som fandt sted på Kroghs fabrik inden nedgangen for alvor satte ind, var en cigarmagerstrejke i november 1920, og dens årsag var dårlig tobak. Nu kan det jo

være to ting: 1) en tobak, der røg og smagte dårligt, 2) en tobak, der var svær at arbejde i. Det sidste kunne især være hårdt og sammenkrøllet indlæg samt hullede og lasede ombledede og dæks, og da det var individuelt akkordarbejde at rulle cigarer så afhængt fortjenesten ved det for en stor del af den sidste slags kvalitet ved tobakken. Ifølge foreningsprotokollen kom selve forbundets formand til stede, og det lykkedes ham bl.a. ved et tilsagn fra fabrikanten eller et krav fra ham om at gå med til et mæglingssmøde i sagen, hvis arbejdet genoptages, at få dette vedtaget af cigarmagerne på et møde med 24 st. mod 18.

Men den historie har som så mange andre en bagside, og den hedder her mestrene på fabrikken. Det var meget ofte gamle cigarmagere, der blev forfremmet til mestre, og dermed blev de faktisk en slags tillidsmænd for fabrikanten. Min far var meget kritisk imod de kolleger, der blev mestre eller stræbte efter at blive det, og sagde om dem, at »de gik med en mester i maven«! Et yndlingsudtryk hos ham om disse folk og andre med spidse albuer var, at de var »stræbere«, og når jeg aldrig har fået et hæderligt borgerligt erhverv, endsiges »en god stilling«, så er en af grundene nok den foragt, som min far så tidligt og så systematisk indpodede i mig for »stræbere« af enhver slags.

Men ved afslutningen af den nævnte strejke i nov. 1920 spillede nogle af mestrene på fabrikken dog en positiv rolle. De var jo gamle cigarmagere og som sådan gode bekendte med en del af cigarmagerne, og det var jo i den lille by, hvor folk kendte hinanden, hvad der altså *kan* være af positiv værdi og blev det her, idet nogle af disse mestre skyndte sig at fortælle nogle cigarmagere, også min far, følgende: »Fabrikkens omsætning er så langt nede, at virksomheden står lige over for at lukke. Skynd jer derfor endeligt med at gå i arbejde igen, så I kan redde jeres arbejdsløshedsunderstøttelse!« Og det skete altså også, så de strejkende cigarmagere nåede at blive berettigede til understøttelse fra arbejdsløsheds-kassen. Dengang var den ordinære understøttelse fra A-kassen ganske vist kun 3

måneder; men det var en ganske pæn sum i sammenligning med de småskillinger, der kom ind ved indsamlinger til ulovligt strejkende kammerater.

Som halvvoksen dreng så jeg hos min far en gammel regnskabsbog, hvori var ført, hvad kollegerne i andre byer havde sendt af indsamlede beløb til de strejkende kolleger i Viborg i nov. 20, og det var jo et vidnesbyrd om solidaritet; men det var yderst beskedne beløb, som de strejkende ikke kunne leve mange dage af!

Skruebrækkere får en undskyldning!

Med pligten til at optage i Fagforeningen de gamle skruibrækkere, som det var fastslået i forliget mellem Krogh og Tobaksarbejderforbundet af 1914 og fuldt ud gældende fra 1. januar 1916, skete der en sand invasion af fhv. skruibrækkere i den hidtil så mikroskopiske Viborg afdeling af tobaksarbejderforbundet, og da min far som vist allerede nævnt var kasserer for den afdeling, så var det ham, der modtog indmeldelsen af de gamle skruibrækkere. Hvor mange, der kom, ved jeg ikke; men det var ikke ret mange, der holdt sig væk, med mindre de som regimentsmusikerne kun havde skruibrækkeri som bierhverv. Men der kom jo også fra og med 1916 en stor tilstrømning af cigarmagere fra det ganske land – foruden nogle fra nabolandene – og også i andre brancher kom der folk, der ikke havde været skruibrækkere. Derfor kan jeg godt have overdrevet lidt, når jeg til tider har sagt, at da der endelig kom en stor fagforening i Viborg med ca. 700 medlemmer i 1919-20, så var flertallet af dem fhv. skruibrækkere; men at de *var* mange, er oplagt. Der synes dog ikke at have været mange, endsige alvorlige gnidninger mellem de to slags medlemmer i den store fagforening.

En komisk episode skal dog med her:

Fagforeningen havde et lille lokale i Gravene, hvor min far modtog kontingent fra medlemmerne, mens en kollega hjalp ham med at sætte mærker i bøgerne. Da lokalet som sagt var lille og medlemsskaren kæmpestor, så blev der hurtigt stuven-

de fuldt, bare der stod en snes mennesker. En dag, lokalet stod fuldt af kvinder, kom der en fuld cigarmager derind (det var normalt at være fuld i det fag!), og han begyndte at brokke sig over ventetiden og de mange kvinder, der var skyld i den. Han sagde således: »Det er fandme godt gjort. Her kommer man og vil betale kontingent i sin fagforening, og så kan man ikke komme til for bare skruebrækkerkællinger!« – Men den gik naturligvis ikke. Når man har sluttet forlig og optaget de pågældende i fagforeningen, må man ikke lade dem høre for deres fortid, så han måtte give dem en undskyldning.

Hvad jeg – især – lærte af min far

Af det foregående fremgår allerede, at jeg har lært en masse af min far, her under både teoretiske ting og definitioner og mange slags kampformer og taktik. Derfor vil jeg i det følgende mest holde mig til det moralske og karaktermæssige.

En ting, han tit sagde til mig, var: »Bliv aldrig skruebrækker«. Det er jeg heller aldrig blevet, men for en ordens skyld vil jeg dog tilføje, at det ingenlunde bare var Krogh i Viborg, der levede højt på skruebrækkere i massevis. Jeg kan f.eks. nævne, at i 1914 tabte havnearbejderne i København en strejke i Frihavnen, fordi havnens arbejdsgivere kunne få et praktisk taget ubegrænset antal skruebrækkere, og for et par år siden tabte de københavnske bygningsarbejdere en kamp på Lynetten mod et sandsynligvis farligt farvestof, fordi et hold skruebrækkere fra Viborg hele tiden var parat til at falde dem i ryggen.

Hans anden moralske læresætning var advarslen mod stræberne, som han kaldte dem, og det var en mere indirekte advarsel, for det er naturligvis ikke enhver stræben mod noget, der er forkert. Stræben efter at samle nyttig viden, f.eks. om arbejderklassens og arbejderbevægelsens idealer og kampmetoder, er jo da i høj grad noget positivt. Det samme kan siges om spredning af god litteratur, her under læseværdige blade. Derimod er stræben efter personlig magt og materiel rigdom hos den enkelte ofte særdeles forkasteligt. Sammenlign blot to

Holger Petersen i sit hjem i Dannebrogsgade 18 i 1958. I 1957 var han ophørt med at fabrikere cigarer, men alligevel gik han meget med det hvide cigarmarkeforklæde som her.

borgmestertyper som den meget sympatiske Bernhard Jensen, Århus, og Marius Andersen, Ålborg, den meget magtbegærlige og besiddende.

Men allermost har jeg lært af og beundrer jeg hos min far hans særlige humanistiske eller etiske socialisme. Her vil jeg igen nævne hans næsten religiøst farvede beundring for og tro på Peter Sabroe. Det var Sabroes omsorg for de små og svageste i samfundet, der især fik min fars hjerte til at smelte. Han kunne rejse langt for at komme til at høre Sabroe, og han kunne tale længe om den næsten overnaturlige godhed, han mødte i ham. Jeg kan også huske, at far var aldeles uforstående over for dem, der kunne formaste sig til – skønt partifæller – at kritisere Sabroe. Han nævnede således en udtalelse af forbundsformanden for tobaksarbejderforbundet Alfred Christensen, i retning af: »Hvad ville du sige til, hvis du gav din dreng en endefuld, og Sabroe så blandede sig i det med megen og følelsesladet kritik!«

Lidt underligt er det også at tænke på, at Sabroe i de politisk-taktiske stridsspørgsmål i socialdemokratiet næsten altid stod sammen med eller rettere på højrefløjen – men måske har min far ikke vidst det, eller det har for ham været noget helt underordnet, når det drejede sig om hans beundrede forkæmper for de små!

Jeppes Aakjærs digt til Sabroe er som talt ud af min fars hjerte:

Hav øjet på gydernes stakler,
bær blomst til den syges seng,
og glem ham ikke, den lille,
forpjukkede hyrdedreng.

Der sidder i udmarkens øde
så fjernt fra den alfare vej
en hob, som må betle sig føde,
jeg ved, at de venter på dig.

Og andre, du træffer på kjæret
så langt fra den banede sti,
de titter så rædde i vejret,
når nogen går der forbi.

Og alle de blege, der ånder
i støv af fabrikkernes malm,
og gamle forsømte, der vander
sig rundt på kommunernes halm.

Ja, ja, du skal finde dem alle
og yde dem broderlig trøst
og være for Samfundets øre
en streng, udskammende røst.

Giv aldrig pardon til det onde,
der æder som trøsk i træ,
du sænke deri din sonde
og bryde derover dit knæ!

Du være den fattiges værner,
du være den riges ris,
da får du ej ordner og stjerner,
men bævende læbers pris.

Syndikalismens ideer og metoder kommer fra Frankrig til Viborg

Ordet syndikalisme stammer fra Frankrig, idet fagforening på fransk hedder syndicat, og det var en særlig ideologisk retning, som kom til at dominere i de franske fagforeninger omkring århundredeskiftet, og som gjorde fagforeningerne til arbejderne afgørende våben, både i dagskampen for bedre løn- og arbejdsforhold og i det endelige opgør med kapitalismen og for arbejdernes overtagelse af det økonomiske liv.

Baggrunden for dette var to slags negative erfaringer: 1) De franske arbejdere havde flere gange været på barrikaderne,

sidst under Pariserkommunen i 1871, og hver gang var det endt med et blodigt nederlag. 2) Senere havde de prøvet stemmesedlen og også fået valgt en del; men mange af dem lod sig politisk og åndeligt korrumpere af de borgerlige, så det var heller ikke vejen.

Vejen til overtagelse af virksomhederne ved de arbejdende selv direkte (og ikke af et statsbureaukrati) hed derimod generalstrejken gennemført af de frie fagforeninger, til kapitalismen brød sammen, og fagforeningerne overtog virksomhederne. Det var nemlig som producenter og arbejdere i det økonomiske liv i det hele taget, at de arbejdende mennesker havde magt i samfundet, og derfor var strejken og andre økonomiske kampmidler som sabotage og boykot det arbejdende folks virkelige og effektive våben, og da det var de arbejdende selv, der

Carl Heinrich Petersen, fotograferet i 1958 efter opfordring af det socialdemokratiske tidsskrift »Verdens Gang«s daværende redaktør Niels Matthiasen med den motivering, at »vi kan sgu ikke blive ved at bruge det konfirmationsbillede af dig«!

førte kampen, hvis den skulle være effektiv, kaldtes den syndikalistiske kamptaktik for »DIREKTE AKTION«. Men en betingelse for, at kampen kunne føres effektivt og ikke bringe nye magthavere og et nyt bureaukrati til magten, det var decentralisme eller direkte demokrati, så både de enkelte organisationsdele og deres enkelte medlemmer virkelig var selvstyreende. Derfor var det logisk, at syndikalisterne f.eks. kæmpede for urafstemning i alle væsentlige spørgsmål. De kæmpede også for industriforbund, så alle på samme arbejdsplads og i samme industri stod i samme forbund, både af hensyn til den effektive daglige kamp mod kapitalisterne, her under den indbyrdes solidaritet, og med henblik på de arbejdendes overtagelse af produktions- og fordelingsmidlerne.

Fra Frankrig bredte syndikalismen sig til en række lande i Europa og Amerika, og under den spanske borgerkrig viste den ved eksemplets magt, at dens ideer og metoder ikke er det rene fantasteri. Derom kan læses i min nyeste bog »Den glemte Socialisme: Anarkisme – Anarko-syndikalisme – Syndikalisme«, der desuden rummer en mægtig litteraturliste og en række principerklæringer, både af ældre og nyere syndikalistbevægelser og beslægtede tendenser.

Her til landet kom syndikalismen i 1908, og dens vigtigste organisation blev »Fagoppositionens Sammenslutning« 1910-21, da et flertal deri lod sig lokke i nært forbund med kommunisterne ved godtroende tillid til bolsjevikkerne skrøner om »arbejdernes revolution« og troen på at kunne redde og dominere et revolutionært dagblad, bl.a. ved hjælp af »Moskvaguld«.

Derved sprængtes den danske syndikalistbevægelse, der, som navnet lød, var organiseret som oppositionsgrupper i fagbevægelsen, og senere forsøg på at genrejse en dansk syndikalistbevægelse førte kun til dannelse af helt små og isolerede grupper.

Selv om den oprindelige FS aldrig nåede over 4000 medlemmer, fik den visse steder ret stor indflydelse. Også i Viborg oprettedes der i februar 1918 en lille afdeling, der dog til trods

for en del aktivitet i en kort periode aldrig fik nogen stor tilslutning. Trods det hører også denne lille og kortvarige gruppe med til arbejderbevægelsens historie i Viborg. Jeg vil derfor fortælle lidt om den i det følgende, navnlig på grundlag af omtalen i Erik Bartram Jensens før nævnte bog »Arbejderbevægelsen i Viborg 1916-1920«, som er det første værk, der fortæller udførligt om denne Viborgsyndikalisme. EBJ's bog kan af interesserede købes bl.a. hos forfatteren og hos mig selv – CHP.

Syndikalistisk bevægelse i Viborg

Midt i februar 1918 bringes en annonce om et møde i en lokal avis, sikkert »Viborg Amts Social-Demokrat«, underskrevet af »Flere interesserede arbejdere«; mødets emne er »Syndikalismens organisationsformer og kamptaktik. Skal staten eller arbejderne organisationer overtage produktionen?« Som taler var sat på maskinarbejder Lauritz Hansen; men han blev arresteret på vejen for medskyld i Stormen på Børsen, og i hans sted talte et par Århus-syndikalister.

Viborg Amts Socialdemokrat bragte ikke noget referat af mødet; men det gjorde de to gamle Viborg-aviser Stiftstidende og Folkebladet, og det fremgår af dem, at der var ca. 100 deltagere, samt at mødet vedtog en resolution, der krævede de 24 arresterede syndikalister løsladt (de var taget for stormen på Børsen). Trods det hævder en deltager i Folkebladet, at det store flertal af de 100 var rolige, besindige socialdemokrater, og blandt deltagerne i debatten nævnes kun socialdemokrater.

Hermed er egentlig i alt væsentligt givet et mønster for de følgende syndikalistmøder, i alt 9 til og med 22.10.18 ifølge lokalpressen. I følge syndikalisternes ugeavis »Solidaritet« og citat derfra i Folkebladet her i byen så resulterede det første syndikalistmøde i Viborg i oprettelsen af en afdeling af FS på 14 medlemmer, og trods stor aktivitet, også med løbesedler og læserbreve, deltagelse i offentlige møder med andre, fællesmøder med de unge socialdemokrater og opposition i fagforeninger m.m., så driver man det ikke til ret meget, højest ca. 30

medlemmer en kort tid. Hvor svagt venstrefløjen stod i Viborg dengang, fremgår også af, at ved folketingsvalget i september 1920 opnåede det nystiftede venstresocialistiske parti kun 14 stemmer i Viborg!

Mest indflydelse får Viborg-syndikalisterne en tid i Arbejdsmændenes Fagforening med flere mandater i bestyrelsen, dog aldrig et flertal, og både i den og i enkelte andre fagforeninger, f.eks. tobaksarbejdernes, sker det, at de vinder en afstemning – eller måske snarere, at de udgør en del af et radikalt flertal.

Forinden vi forlader de Viborg-syndikalister, skal der dog lige berettes om en sag, der bragte et par af dem i fængsel, mens en tredje slap med en bøde.

Manden, der slap med en bøde på 100 kr., var arbejdsmand Albert Jacobsen. Han havde angrebet en Viborg-politibetjent, Krøldrup, der havde pågrebet Thøger Thøgersen og sendt ham med toget, fordi han »skyldte« at afsone 30 dage for militærnægtelse. Thøgersen skulle samme aften have talt ved et antimilitaristisk møde i Viborg.

De to Viborg-syndikalister, der endte med at få 4 måneder, havde på tryk opfordret arbejdere til lydighedsnægtelse, hvis de som soldater blev beordret til at skyde på deres klassefæller. De dømte og straffede syndikalister med dommen på 4 måneder hed A.P. Andersen og E. Jacobsen, og de havde ladet trykke og sprede i 500 eksemplarer et antimilitaristisk opråb, der bl.a. indeholdt den nævnte vending.

En vigtig ting, navnlig ved en lille stærkt oppositionel og revolutionær bevægelse, er medlemskvaliteten, og her er der adskillige tegn på, at den ofte har været ringe, både hos syndikalister og kommunister – men naturligvis også i andre bevægelser. Men når vi nu her holder os til Viborg, så kan jeg fortælle om en samtale mellem to af de ret velskolede syndikalistiske agitatorer, der fandt sted på Viborg Banegård i september 1918, nemlig snedker H.P. Willumsen og cigarmager Valdemar Hansen. Willumsen havde lige været taler på et møde arrangeret af Viborg FS. De kendte begge hinanden fra Køben-

havn, og hans indtryk af Viborg FS fremgik klart af hans udtalelse til VH: »Hvis du vil gøre FS en tjeneste, så se at få opløst afdelingen her i byen, for den skader os mere, end den gavner!«

Senere lærte jeg de fleste af de første Viborg-syndikalister at kende, så jeg kan bekræfte, at på en væsentlig del af dem passede Willumsens negative karakteristik: men dog ikke på dem alle. Jeg lærte i 30'erne Albert Jacobsen, der nu boede i Helsingør, at kende, og ham vil jeg betegne som en udmærket kammerat.

Det, der var galt med Viborg FS – ligesom med DKP i Viborg og mange andre steder i 30'erne – var, at der var for mange originaler i dårlig betydning, bumser, asociale elementer, o.s.v., og foruden at give et skidt renommé, så skræmmer det gode og stabile radikale kammerater fra at tilslutte sig. Bl.a. derfor er medlemskvaliteten så vigtig, især for den yderste venstrefløj.

Den menneskelige kvalitet er det vigtigste

Det var dog ikke bare i Viborg FS, at kvaliteten lod en del tilbage at ønske hos mange. På en fest i april 1936 i København, afholdt af den lille nyfødte FS, der var af en temmelig blandet og ofte halvsløj kvalitet, og som aldrig nåede ud over sektstadiet, holdt Lauritz Hansen en tale og sagde heri om den gamle FS, som han var formand for under første verdenskrig:

»På FS' landsmøder stod den ene afdelingsformand efter den anden op og pralede af sin afdeling og dens medlemstal – og når man så besøgte en sådan afdeling, viste det sig gang på gang, at der var 3-4 stabile medlemmer, mens resten var imaginære medlemmer.«

Jeg kan føje til, at i årene 1934-45, da jeg udførte oppositionsarbejde i den københavnske afd. »Enigheden« i tobaksarbejderforbundet, kom jeg ud for to ivrige rettroende stalinister uden gnist af kritisk sans og selvstændighed i forhold til massemorderen Stalin og hans system, og de var gamle aktive syndikalister gennem flere år. De har jo altså heller ikke pyntet på

FS, og da jeg var interneret i 44-45 traf jeg også på fhv. syndikalister, der var gået over til Stalins religion, og mellem reaktionære socialdemokrater har jeg også truffet fhv. syndikalister.

Men alt er dog ikke den rene elendighed.

I Frøslev lejren traf jeg den gamle syndikalist, papirarbejder fra Silkeborg Eriksen-Byth, og han fortalte mig, at han gennem deltagelse i meget illegalt arbejde var blevet medlem af DKP; men at han stadig var syndikalist. Jeg kan også huske en anden fhv. syndikalist, fhv. cigarmager, nu – i 30-erne – direktør for Ligbrændingsforeningen for Nordjylland Søren Jensen, som i 30-erne ikke lagde skjul på, at han fortsat sympatiserede med en moderat form for syndikalisme. Men vigtigst af alle er dog i den forbindelse Andreas Fritzner. Han startede som revolutionær ungsocialist i 1904, blev så syndikalist, men gik i 1930 ind i DKP. Det var lige før, jeg selv blev politisk aktiv, og jeg betragtede ham derfor som stalinist og søgte ingen kontakt med ham. Det fik jeg først i 1963, da han stadig stod i DKP, og det var efter indtrængende opfordring fra den gamle ungsocialist og en kort tid også syndikalist Mikkell Christensen, som jeg havde opsøgt efter anbefaling af arbejderdigteren Oskar Hansen, da jeg for alvor var begyndt at samle stof til en bog om de gamle danske revolutionære. Det viste sig hurtigt, at Andreas Fritzner blev så langt min bedste kilde til bogen »Danske revolutionære«, som udkom i 1970, og hvori jeg både har et stort kapitel om Andreas Fritzner, og hvori han selv har en stor beretning om sin revolutionære ungdomstid 1904-1920, som jeg meget vil anbefale.

Lige fra mit første besøg i maj 63 lovede Fritzner at give mig al den hjælp med oplysninger om de gamle revolutionære, deres organisationer og blade samt aktioner og fængselsstraffe, han kunne, og det holdt han. Tidligt fik jeg også at vide af ham, at han var blevet ekskluderet af DKP på initiativ af Aksel Larsen, fordi han (Fritzner) var forblevet antimilitarist i 38-39, da DKP agiterede for et nordisk forsvarsforbund, og først i 41 blev han på ny medlem af DKP. Og allerede i 64 spurgte han mig en dag, jeg besøgte ham, om jeg syntes, at Emma (hans

Andreas Fritzner, f. 31. januar 1887, d. 23. januar 1969. Skibssmed og meget andet – men først og fremmest aktiv revolutionær og et ualmindeligt taltalende menneske. Billedet her viser ham i 30-årsalderen, og han så altså sådan ud, da han var en af anførerne ved de arbejdsløses storm på Børsen den 11. februar 1918. Han var den enkeltperson, der gav mig mest oplysende materiale til min bog »Danske revolutionære«, og han er den mest kritisk indstillede organiserede kommunist, jeg nogen sinde har mødt, både over for sit eget parti DKP og dettes forjættede land: Sovjetunionen. Derfor var det ikke mærkeligt, at han i to år var udelukket af DKP (for antimilitarisme) 1939-41, og at han i 64 direkte spurgte mig – partifjenden – om jeg syntes, han og hans kone skulle melde sig ud af DKP.

Mest sensationelt var det dog, at han i 1959 kom hjem fra en rejse i Sovjet med det bestemte indtryk, at arbejderne var totalt magtesløse på de russiske fabrikker – og det var endda en gratis delegationsrejse af DKP-veteraner, han var med på, som en særlig udmærkelse fra det danske kommunistpartis side. At han både i sin DKP-afdeling på Amager og i al offentlighed (såsom avisen BT) fordømte russernes og deres medskyldiges besættelse af Tjekkosllovakiet i august 1968 kan derfor næppe undre. I dag ville han stå på de polske arbejderes side i kampen mod deres kommunistiske undertrykkere. En verden, hvor kommunisterne var af Fritzners slags, ville være som en skøn drøm – men jeg har kun kendt én af den slags. Måske er noget af forklaringen på Fritzners overraskende mange sunde holdninger og synspunkter, at han i et par årtier i sin ungdom og første manddom var særdeles aktiv ungsocialist, anarkist og syndikalist og som sådan fik masser af modgift mod ethvert diktatur. Hvis nogen skulle kende kommunister af hans slags og med hans meninger *efter 37 år i DKP*, så vil jeg godt give en god findeløn for at få kontakt med en sådan (eller sådanne).

kone) og han selv skulle melde sig ud af DKP. Jeg svarede, at hvis de havde nogle meningsfæller, de kunne arbejde sammen med i partiet om fælles synspunkter, så skulle de ikke melde sig ud. Og det havde de – det viste sig i det sidste brev, jeg modtog fra AF. Han fortalte heri, at han i sin partiforening på Amager havde stillet en udtalelse imod russerne og deres allieredes besættelse af Tjekkoslaviet i august 68. Udtalelsen blev forkastet, men 4 stemte for den. Og det var de 4, han tænkte på, da jeg i 64 rådede ham til at blive i DKP, hvis han havde meningsfæller deri, han kunne samarbejde med. Han havde i øvrigt også offentligt udtalt sig mod overfaldet på Tjekkoslaviet i aug. 68, og det var i et interview i BT i anledning af 50-årsdagen for slaget på Grønttorvet.

Og så har vi endda det vigtigste til sidst. Da jeg sidste gang besøgte AF på Tårnby Alderdomshjem, fortalte han mig om en slags æresrejse, han var med på i 59 til Sovjet, skænket ham og andre partiveteraner, og der fortalte han mig om et besøg, de aflagde på en fabrik, hvor det løb ham koldt ned ad ryggen på grund af det indtryk, de fik af lederne: en arbejderrepræsentant, en direktør og en partirepræsentant, for det var helt tydeligt for AF, at arbejderne på den fabrik var aldeles rets- og magtesløse!

Det var som talt ud af mit hjerte, for det var helt tydeligt, at bag manden med DKP-medlemskortet levede stadig den gamle syndikalist, hvis mål var arbejdernes frigørelse ved overtagelse af produktionsmidlerne.

En måned efter denne min samtale med Andreas Fritzner døde han, og jeg talte ved hans bålfejd, for øvrigt sammen med en 100 procents stalinist!

En mand af Fritzners slags er der ikke mange af; men jeg vil dog tilføje, at i Frøslev-lejren traf jeg flere selvstændige og kritiske DKP-folk, især nogle studenter og f.eks. smeden Svend Hansen fra Odense. Mellem de kritiske DKPer i den lejr var også SF's nuværende formand Gert Petersen; men han fik desværre et tilbagefald til ren DKP-tro efter befrielsen og for de næste godt 10 år!

Så mangler jeg kun nogle pæne ord om to konservative viborgensere. De sendte mig begge hyldestforsendelser, da jeg blev æresdoktor, og den ene, som i en årrække var menighedsrådsformand og sekretær for biskoppen, sendte mig for 1-2 år siden en meget stor og positiv anmeldelse fra Kristeligt Dagblad angående Krapotkin!

Læren af alt dette er: Vurdér mennesket efter dets meninger, moral og ægte indhold og ikke efter medlemskort til partier og bevægelser. Der er gode folk alle vegne – eller næsten alle vegne – og der er slubberter i endnu større tal de samme steder – men ligesom det er sjældent at træffe pacifister med sadistiske tilbøjeligheder, sådan var det yderst sjældent at træffe humanister blandt nazister. Og så må man ikke glemme, at næsten alle vegne er den bløde mellemvare de fleste!

Da A.C. Mortensen blev tavs!

Oven på denne vigtige og alvorlige moralprædiken, kan en lille sjov mødehistorie fra Viborg vist være på sin plads. »Hovedpersonerne« i den er den meget slagfærdige, veltalende og satiriske og sjove syndikalist-agitator maskinarbejder Lauritz Hansen og den socialdemokratiske redaktør A.C. Mortensen. Mødet *kan* have været det, der fandt sted den 13.5. 1918; men det kan også være senere. Mortensen var på mange måder et modstykke til Lauritz Hansen, idet Mortensens oprindelse som sjællandsk bondekarl blev ved at præge ham. Han var rolig og nærmest lidt drøvende, var godt inde i døgnpolitikken, men mindre velbefaren i det teoretiske og historiske. Socialdemokraterne var i flertal som på de fleste andre af de møder, syndikalisterne indkaldte til i Viborg, og på mødet den 13.5.1918 valgtes en socialdemokratisk cigarmager, Chr. Sørensens, til dirigent.

Lauritz Hansen talte for industriforbund og imod fagforbund, imod statens overtagelse af produktionsmidlerne og i stedet for arbejdernes overtagelse. LH var også helt hjemme i den faglige jura fra Septemberforliget til Den faste voldgiftsret, ligesom han også var fuldt fortrolig med det faglige bureaukra-

tis krænkelser af medlemsdemokratiet gennem tiderne.

Da han sluttede, bad A.C. Mortensen om ordet; men her var han kommet ud for sin overmand, og i forfjamskelsen stod han længe på talerstolen og sagde ingenting. »Sover du, Mortensen«, råbte en mødedeltager, hvortil ACM endelig fik munden op og svarede: »Nej, jæ gør et«!, og der fulgte et meget svagt indlæg, så alle tilhørerne kunne forstå, at her havde ACM tydeligt mødt sin overmand!

Min far, som deltog i dette møde, kendte syndikalismen ganske godt: men han svarede tit syndikalisterne: »Arbejderne forstår jo ikke en gang at bruge parlamentarismen, hvordan kan I så tro, de formår at bruge direkte aktion, decentralisme og den sociale generalstrejke!«

Afsluttende bemærkninger

Jeg føler, at denne afhandling allerede fylder rigeligt til en årbog som denne; men jeg har alligevel en trang til at tilføje nogle vigtige afsluttende bemærkninger.

Jeg skrev et sted, at der både i FS og i DKP var et ganske stort element af mere eller mindre asociale elementer; men netop på den baggrund skal det understreges, at den gennemsnitlige kvalitet i FS lå væsentligt over den i DKP, specielt i begyndelsen af 30'erne for sidstnævntes vedkommende. Det skal også understreges, at der altid var en høj grad af demokrati i FS, mens det indre demokrati i DKP i en kortvarig proces i 20'erne fuldstændigt forsvandt, og at partiets politiske linjer blev en slavisk afskrift af dem hos det bloddryppende Stalin-diktatur.

Jeg har nævnt, at min far ofte gav udtryk for modvilje og foragt over for »stræbere«; men det var ikke bare noget han sagde. Alene i et enkelt år som 1917 har jeg tre slående beviser på, at han også praktiserede den holdning; 1) han var foreslået og blev opstillet til hjælpe-kassen, hvis medlemmer blev folkevalgte ligesom byrådets, og straks, da han var foreslået, bad

han opstillingsmødet om at placere ham langt nede på listen, hvilket også skete.

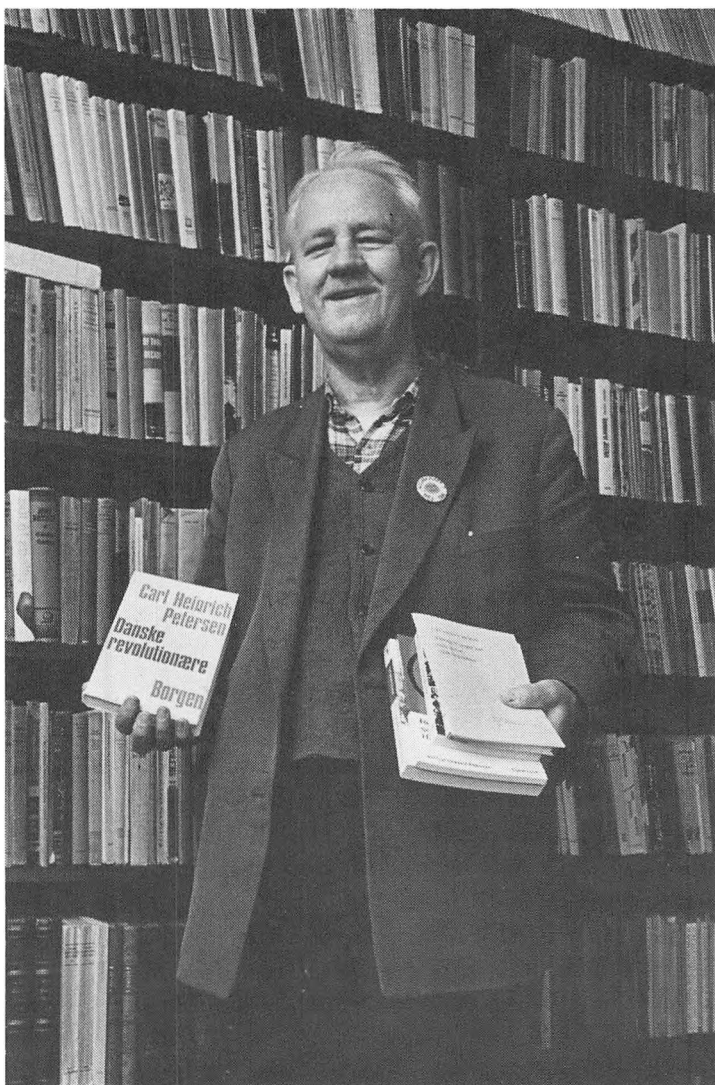
2) Det samme år blev han også indvalgt i forretningsudvalget i Arbejdernes Fællesorganisation, og motiveringen var, at dette udvalg trængte til en forøgelse af antallet af medlemmer. Ikke desto mindre blev der på det første møde med det nye udvalg stillet forslag om at nedsætte et mindre arbejdsudvalg med den motivering, at så stort et udvalg var svært at arbejde med. En sådan inkonsekvens udløste min fars foragt, og han nægtede at modtage genvalg, straks han kom på valg igen.

3) I 1917 skulle Tobaksarbejderforbundet have kongres, og som kasserer i den store afdeling her i byen var min far sikker på at blive valgt. Da sker der det besynderlige på generalforsamlingen, hvor man skulle vælge delegerede, at en mand, der ovenikøbet kaldtes anarkisten, foreslog, at afdelingens delegerede på kongressen skulle have deres mandater bundet til at stemme for, at firmaet Krogh fik 100 nye hjemmearbejdere – og det havde endda været et hovedpunkt på Tobaksarbejderforbundets program at få afskaffet hjemmearbejdet. Min far nægtede derfor at tage mod valg til kongressen og fastholdt dette nej.

Så skal det lige nævnes, at skønt afdelingen var blevet på 700 medlemmer, så var kassererarbejdet fritidsarbejde og usselt lønnet (jeg tror endda kun 1200 kroner om året), og min far forlangte derfor lønforhøjelse, så han i det mindste ikke af sin egen lille kassererløn skulle betale den kollega, der satte kontingentmærker i. Men min fars forslag om en beskeden lønforhøjelse blev afvist af en generalforsamling i 1919. Derefter nægtede min far at tage mod genvalg som kasserer.

Det blev for øvrigt en dyr sparsommelighed for afdelingen, for den nye kasserer stjal ca. 50.000 af kassen!

Jeg vil ikke nægte, at visse stykker i denne afhandling kunne ligne en selvbiografi af mig; men da afhandlingen i meget høj grad er bygget op på egne oplevelser og erfaringer, kan det

Carl Heinrich Petersen, fotograferet i sit bibliotek i efteråret 1978 af Aktuelt's fotograf, da en af Aktuelt's journalister havde taget et interview med ham i anledning af, at han – som den eneste i Viborg – var blevet udnævnt til æresdoctor ved Aarhus Universitet. – På billedet her står han med en håndfuld egne værker, fordelt på begge hænder.

ikke helt undgå. Og jeg slutter også med nogle selvbiografiske bemærkninger.

I april 1931 som 15-årig meldte jeg mig ind i DSU her i Viborg, og med 150 medlemmer satte den sikkert rekord, hvad angår socialdemokratiske ungdomsforeninger i Viborg m.h.t. medlemstallet. Men det politiske liv og den politiske viden og bevidsthed var ganske beskedne. Det store flertal af medlemmerne var naturligvis en slags socialdemokrater; men det var det selskabelige, f.eks. vandreture, lejrture, sanglege og baller, der trak det store antal medlemmer, og selv om mødedeltagelsen en tid i 32-33 var forholdsvis betydelig, fra 50 til 70 medlemmer, så var antallet af deltagere i de politiske debatter ganske beskedent, så man kan roligt sige, at bare en fem, seks stykker havde en egentlig politisk bevidsthed. Blandt denne lille skare var også gartner Christian Thomsen; men han var så udpræget konservativ, moderat og partitro socialdemokrat, at hans senere karriere som folketingsmand og minister ikke overraskede mig. Det skal dog også tilføjes, at han passede de hverv, han fik, så han har sikkert gjort sit bedste i de store stillinger.

Jeg fik flere tillidshverv i min DSU-tid, bl.a. var jeg sekretær og litteratursælger, og så vil jeg tilstå noget, som jeg ikke er særlig stolt af i dag. I 1932 og begyndelsen af 33 var jeg partitro socialdemokrat, og jeg kan huske, at ved et diskussionsmøde med kommunisterne i efteråret 32 høstede jeg gevaldigt bifald på en meget partitro socialdemokratisk hetz imod dem. Jeg havde også skrevet på en seddel i vort udhængsskab en opfordring til medlemmerne om at møde talrigt og som motivering skrevet: »Så kommunisterne kan få en dukkert«, og det var for meget, selv for Chr. Thomsen, som bad mig fjerne dukkerten.

I de næste par år blev jeg en slags kommunistympatisør, dog med den vigtige begrænsning, at jeg konsekvent nægtede at blive medlem af DKP og DKU med den motivering, at de var totalt blottede for indre demokrati. Det varede heller ikke så længe, før jeg blev klar over det sovjetiske systems karakter af et bloddryppende tyranni i stedet for den »socialistiske op-

bygning«, som kommunisterne i deres uvidenhed eller som ren og skær løgn til stadighed proklamerede.

Det var også i min DSU-tid, at jeg kom ud for den påvirkning og den mand, der mere end nogen anden gjorde mig til syndikalist, nemlig den gamle syndikalistredaktør Christian Christensen, og det skete egentlig på en sjov måde. Vor lille hjemlige DKP-afdeling havde i feb. 1933 på standere reklameret med, at de afholdt offentligt møde i forsamlingsbygningen med Christian Christensen som indleder, og da det var på

Christian Christensen, f. 12. januar 1882, død 10. juni 1960. Hård barndom i københavnsk fattigkvarter (Rabarberlandet) med fortrukken og brutal far. Arbejdsdreng, landbrugsmedhjælper og mange slags arbejdsmandsarbejde. Spillede som taler, redaktør og formand for det første SUF (Socialistisk Ungdomsforbund) en ledende rolle i dets tiltagende opposition mod socialdemokratiet og udvikling i stadig mere revolutionær retning i dette århundredes første årti. Redaktør for »Solidaritet« 1911-21 (dog afbrudt af næsten 2 år i fængsel 1918-20) og redaktør af »Arbejderbladet« 1921-22. Småbruger og arbejdsmand på Silkeborg-egnen 1922-35, red. af det syndikalistiske ugeblad »Arbejdet« 1936-37. Derpå kun sporadisk offentlig virksomhed. Meget følelsesbetonet, suggererende taler og skribent. Voldsomt temperament og selvbevidsthed vanskeliggjorde CC's samarbejde med andre.

DSU's mødeaften (vi holdt også vore møder i forsamlingsbygningen), så blev vi enige om at gå til kommunistmøde i sikker forvisning om, at de kommunister kunne vi nemt ordne – ud fra vort kendskab til de lokale kommunister – men det gik helt anderledes. I Christian Christensen kom jeg ud for måske den stærkest virkende af alle Danmarks arbejderagitatorer. Jeg talte med ham efter mødet og aflagde ham senere en del besøg. Han boede i Sejs ved Silkeborg i de år, og han kunne egentlig godt tænke sig at blive medlem af DKP; men de ville ikke have ham. Han sagde selv til mig følgende: »Folk siger, de ved ikke, om jeg er kommunist eller syndikalist, og det ved jeg egentlig heller ikke selv! Men så føjede han til: »inderst inde er jeg dog syndikalist, for syndikalismen regner med mennesket«.

Således begyndte min opdragelse og udvikling som syndikalist; men det er en anden historie.

Blandt de faktorer, der bevirkede, at jeg i slutningen af april 1934 meldte mig ud af DSU og Socialdemokratiet, må nok bl.a. nævnes Chr. Christensen; men anledningen var dog den skammelige behandling, som den officielle arbejderbevægelse og regeringen gav de strejkende søfolk og slagteriarbejdere tidligere i den samme måned. Dybest set var årsagen til udmeldelserne dog sikkert den næsten totale isolation, jeg som oppositionsmand havde følt på DSUs kongres også i april 34 og i den hjemlige DSU-afdeling og partiforening.

Jeg gav en begrundelse for de to udmeldelser i et lille indlæg, jeg sendte til Arbejderbladet, og det blev mit eneste indlæg nogen sinde i den avis!

Få uger efter disse udmeldelser forlod jeg Viborg, og i de næste 21 år kom jeg her i reglen kun på ret kortvarige besøg hos mine forældre.

Efterskrift

På grund af mit dårlige syn er det meste af denne artikel skrevet af frk. Maud Nielsen efter mit diktat og med økonomisk støtte fra Viborg kommune, hvorfor jeg takker dem begge.

CHP

Mysterietavlen i Søndre Sogns Kirke i Viborg

Et forsøg på en forklaring af altertavlens billedsprog

Af Poul Himmer

Ved Viborgs brand i juni måned 1726 led også Sortebrødrekirken, som kirken kaldtes indtil indvielsen i 1728, betydelig overlast.

Allerede en halv snes dage efter ulykken afsendte byens borgerskab et bønsskrift om hjælp til kong Frederik IV.

Herfra citeres efter Viborg Købstads Historie: »naar vi tænker, samlede for Gud udi hans Hus at klage, falder os i Øjnene de forbrændte Mure og Stendynger, aabne Grave, og i Grave- ne forbrændte Legemer, hvilket er det eneste, som af de bedste og største Kirker her i Byen, nemlig Domkirken og Sortebrød- re Kirke, er bleven tilbage, hvilket gør vores Jammer desto ulideligere.« En meget dramatisk og malerisk skildring, der tydeligt afslører den alvorlige tilstand, byen var i efter ilds- våden.

I Sortebrødrekirken faldt hvælvingerne ned, og træværket gik op i luer. Endvidere »fortæredes« spiret, og klokkerne smeltede.

Kongen hjalp med gaver til byens kirker. Bly til Domkir- kens tag, en kontant gave, og altertavlen, som endnu i dag er i Søndre sogns kirke; det eneste synlige vidnesbyrd i dag om hans hjælp (fig. 1).

Altertavlens komme til Viborg

Tavlen var i den katolske tid anskaffet til kirken på Køben- havns slot, på Christian II's tid, formentlig omkring 1520.

Ifølge en opmåling af slottets kirke fra 1707 i Nationalmuse- et var tavlen endnu på dette tidspunkt opstillet i kirken. (Illu- stration i Danske Slotte og Herregarde, 1944, bind I, s. 25).

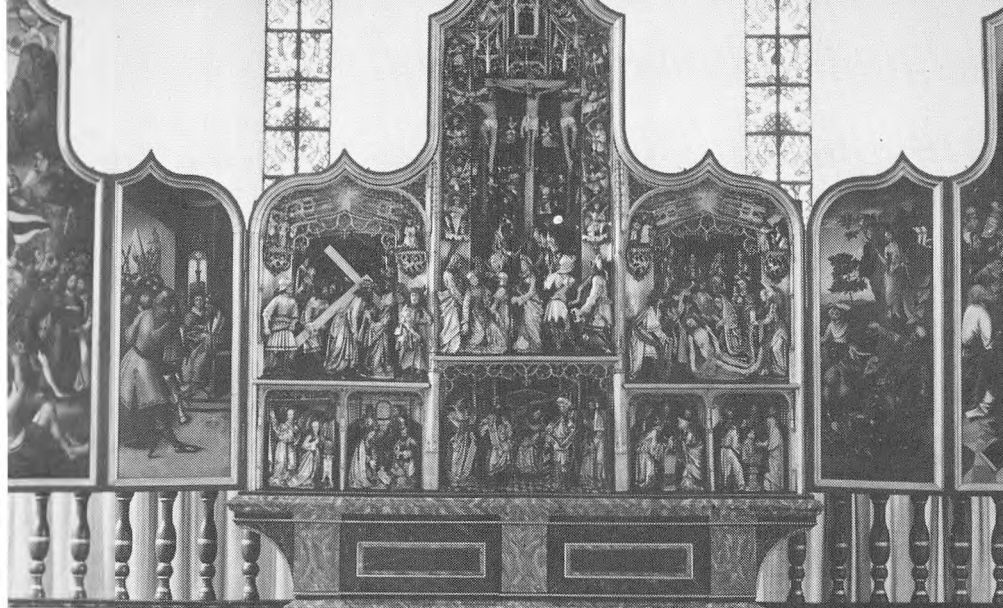

Fig. 1. Altertavlen med snitværker og udslæde, malede fløje, Antwerpen ca. 1520. Fløjene kan lukkes, så de dækker det udskårne midparti, og man ser bagsidemalerierne. Sådanne tavler kaldes også forvandlingsaltre.

Foto: Nationalmuseet

Frederik IV lod i sin regeringstid foretage en omfattende restaurering og fornyelse af slottet. Den var tilendebragt i 1727.

Sandsynligvis i forbindelse med slotsbyggeriet havde kongen i 1720 ladet sin hofmaler Hendrik Krock male et nyt alterbillede til slotskirken, Kristi Opstandelse. Noget tyder på, at dette maleri ikke tilfredsstillede kongen, for allerede i 1727 fik Krock den opgave at fremstille et nyt alterbillede til kirken. Det blev Himmelfarten, der snart efter af kong Christian VI blev foræret til Helligåndskirken i København, hvor det endnu er at se.

Det vides, at den skårne og malede altertavle fra middelalderen kom til kirken i Viborg i 1728, samme år som kirken blev indviet efter istandsættelse. Det var ikke længe efter, at de omtalte tavlemalerier var blevet til. Tavlen har formentlig været stillet til side de få år fra nedtagelsen på slottet, indtil den kom til Viborg. Det har været antydnet, at den i den korte tid var opstillet i Frederiksborg slotskirke. Det kan ikke bekræf-

tes. Værket Danmarks Kirker har intet herom. Hvorfor skulle den også placeres dér? Kirken havde allerede fra Christian IV's tid den fornemme altertavle af sølv og ibenholt, og den katolske tid med flere altre i kirkerne var forlængst ovre.

Pietismen havde fået tag her i Danmark, og Frederik IV var stærkt påvirket af denne bevægelse. Den meget iøjnespringende og stærkt befolkede altertavle fra den sene middelalder er formodentlig ikke faldet i kongens smag. Den har ikke kunnet tilpasses den personlige fromhed, som Pietismen tilsagde. Han kunne nu undvære retabet. (I kunsthistorien betegnelsen for sådanne alterprydelser. I navnet ligger, at det er tavler, der er anbragt bagest på alterbordet). Denne indstilling hos kongen har altså været årsagen til, at Viborg har kunnet glæde sig over værket i godt 250 år.

Tavlens billedsprog var iøvrigt ikke meget præget af den katolske lære, hvis man betragtede skulptur og maleriscener hver for sig og så bort fra helheden. Der må regnes med, at bagsidens fremstilling af Gregors messe på Frederik IV's tid forlængst var blevet overmalet.

Altertavlen og dens tilblivelse

Tavlen måler med udslåede fløje 4,85 m. i bredden, og største højde er 2,58 m.

Oventil er den forsynet med en modereret klammeafslutning, som var almindelig for disse retabler omkr. 1520.

Den faste del (corpus) er med skulpturer. Forreste række er friskulpturer, de øvrige er reliefskårne. Ofte er figurerne opstillet i 3 rækker bag hinanden. Til hver side for corpus er der 2 med malerier udsmykkede fløje, der kan lukkes til og dække den udskårne del af tavlen. Den lukkede tavle viser 3 malede motiver.

Lodret er corpus inddelt i 3 afsnit og vandret i 2. I nederste række har 2 af felterne dobbeltscener. Den åbne tavle viser på såvel udskåret som på malet del historiske scener. Bagsidens er symbolske. Corpus og malerier på fløjene udgør et samlet hele, jvnf. fig. 2.

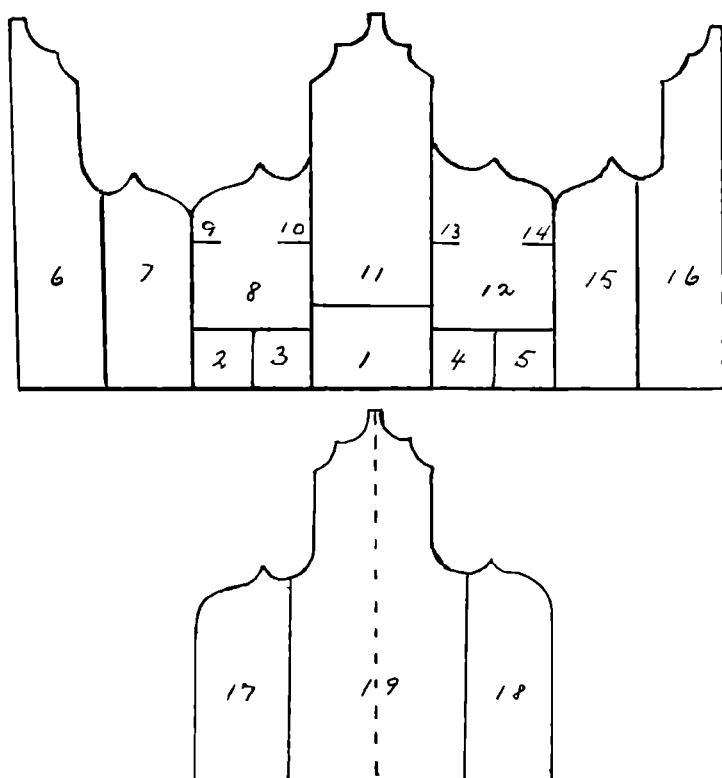

Fig. 2. Skematisk oversigt over tavlens billeder: Den åbne tavle: 1. Jesse-træ med 4 profeter, 2. Bebudelse, 3. Jesu fødsel, 4. Omskærelse, 5. Fremstillingen i templet og Jomfru Marias renselsesfest, 6. Sjælekampen i Gethsemane og der- under forræderiet og Jesu pågribelse, 7. Jesus for Pilatus, og Pilatus vasker sine hænder, 8. Korsbæringen, 9. Piskningen, 10. Tornekroningen, 11. Korsfæstelsen, 12. Gravlæggelse og begravelse, 13. Tilbedelse af den hellige grav, 14. Noli me tangere-scene, 15. Kristi opstandelse og apostelen Johannes ved graven, 16. Himmelfarten og Helligånden. Den lukkede tavles bagsidemalerier: 17. Brylluppet i Kaana, 18. Nadverbillede og 19. Gregors messe.

Blandt sådanne altertavler hører den ikke til de store. Den udskårne del indeholder 89 figurer i 8 felter. Dertil 7 malerier. Til sammenligning kan oplyses, at et retabel i Dortmunds Sct. Petri kirke af samme oprindelse – Antwerpen – måler 7,5 m. i

bredden og 6 m. i højden. I 30 scener er der anbragt 633 skårne figurer, og der er 54 malerier.

Materialet er egetræ. Malerierne er udført på træet efter kridering. Skulpturerne blev betrukket med tyndt lærred, der blev limet på. Denne proces blev gentaget flere gange. Derved forhindrede afskalning. Nu lagdes der et kridtlag blandet med lim på, og endelig slibes for at få en glat grund. Man kendte ikke til sandpapir, men brugte padderokkehalm. De sidste enkeltheder, f.eks. perler, blev indtrykt i det våde kridt. Perler blev tit hentet fra rosenkranse. Også metal anvendtes, f.eks. til plastiske forhøjninger. Derefter fulgte forgyldningen. Efter påsmøring af æggehvite lagdes bladguld på, og ringere kvaliteter blev overtrukket med farvet fernis. Til slut følger så malingen, oftest med blåt.

Tavlernes billedprogram lå ret fast. Emnerne var altid viet til Jesu barndom/Jomfru Marias liv og Frelserens lidelseshistorie. Sådanne emner kunne anbringes i alle kristne kirker. Kunderkredsen var udstrakt, og den stillede ikke større krav. Det var ikke længere et spørgsmål om at tilfredsstille en donator. Af-sætningen af disse Antwerpen-tavler gik også strygende. Byen var omkring 1500 blevet stabelplads for Hansaen, efter at Brügges havn var sandet til. Det satte et mægtigt skub i byen, og kunstnere og håndværkere strømmede til fra alle dele af landet for at drage fordel af den økonomiske opblomstring. Mestrene forstod at udnytte deres svende og lærlinge.

Mange tavler eksporteredes, flest til Tyskland – især til Rhinlandet og Westfalen – til Spanien og til Sverrig, hvor der findes omkring 30 flamske altertavler, heraf mange fra Antwerpen. Bortset fra tavlen i Viborg fandt kun få frem til Danmark. De findes i Holstebro, Sæby og i Ulkebøl på Als.*

At tavlen er udført i Antwerpen, er hævet over enhver tvivl, da den er signeret på rammekanten på begge yderfløje. Mærket findes også mange andre steder på tavlens figurer og jordsmon.

* Altertavlen i Roskilde domkirke er ganske vist også et arbejde fra Antwerpen. Dens stil er imidlertid ikke middelalderens gotik, men renaissance. Tavlen kan udmærket være 50 år yngre end de her nævnte retabler.

Signaturen er en afhugget hånd. Der findes 2 i Antwerpens byvåben. De har deres oprindelse i et sagn om en kæmpe, Antogonus, der opkrævede told af sejlende på floden Schelde. Ville de ikke betale, huggede han deres hænder af. Han blev overvundet af Salvius Brabo, der huggede hans hænder af og kastede dem i floden. Byens navn henviser til denne handling. Det betyder, at »kaste hånd«.

Mærket er mere et godkendelsestegn end, hvad vi forstår ved en signatur, og det spillede en stor rolle i Antwerpen. Laugsmesteren skulle 2 gange i løbet af arbejdets udførelse godkende værket, først med den afhuggede hånd og i anden omgang med byvåbnet, der også viser en borg. Hånden gjaldt formentlig for billedskæreren og byvåbnet for maleren. Retabet i Viborg mangler godkendelsesstemplet for malerierne.

Der var strenge laugsbestemmelser; lang læretid, der gjorde, at en maler først kunne blive mester, når han var i 30erne.

Stil og ikonografisk påvirkning

Stilen på tavlen er gotisk, men med spor af renaissance i f.eks. bygninger, søjler og altre. Gotikkens stive og højtidelige personer er borte fra skulpturerne, og fremstillingerne er livligere. Ingen anden malerskole er bygget på et sådant grundlag af realisme som den flamske. Tavlens udsmykning – baldakinerne – er ren gotik. De er anbragt over skulpturfelterne for at hindre, at beskueren skulle opfatte scenerne som et vokskabinet.

Kristus og andre hellige personer er oftest iklædt en lang kappe. Den opfattes som værende en overlevering af den romerske toga og skal virke som et værdighedstegn, der fremhæver dem i forhold til deres omgivelser.

Omkring 1500 opstod den specielle kvindetype, som tavlen viser flere gange i snitværkerne. Den har fint formede ansigtstræk. Kvinderne bøjer sig let fremover i en charmerende stilling. Deres dragt er af fornemt stof med en rigdom af gevandter, med pufærmer og megen udsmykning. Den er formentlig påvirket af hoffet. Derudover bærer de tunge og fantasifulde

hovedprydelser. Typen synes i dag at nærme sig det delikate eller lækre.

Om mændenes dragt iøvrigt bemærkes kun det, at jo længere kjortelen er, jo højere er deres stade på rangstigen.

Den hellige Birgitta fra Vadstena har gennem sine skrifter og især sine »Revelationes« (Åbenbaringer) haft en afgørende indflydelse på ikonografien i den senmiddelalderlige kunst. De beskæftiger sig med Kristi barndoms- og lidelseshistorie og med Jomfru Marias liv. Hendes påvirkning af kunsten bibringer den et budskab af emotionel kraft og stærk realisme. Hendes tanker har været guddommelige af oprindelse, siger hun, og de har været med til at bevare blodmystikken. Åbenbaringerne blev spredt i mange udgivelser omkr. 1500.

I Nederlandene oprettedes flere Birgittinerklostre, alle med Maria i navnet som de danske klostre i Maribo og Mariager.

Det andet begreb i tiden med stor indflydelse på altertavlens snitværket var det middelalderlige drama, der havde udviklet sig fra påskeliturgien. Det fik efterhånden i middelalderen større og større omfang og blev forlagt fra kirkerne til byernes torve. Der var tale om rituelle opstillinger til forestillinger om Kristi liv, dog især barndoms- og lidelseshistorien. Sceneopbygningerne var enorme og kunne være i 2 etager. Man overværede samtidig forskellige optrin, og der foretoges ikke noget sceneskift. I disse spil sås ofte fremstillinger af den gamle pagts profeter. Dramatiseringen fulgtes af sang og musik. Spillene kunne vare flere dage og var præget af en vis overfladiskhed – man tænkte ikke længere monumentalt. Mangfoldigheden af detaljer bragte afveksling, uden at tilskuerne behøvede at koncentrere sig. Skønheden truede med at overgå det hellige, og af optrædende var der en vrimmel. Kostumerne i de religiøse billedfremstillinger stammer for en stor del fra disse spil.

Spillene kaldes mysteriespil, og deres indflydelse på kunsten var så stærk, at man kalder altertavler som den her omskrevne for mysterietavler.

Indflydelsen gælder kun snitværkerne. Malerne fulgte stadig den flamske tradition, der nu var påvirket af italiensk kunst.

Restaureringer af altertavlen

Inden overgang til en beskrivelse af tavlens billedprogram vil det være rimeligt at gennemgå restaureringer og ændringer, der er foretaget siden ankomsten til Viborg.

Det hedder, at altertavlen efter modtagelsen i 1728 blev »zi-irligen stafferet på Menighedens Bekostning.« Denne staffering er formentlig forestået af Mogens Thrane, der havde malet i kirken. Arbejdet har stort set bestået i en overmaling, hvilket blev konstateret ved en restaurering i 1933/34.

Derefter var i 1885 Nationalmuseets repræsentant på besøg i kirken for at se på muligheden for en restaurering. Han anbefalede, at den sattes i gang, og allerede året efter blev der bevilget midler til arbejdets gennemførelse.

Arbejdet blev ledet af tegneren Magnus Petersen. Han tilsatte ifl. sin beretning 21 steder hænder, fingre, stykker af våben og hele den kvindelige figur med lyset i omskærelsesscenen. Ved samme lejlighed fik Gabriel i bebudelsen en ny palmegren. De blå farver i dragterne blev overmalet. Skriften på skriftruller (profeterne) og skriftlinier på dragtkanter blev repareret. Maleriet af Gregors messe på fløjenes bagside blev afdækket for 2 lag maling. Motivet fremkom, og maleriet blev »retoucheret«. Billedet Kristus for Pilatus blev opmalet. I juli 1887 blev retablets atter opsat i kirken.

Tavlen må have vakt en vis interesse i København, idet den før returnering til Viborg blev udstillet i Prinsens palæ. Nationaltidende omtaler arbejdet i en stor artikel, hvoraf slutningen bør citeres: »Man kunne nu næsten fristes til den maaske lidt aristokratiske Formening, at det i Grunden er Synd at gemme et Kunstværk som denne Altertavle i en saa afsides liggende og lille Kirke som Viborg Søndre Sogns. Før den bliver begravet her for næppe at blive vurderet efter Fortjeneste undtagen af kommende Kunstkere, vil der dog sikkert blive sørget for omhyggelige Afbildninger og udførlig Beskrivelse.«

Den senere beretning afslører, at Magnus Petersen i tidens ånd var faret hårdt frem med restaureringen. Magnus Petersen

Første side af stiftsprovst M. R. Ursins notater om tavlen. Den viser hans nedskrivning af den latinske tekst på profeternes skriftbånd (fig. 2, punkt 1). Desuden nævner han de bogstaver, der på hans tid var at se på profeternes dragter og tilsvarende på personer i scenen med korsbæringen (fig. 2, punkt 8). - En kort streg over et bogstav i de latinske ord angiver, at der er udeladt efterfølgende bogstav(er). Ordet »radisse« viser usikkerhed med hensyn til sproget. Den korrekte stavning er radice.

Første side af stiftsprovst M. R. Ursins notater om tavlen. Den viser hans nedskrivning af den latinske tekst på profeternes skriftbånd (fig. 2, punkt 1). Desuden nævner han de bogstaver, der på hans tid var at se på profeternes dragter og tilsvarende på personer i scenen med korsbæringen (fig. 2, punkt 8). - En kort streg over et bogstav i de latinske ord angiver, at der er udeladt efterfølgende bogstav(er). Ordet »radisse« viser usikkerhed med hensyn til sproget. Den korrekte stavning er radice.

Første side af stiftsprovst M. R. Ursins notater om tavlen. Den viser hans nedskrivning af den latinske tekst på profeternes skriftbånd (fig. 2, punkt 1). Desuden nævner han de bogstaver, der på hans tid var at se på profeternes dragter og tilsvarende på personer i scenen med korsbæringen (fig. 2, punkt 8). - En kort streg over et bogstav i de latinske ord angiver, at der er udeladt efterfølgende bogstav(er). Ordet »radisse« viser usikkerhed med hensyn til sproget. Den korrekte stavning er radice.

Første side af stiftsprovst M. R. Ursins notater om tavlen. Den viser hans nedskrivning af den latinske tekst på profeternes skriftbånd (fig. 2, punkt 1). Desuden nævner han de bogstaver, der på hans tid var at se på profeternes dragter og tilsvarende på personer i scenen med korsbæringen (fig. 2, punkt 8). - En kort streg over et bogstav i de latinske ord angiver, at der er udeladt efterfølgende bogstav(er). Ordet »radisse« viser usikkerhed med hensyn til sproget. Den korrekte stavning er radice.

Første side af stiftsprovst M. R. Ursins notater om tavlen. Den viser hans nedskrivning af den latinske tekst på profeternes skriftbånd (fig. 2, punkt 1). Desuden nævner han de bogstaver, der på hans tid var at se på profeternes dragter og tilsvarende på personer i scenen med korsbæringen (fig. 2, punkt 8). - En kort streg over et bogstav i de latinske ord angiver, at der er udeladt efterfølgende bogstav(er). Ordet »radisse« viser usikkerhed med hensyn til sproget. Den korrekte stavning er radice.

Fig. 3. Første side af stiftsprovst M. R. Ursins notater om tavlen. Den viser hans nedskrivning af den latinske tekst på profeternes skriftbånd (fig. 2, punkt 1). Desuden nævner han de bogstaver, der på hans tid var at se på profeternes dragter og tilsvarende på personer i scenen med korsbæringen (fig. 2, punkt 8). - En kort streg over et bogstav i de latinske ord angiver, at der er udeladt efterfølgende bogstav(er). Ordet »radisse« viser usikkerhed med hensyn til sproget. Den korrekte stavning er radice.

Efter fotokopi fra Nationalmuseets arkiv

var en udmærket tegner. Desværre havde han den ambition, at han mente også at være en god maler.

Om tavlens tilstand før restaureringen i 1933/34 oplyser

Niels Termansen i sin beretning, at den var yderst dårlig. Magnus Petersen havde overmalet store dele af malerierne. Heldigvis havde han ikke forsøgt at fjerne farvelaget fra 1728. Havde han gjort det, som på Gregors messe, var malerierne blevet ødelagt. På Gregors messen på fløjenes bagside havde han fjernet de fra reformationstiden siddende 2 lag maling og restaureret billedet på en sådan måde, at det nu var så godt som hans værk. Hans maling blev fjernet, og det viste sig, at billedet var helt ruineret af sæbelud. Maleriet lod man nu stå, som det var efter afrensningen. Det er, som man kan se det i dag.

Skulptureernes farver var fornyet næsten overalt. Det meste syntes at være fra Magnus Petersens hånd, men der var også ældre overmalinger. Olieforgyldning var ofte lagt ovenpå den oprindelige staffering. De nogenlunde ordentligt udførte bræmmer og bogstaver, der var fra Magnus Petersens restaurering, bibeholdtes; de øvrige blev malet over uden erstatning. Oprindelig var der mange steder anvendt smalte, et meget holdbart koboltsilikat. Den var overmalet af Magnus Petersen.

Som et kuriosum fra beretningen bør også nævnes, at de 2 røvere i korsfæstelsesscenen var byttet om. De blev nu anbragt rigtigt. Indtil da havde den gode røver set bort fra Kristus.

Nationalmuseets besigtigelse i 1972 blev fulgt op af en konservering i 1981/82. Om denne har en beretning ikke været tilgængelig.

Stiftsprovst M.R. Ursin var i nogle år sognepræst ved Søndre sogns kirke. Han beskriver i sin bog – se senere – altertavlen. Den har interesseret ham meget, og i Nationalmuseets arkiv ligger hans egenhændige beskrivelse af indskrifterne på tavlens figurer, herunder også profeternes skriftbånd. Beskrivelsen er på 2¼ side, hvoraf første side er vist her, (fig. 3). Bortset fra profetteksterne er bogstaverne, der fandtes på 16 af figurernes dragtbræmmer og ben, uden mening. I dag ses bogstaver kun på biskoppen i omskærelsesscenen, så det er en omfattende overmaling, der er præsteret. Denne anbringelse af tilfældige bogstaver var et modefænomen i den begyndende humanismes tid, »Vestes litteratæ« (klæder med bogstaver),

kalder Ursin dem i sin bog. Hans beskrivelse må formodes at være fra før udgivelsen af hans bog i 1849.

Beskrivelse af altertavlens skulpturerede felter og den oplukkede tavles fløjmalier

Jesse-træet, (fig. 4). Midterste felt i nederste række af snitværker må anses for at være altertavlens vigtigste motiv. Scenen viser grundtanken i de følgende billedlige fremstillinger. Ved udførelse af feltet er der da også lagt stor vægt på den.

Man ser Jesse (Isai) sidde sovende i en stol med tronhimmel. At han sover, er en hentydning til Jakobs drøm (1. Mosebog, kap. 28,10 ff.). Fra Jesses bryst skyder 2 kraftige grene op. De fortsætter i hulkelerne på begge sider af den ovenover placerede korsfæstelsesscene (fig. 10). Her sidder ialt 12 jødiske konger, Marias forfædre. Som den nederste til venstre ses Isais søn David med harpen, (fig. 5). Grenene forenes øverst, hvor Maria sidder med Jesusbarnet på skødet.

Det bibelske udgangspunkt for fremstillingen er Esajas' bog kap. 11,1, i den danske bibeloversættelse: »Men der skyder en kvist af Isai stub, et skud gror frem af hans rod.« Her må man

Fig. 4. Jesse-træ-motiv med 4 profeter, der holder skriftbånd.

Fig. 5. Detalje fra Jesse-træ på korsfæstelsesscene, kong David med sin harpe.

imidlertid ty til den latinske Vulgata-översættelse, der ligger til grund for de billedlige fremstillinger overalt på tavlen. Vulgata har følgende tekst: »Et egreditur virga de radice Jesse et flos de radice eius ascendet.« Man benytter så her en tillempet oversættelse: »Og der vil udgå en kvist af Jesse rod, og fra hans rod vil opstå en blomst.«

Såvel Jakobs drøm som Jesses kvist og blomst bærer vidnesbyrd om en forbindelse fra jorden til himlen, men Jesse blev alene om billedgørelsen. Jomfru Maria betragtes som Jesses kvist, og i denne forbindelse er det værd at bemærke, at man identificerer virga (kvist) med virgo (jomfru). Det fortæller noget om det middelalderlige menneskes tankebillede. Esajas forudsiger Jomfru Maria og Jesu fødsel – Jesus er blomsten – og dermed hans lidelse.

Træet skulle kun have haft én stamme, men af praktiske grunde blev det til 2, da der skulle være plads til indtil 14 konger.

Dette kunstneriske motiv synes at have sit udspring i det liturgiske drama allerede tidligt i middelalderen.

Foran Isais trone står 4 profetskikkelser med skriftbånd. Netop tallet 4 har været i brug allerede i den karolingiske tid.

Der har været den tradition, at de 4 store profeter var forgængere og støttepiller for evangelisterne, ligesom man sammenholdt de 12 små profeter med apostlene.

Profeterne er seere og forkyndere af Kristi komme og lidelse. Det gamle Testamente er profetien om det nye.

I modsætning til de udtrykkløse konger i grenene er profeterne levende, værdige eller grublende. Den gestus, den magtfulde profet, nr. 3 fra venstre, viser ved at hæve sin hånd og anbringe sine fingre i en karakteristisk stilling, er tegn på en samtale, og at han skal betragtes som et vidne om det, der vil ske senere på tavlens billedfremstillinger. Håndstillingen kalder man i kunsthistorien »pro secundo« (for det andet).

Om profetfremstillinger kan kort anføres, at Daniel afbildes som en stærk person med turban. Jeremias ses mest som en aldrende og træt mand, let foroverbøjet og med tvedelt skæg. Forlægget til den figur kan være Michelangelos Jeremias i det Sixtinske kapel i Vatikanet.

Profeternes dragter med det østerlandske præg skal formentlig give udtryk for noget gammelt og mystisk.

Tekstbåndene har med gotiske bogstaver – overvejende minuskler – latinske citater fra Det gamle Testamente. De er i dag meget utydelige, men Ursin giver i sin bog fra 1849: Stiftsstanden Viborg følgende fortolkning:

Dolce mel stillabunt montes

Crevit Dominus super terram est domus

Inventa est germinasse virga in radisse Jesse.

Hans danske oversættelse lyder:

Bjergene skulle dryppe af sød honning

Herren voxte, over jorden er hans bolig.

En kvist blev fundet at være fremspiret af Jesse rod.

Han henfører teksterne til Amos' bog kap. 9,13, Ps. 92,13 og Esajas' bog kap. 11,1.

Francis Beckett giver i sit store værk om altertavler i den sene middelalder Ursin ret i fortolkningen i det væsentlige, dog er han tvivlende med hensyn til citatet, der begynder med ordet »crevit«.

Første og sidste linie af den latinske tekst må være korrekte. Ligeså sikkert synes ordet »crevit« at være mistolket eller fejlmalet.

Ursin har måske haft en lille tvivl i sit sind, idet han i en fodnote i sin bog henviser til den lidt senere Antwerpentavle i Ringsaker kirke i Norge. Her lyder teksten »creavit«. Imidlertid slår han sig til tåls med sin fortolkning. Det skulle han nok ikke have gjort. Der er næppe tvivl om, at ordet i Viborg skal læses »creavit« for at give nogen mening. Ursins tekst fra Viborg-tavlen kan ikke findes i Vulgata. Hvis man imidlertid anvender »creavit« bliver citatet hentet fra Jeremias' bog kap. 31,22, der i Vulgata lyder:

Quia creavit Dominus novum super terram.

Dansk oversættelse: Derved at Herren skaber nyt over jorden. De sidste 2-ord »est domus« er stadig mystiske og må henstå i det uvisse. Se den latinske tekst på fig. 3.

Det er muligt, at der er læst rigtigt på skriftbåndene, og at der er malet fejlagtigt af én, der ikke var helt stiv i latinen.

Det synes også at være en umulig tanke, at Herren skulle vokse, når vi både i det katolske Credo (jeg tror) og vor egen

Fig. 6. Til venstre bebudelse, derefter Jesu fødsel. Jomfru Maria med udekket hoved og udslået hår.

Trosbekendelse siger, at Herren er omnipotentem og almægtig, hvilke 2 ord har samme betydning.

Sammenfattende bliver profetteksterne herefter: Amos' bog kap. 9,13, Jeremias' bog kap. 31,22 og Esajas' bog kap. 11,1.

Nederste række til venstre en scene,

Bebudelsen, (fig. 6).

Englen Gabriel bringer budskabet til Jomfru Maria: »Hil være dig, du benådede, du velsignede blandt kvinder.« Gabriel hæver højre arm, et tegn på, at han meddeler noget. Han er klædt i en elegant lang og vid dragt med et slag, der holdes sammen med en agraf. Palmegreneren i venstre hånd er som foran nævnt af nyere dato. Maria ses knælende i bøn med sin højre hånd på brystet. Hun er placeret ved en bedepult med en bønnebog. Hendes udslagte hår betegner den uberørte jomfru. Man bemærker den høje pande. For at opnå den var det på tiden for tavlens fremstilling mode, at kvinderne lod sig barbære i hårkanten.

Hun er bortvendt fra Gabriel, men alligevel opmærksom på hans tilstedeværelse. Scenen foregår nu i et borgerligt miljø, i et sengekammer. Man ser sengehimmel og forhæng. Sengen blev ofte betegnet som »Jomfruens ægteseng« (thalamus virginis).

Bibeltekst: Lukas Ev. kap. 1,26/38.

Fødselen, (fig. 6).

Bagmuren er romansk stil, der skulle give et mere fremmed præg end den kendte gotik.

Jomfru Maria og Josef er fornemt klædt i store kapper. Maria har også her det løst hængende hår. Hendes stilling henviser til den Hellige Birgittas åbenbaringer. Da hun havde født barnet, »vendte hun sig med bøjet hoved og foldede hænder og sagde med megen værdighed: »Vær velkommen min Gud og min Herre og min Søn.« Foran Maria på et tæppe ligger Jesusbarnet med stråleglorie. Forrest i gruppen til højre Johannes Døber som barn, der blev meget almindelig i denne

forbindelse på nederlandske arbejder, især omkr. 1520. Motivet stammer fra Leonardo.

Josef knæler også. Han holder sit lys og skærmer flammen med sin hånd. Franskmanden Emile Mâle oplyser, at Josefs lys skal vise, at begivenheden fandt sted om natten. Forklaringen på, at han skærmer flammen med hånden, skal ses i den kendsgerning, at han var bange for, at lyset skulle gå ud. I fødselsøjeblikket opstod der et så kraftigt glimt ifl. Jakobs Forevangelium, at dette guddommelige lys tilintetgjorde lysets materielle flamme.

De 2 dyr, oxen og æslet, er også tilstede. De har ingen hjemmel i de kanoniske evangelier, men hører hjemme i det apokryfe Pseudo Matthæus-evangelium, der fortæller: »På den 3. dag efter fødselen forlod Maria grotten, gik ind i en stald og lagde barnet i en krybbe, og oxen og æslet tilbad det. Her opfyldes profetierne af Esajas og Habakuk.« Der henvises til Esajas' bog kap. 1,3: »En okse kender sin ejer og æslet sin ejers krybbe«, og til Habakuks bog kap. 3,2 – ikke i den nuværende bibel, hvor der på grundlag af Hieronymus' Vulgata-oversættelse læses om Herrens gerning: »Fuldbyrd det i årenes løb, åbenbar dig i årenes løb.« Man skal tilbage til den før Vulgata foreliggende Vetus latina, også kaldet Itala, fra omkring år 200. Her lyder verset hos Habakuk: Herrens værk vil blive kendt »inter duo animalia«, altså blandt 2 dyr. I Vulgata bliver det til »in medio annorum«, i årenes løb. Itala har den korrekte oversættelse efter den græske Septuaginta, men Hieronymus har ændret den. Imidlertid vandt den nye oversættelse ikke almindelig genklang, og i kunsten fortsatte man med de 2 dyr i fødselsfremstillinger. Især Pseudo Matthæus-evangeliet havde i middelalderen større indflydelse på billedkunsten end Bibelen.

Dyrene var oprindelig fremstillet som ligeværdige bagved krybben. Oxen var hedningene og æslet jøderne. På tavlen her er man nået så langt frem i tiden, at en spidsfindig forskel gør sig gældende. Nu er de ikke længere ligeværdige. Oxen skal nu repræsentere Det nye Testamente. Man ser, at den er

opmærksom på begivenheden og knæler. Det materialistiske æsel, der kender sin herres krybbe, vender sig i foragt skrydende bort. Den er nu Det gamle Testamente.

I baggrunden står 2 hyrder, den ene med stav, den anden spiller på en slags sækkepibe – en Dudelsack. Musikken er påvirkning fra mysteriespillene Den skal ledsage lovsangen. Bibeltekst: Lukas ev. kap. 2,1/20.

Omskærelsen, (fig. 7).

Denne scene skal betragtes som rent fortællende. Jesusbarnet er anbragt på en slags alter med et klæde. Barnet holdes af en elegant klædt kvinde, medens operationen udføres af en biskopklædt mand – Simeon (?). Han bærer briller. Man bemærker de fantasifulde hovedbeklædninger, som kvinderne bærer. På biskoppens dragtsømme, såvel forneden som på ærmet, ses de tilfældigt anbragte gotiske bogstaver, som er beskrevet foran. I bageste række er der 3 kvinder, af hvilke den midterste er fornyelsen fra Magnus Petersens tid. Lyset, hun har i hånden, er malplaceret i denne scene. Det hører hjemme i den næste. Bibeltekst: Lukas ev. kap. 2,21.

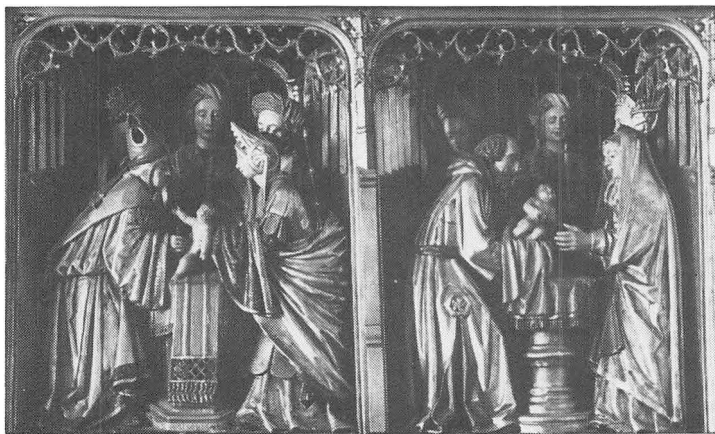

Fig. 7. Jesu omskærelse og fremstillingen i templet med Jomfru Marias rensesfest. Her og på senere fremstillinger på tavlen bærer Maria fruelin på hovedet. Kvinden bag Maria med det indviklede hovedtøj er hendes moder, Anna.

Fremstillingen i templet og Marias renselsesfest. (fig. 7). Jomfru Maria giver barnet til Simeon, der holder det på et tæppe over et rundt alter. Simeon er klædt i en art klerikal dragt, der er forsynet med en agraf for at holde den sammen i højre side. I baggrunden ses 3 kvinder, og en af dem holder et tændt lys.

Den egentlige årsag til denne fremstilling må siges at være, at den skal vise, at Maria, selvom hun er jomfru, opfylder den gammeltestamentlige, jødiske lov. Kvinden anses for at være uren i 40 dage efter en drengefødsel, og i den tid må hun ikke søge til templet – i den kristne tid kirken, (3. Mosebog kap. 12).

Marias renselsesfest fejres 40 dage efter fødselen, hvilket vil sige den 2. februar. Det var en lysmesse, missa candelarum, vor danske kyndelmisse. (Denne skik med indladelse af barselskvinder i kirken holdt sig også i den lutheranske tid – dog uden lys. Efter indladelsen ved præsten erlagde barselskvinden, der var ledsaget af flere veninder, et offer. Især i Midt- og Vestjylland holdt denne skik længe ud. Der vides et eksempel fra Viborgegnen fra 1912.)

Også ved den jødiske renselsesfest skulle der medbringes et offer. Derfor ser man ofte på disse billeder fra middelalderen, at f.eks. Josef kommer med et lille bur med et par duer. Marias moder, Anna, hører også med på disse billeder.

Bibeltæst: Lukas ev. kap. 2,22 ff.

Ved en gennemgang af den øverste række af retablets nicher vil det være nødvendigt at medtage fløjmalierne for at bevare kronologien i fremstillingerne af Kristi lidelseshistorie. Man ser, at fløjenes yderste og højeste malerier er optaget af scener, hvor der er flest personer, og at de begge behandler 2 emner. De begivenheder, som man i middelalderen opfattede som de vigtigste i fremstillinger af lidelseshistorien, er de 3, der er anbragt i tavlens skulpturerede corpus, nemlig korsgang, korsfæstelse og gravlæggelse/begrædelse.

Sjælekampen i Gethsemane (fig. 8)

Dækker øverste del af maleriet. Kristus ses knælende med krop og hoved oprejst mod klippen. På klippens top en engel med kalken. Kalken er et gammeltestamentligt symbol på Guds vrede og dom. Det, at den bringes af en engel, skal understrege den bedendes guddommelighed.

Foran Kristus sidder de sovende apostle Peter, Johannes og Jakob. Når de sover, skal de vise frem til Kristi ensomhed.

Bibelttekster: Matthæus ev. kap. 26,36/46, Markus kap. 14,32/42 og Lukas kap. 22,39/46.

Førræderiet og Pågribelsen (fig. 8)

Motivet er dobbelt, idet det samtidig viser begge optrin. Til højre ses Judas, der vender sig mod Kristus. Han har pungen med blodpengene i hånden. Nogle af dem er faldet på jorden foran ham. Judas bærer den lange kappe, som apostlene i almindelighed vises i. Den er gul som på den senere på tavlen forekommende Judasfigur. Det banner, som soldaterne medbringer ved arrestationen, er også gult med sort stribe. Gult er falskhedens farve.

Soldaterne, der skal tage Jesus til fange, er bevæbnet med lanser eller spyd. De har medbragt lygter, da handlingen udspilles om aftenen. En lygte holdes hen over Jesu hoved. En leder af soldaterne ser ud til at forberede at binde Kristus. I den sene middelalder kommer der stadig mere realisme over optrinnet. Peter og Malchus træder nu, som man ser, helt i forgrunden, og netop det øjeblik, da Peter hæver sit sværd for at hugge Malchus' øre af, vises. Judaskysset og selve arrestationen får nu en mere sekundær placering i mellemgrunden. Malchus, der var tjener hos ypperstepræsten, er som sådan i en kort dragt.

Apostlene var tilstede og flygtede fra begivenhederne.

Bibelttekster: Matthæus ev. kap. 26,47/56, Markus kap. 14,43/53, Lukas kap. 22,47/53 og Johannes kap. 18,1/11.

Fig. 8. Til venstre sjælekampen i Gethsemane. Derunder forræderiet og Jesu pågribelse. Dernæst Kristus for Pilatus, og Pilatus vasker sine hænder.

Kristus for Pilatus og Pilatus vasker sine hænder (fig. 8)
Hvorfor skulle Kristus anklages for Pilatus? Jøderne havde jo selv i Galilæa deres overhoved, Herodes Antipas (Lukas ev. kap. 23,6 ff.)* Den jødiske straf for religiøs profanation var stening. Ingen anden end den romerske statholder kunne dømmes til korsfæstelse, og kun slaver blev idømt denne straf. For jøderne var korsfæstelse den hårdeste straf for religiøs blasfemi, og den betragtedes som en udstødelse af det jødiske folk. Derfor måtte Kristus for Pilatus, anklaget for højforræderi, da han havde søgt at opnå værdigheden som konge i Judæa. Jøderne ville ikke godkende ham som Messias.

På maleriet er Kristus tilsyneladende på vej ud fra Pilatus, fulgt af vagterne. Den nærmeste med ryggen til synes at være i bevægelse.

Til højre sidder Pilatus i prægtig klædning og hat med opbræmmede skygge foran og vasker sine hænder i et fad, der holdes af en tjener.

Skikken med at vaske sine hænder var et jødisk ritual for at bevise sin uskyld i en andens død (5. Mosebog kap. 21,6/7). Ved sin handling ville romeren Pilatus lægge ansvaret for Kristi død over på jøderne.

Scenen er Pilatus' palads. Udenfor ses et tårn.

Bibeltekster: Matthæus ev. 27,11/14. Markus kap. 15,2/5, Lukas ev. kap. 23/1/7 og Johannes kap. 18,28/40. Om håndvasken Matthæus ev. kap. 27,24.

Korsbæringen, (fig. 9)

Da det var skik, at den som skulle korsfæstes, selv bar korset til henrettelsespladsen, er det lagt på Kristi skulder og ryg. Tornekronen er tegn på hans martyrium. Kristus er iført den sædvanlige lange kappe. Bag ham hjælper Simon af Kyrene med at bære. Han fremstilles ofte som en bonde og bærer kort dragt. I relieffets 2. plan ser man til venstre Johannes og Maria og endvidere 2 soldater. Jerusalems mure anes i baggrunden.

* Man kalder Herodes konge. Egentlig var han tetrarch, som man efter græsk mønster kaldte herskeren over en del af et rige.

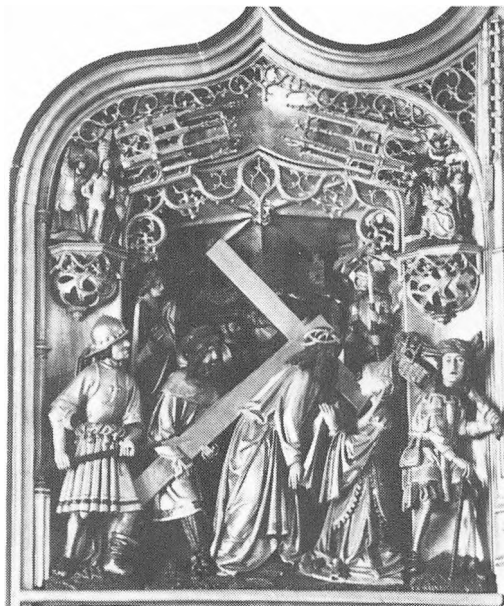

Fig. 9. Korsbæringen. Øverst i feltet på postamenter piskningen og tornekroningen.

Foran Kristus knæler Veronika med sin svededug. Hun er i overdådig dragt og hovedtøj og optræder ofte i den sene middelalderlige flamske kunst.

Legenden om hende er gammel, og hun siges at være den kvinde, som Jesus helbredte for blodgang. Imidlertid forekommer hun ikke i billedkunsten, før legenden viser sig fremført i de store passionsspil i det 14. og 15. århundrede. Dugen siges at vise et portræt af Kristus. Navnet Veronika har man forbundet med det latinske: Vera ikon (sandt billede).

På begge sider af nichen ses, som på de 2 næste felter i øverste række af corpus, en hulkel. Denne plads udnyttes også; tit til anbringelse af kulissefigurer.

Til venstre står en soldat – en landsknægttype – i uniform, som den brugtes omkring 1500. På hovedet har han en rund hjelm, og han bærer brystharnisk. Dragten når til knæene.

Under den har han hoser, hvis ene ben han lader glide ned til midt på læggen. Det var en praktisk foranstaltning, når han skulle gøre udfald med spyddet eller lansen, for så var han ikke hæmmet af de stramme hoser, der var af tykt vadmelsagtigt stof eller skind. På fødderne har han komulesko. Han holder sit spyd på en sådan måde, at det må være hans opgave at holde processionen i bevægelse.

Til højre i spidsen for optøget ses bøddelen. Han er i den obligatoriske påklædning. Også jøder og prostituerede havde i tiden omkr. 1520 særlige dragter. Han var udstødt af hæderlige folks lag. Dragten er kort med en slags forklæde, og den havde afvigende farver. Dertil turbanagtig hat og snævre hoser. Der hænger en pung ved hans bælte, og han har en kæp i hånden. Over skulderen har han på en knippel en kurv, hvori han transporterer sit værktøj o.l. som f.eks. her naglerne til korsfæstelsen. Kniplen skulle han bruge ved knusning af de korsfæstedes knogler, som skikken var. Jesu ben blev dog ikke knust, da lansestødet (herom senere) afslørede, at han var død.

I den senere middelalder nærmer dette billede af Korsbæringen sig til den opfattelse, at Guds tjener bærer menneskehedens byrde af synd og soner den for den.

Bibeltekster: Matthæus kap. 27,31/32, Markus kap. 15,20/21, Lukas kap. 23, 26ff. og Johannes kap. 16, 16/17.

Over dette hovedfelt er på hver side af hulkelen på konsoller (postamenter) små fremstillinger af emner, der går forud for korsbæringen.

Til venstre ses *Piseringen*. Kristus ses, kun iført et kort lændeklæde, bundet til en søjle. 2 soldater ved siden af ham. Den ene svinger pisken.

Bibeltekst: Matthæus ev. kap. 27,26, Markus kap. 15,15 og Johannes kap. 19,1.

Tornekroningen ses på postamentet til højre. Kristus er anbragt siddende i sin lange kappe, medens 3 soldater med stokke kraftigt vrider tornekronen sammen om hans hovede.

Bibeltekst: Matthæus ev. kap. 27,29/30, Markus kap. 15,17/19 og Johannes kap. 19,2/3.

Korsfæstelsen, (fig. 10)

Korsfæstelsen er gjort højere end nabofelterne. I hulkelerne er som foran nævnt under afsnittet om Jesse-træet anbragt de jødiske konger og øverst Jomfru Maria med Jesusbarnet.

Vi er i den sene middelalder med de fra mysteriespillene påvirkede stærkt befolkede optrin. De tidligere fremstillinger havde ved korsets fod kun få personer, altid Jomfru Maria ved Kristi højre side og apostelen Johannes ved hans venstre. Han repræsenterede jøderne. Systemet med højre og venstre kan sammenlignes med symbolikken om verdenshjørnerne, f.eks. syd og nord. Fra syd kommer lyset, nord er mørke, og Dante taler i sin Guddommelige Komædie om »syndens dal mod nord«.

Ved fastgørelsen til korset berøvede bødlerne Kristus hans klæder, og gav ham et lændeklæde. Også tornekronen fik han på. Over det latinske kors lod Pilatus opsætte tavlen med påskriften INRI (Jesus Nazarenus Rex Judæorum – Jesus fra Nazareth jødernes konge). Jøderne ville have tavlen fjernet, men Pilatus afslog med ordene: »Hvad jeg skrev, det skrev jeg.« Korsfæstelsen vises i den gotiske tid med 3 nagler, idet én går gennem begge fødder.

Ved siderne af korset ses de 2 røvere, der blev korsfæstet samtidig med Kristus. Begge har bind for øjnene, og efter systemet er det den gode røver ved Kristi højre side. Hans bind er lettet en smule, så han kan se Kristus. De 2 svævende engle er efter italiensk sædvane; de gør begivenheden mere dramatisk. På de gotiske korsfæstelsesbilleder hælder Kristi hoved altid mod højre, ligesom vunden efter lansestikket er på højre side af brystet.

Ved foden af korsets højre side-set i forhold til den korsfæstede Kristus ses Maria, Johannes, Maria Salome og Maria Kleophas, Jomfru Marias 2 halvsøstre. Johannes støtter den i afmagt faldende Maria. Johannes evangeliet skildrer en samtale

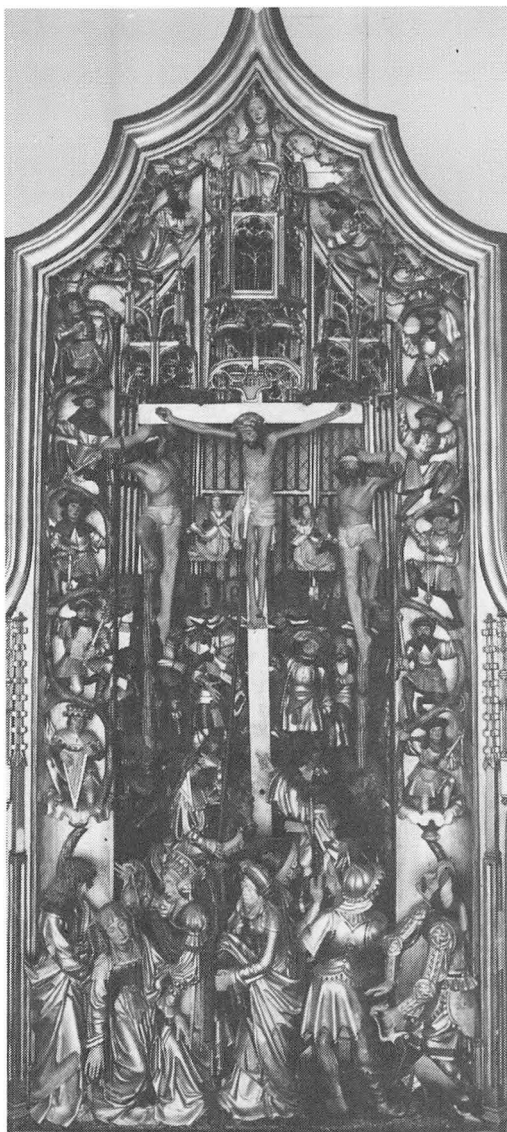

Fig. 10. Korsfæstelsen. Ved siderne og over, rækken af jødiske konger og Jomfru Maria med barnet fra Jesse-træet i feltet nedenfor.

Foto: Nationalmuseet

mellem Kristus på korset og hans moder, i hvilken han overdrager hende til apostelen Johannes' omhu. Han var hans kæreste apostel.

Stadig i samme side ovenover de hellige personer ses på hest en høvedsmand, Longinus, i det øjeblik han støder sin lanse i Kristi højre side. Han beskrives i *Legenda Aurea* (Den gyldne Legende) som troende på Kristus. Han var blind eller meget svagt seende. Da blod og vand fra såret løb ned ad lansens, kom der dråber på hans øjne, og han fik nu straks sit klare syn igen. Man ser, han holder sin ene hånd op til sine øjne.

Til venstre ses i forgrunden 2 soldater i landsknægtdragt, der foragteligt taler om den korsfæstede og spottende ser op på ham. Ovenfor disse 2 ses en anden rytter, der løfter sin ene hånd, hvilket betyder, at han har noget på hjerte. Det må være den høvedsmand, der siger: »I sandhed var han Guds søn.« Han bliver troende, da han ved Kristi død oplever solens formørkelse, og at forhænget i templet blev revet midt over. Han er her trådt i stedet for den almindeligere Stefaton, der rækker eddikesvampen op. Han mangler ellers sjældent i den senmiddelalderlige kunst, f.eks. i vore egne gotiske kalkmalerier.

I bageste række nogle af Kristi plageånder, hvor man ser, at de 2 ved korsets venstre side er de mest aktive. De kan være overtaget fra de tidligere omtalte religiøse spil for at få alle med og også pege på de soldater, der kastede lod om Kristi klæder.

Bagest i feltet Jerusalems mure og tårne.

Bibelttekster: Matthæus ev. kap. 27,33/50, Markus kap. 15,22/41, Lukas kap. 23,33/49 og Johannes kap. 19,17/37.

Gravlæggelse og Begrædelse (fig. 11)

Denne scene går ud over Bibelens beretninger og bringer os over i det opbyggelige, så fremstillingen bliver et andagtsbillede. De var meget udbredt i tidens følelsesbetonede religiøse syn.

Den døde Kristus er oprinets midtpunkt, hvorom alle øvrige personer samler sig. Han er anbragt på det lagen, som Josef af Arimathæa medbragte. Dette lagen tilbedes som det hellige

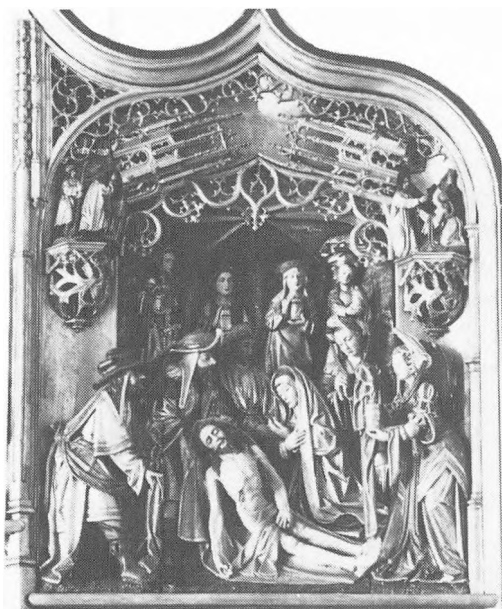

Fig. 11. Gravlæggelse og begravelse. På postamenter tilbedelse af den hellige grav og noli me tangere-scene.

Sindon. (Netop i de senere år er der skrevet meget om sindonet – fra Turin – fordi videnskabsmænd har forsket i spørgsmålet om ægtheden af det aftryk af Kristi legeme, der synes at være på stoffet).

Josef holder lagenet på en sådan måde ved Kristi hoved, at han er i en tilbagelænet, siddende stilling. Ved siden af Josef står Nicodemus med tornekronen. Josef var rådsherre, og begge hjælpere er klædt i det bedre borgerskabs dragter.

Bagved det afsjælede legeme knæler Jomfru Maria oprejt og med blikket rettet mod sin søn. Hun har hænderne i bedestilling og støttes også her som på korsfæstelsesscenen af Johannes. Fra højre side ved Kristi fødder kommer en elegant Maria Magdalene. Hun medbringer sin attribut – salvekrukken. Også »den anden Maria« er der. Det må være kvinden med tur-

ban, der knæler bag Jomfru Maria. Bagest i billedet 4 hellige kvinder med salvekrukker.

Graven er efter østerlandsk forbillede en hule, hugget i en klippe. Sarkofagen er af vestlig oprindelse.

Kvindernes sorg ved Kristus virker overvældende, og de er præget af smerte og hjælpeløshed.

Middelalderens menneske så nøgenhed i sig selv som noget vanærende, men selv til denne fornedrelse nedsteg Kristus.

Bibelttekster: Matthæus ev. kap. 27,57/61, Markus kap. 15,46/47, Lukas kap. 23,53/55 og Johannes kap. 38,42.

Konsollernes emner:

Postamentet til venstre er af Ursin forklaret som »Jesus, fulgt af Peter, helbreder apostelens syge svigermoder.« Hos Francis Beckett bliver det forklaret med »en præst med alterkalk i hånden beretter en syg. Bagved en kordreng, der holder døds-skerten.« Ingen af de 2 forklaringer kan formodentlig holde. Ursins alene af den grund, at begge personer har hovedet dækket. Kristus afbildes altid barhovedet og Peter skaldet, og Francis Becketts fortolkning, fordi den knælende ikke har nogen kalk i hånden. Den er anbragt på et alterbord foran ham. Det bedste tegn på, at tydningerne ikke kan godkendes, er det faktum, at man ingen andre steder på tavlen spreder emnebehandling, men holder sig til hovedfeltets fremstilling, her altså gravlæggelse. Hvorfor skulle man, som Francis Beckett foreslår, overgå til et profant emne?

På grund af det almene indhold med en knælende præst foran et alter med en baldakin og alterkalk og en medhjælp med et alterlys er det vanskeligt at tolke billedet.

Det vil nok være naturligt at holde fast ved gravlæggelsen. Ved påsketid tilbad man den hellige grav. Det var en del af højtidens liturgi, og også i påskespillene behandlede emnet. Man havde skulpturerede kristusskikkelser i sarkofager i kirkerne. (En sådan kan endnu ses i Mariager kirke). Da der i kirkerne ikke er plads til større figurer, erstatter man kristusfiguren med en alterkalk – med brød og vin – som også i højere

grad ansås for at repræsentere Kristi tilstedeværelse end den skårne skikkelse. Nærmeste mulighed synes således at være, at postamentet viser en tilbedelse af den *Hellige Grav*.

Motivet til højre er klart at tyde. Det viser Maria Magdale-
ne, knælende foran Kristus i en »*Noli me tangere*«-scene, (rør
mig ikke). Dette optrin betegnes også som Kristus som urte-
gårdsmand.

Bibeltekster: Markus ev. kap. 16,9/11 og Johannes kap.
20,14/18.

Opstandelse (fig. 12)

Med maleriet af opstandelsen har vi forladt lidelseshistorien. Den opfatter man som begyndende med indtoget i Jerusalem og sluttende med nedstigningen til dødsriget, Limbus. I billedkunsten følger den imidlertid ofte lidelseshistorien, ligesom himmelfarten og Helligånden gør det.

Den svævende Kristus kendes fra Italien og ses allerede fra ca. 1350. Ellers så man ham tidligere tiest stående i sarkofagen eller i færd med at træde ud af den.

Her er fremstillingen af den seneste middelalderlige type. Kristus stiger op over en grotte, og man ser hans sår. Han har en korsstav med et banner, hvidt med rødt kors, i hånden. Det flagrer, som hans klæde gør det. Denne blafren er blandt de manieristiske træk på tavlen. Bevægelser overdrides af og til, og banner og klæde er set vende hver sin vej. Liv over billederne skulle der være, men det overfladiske blev for fremtrædende. Kristi højre hånd hæves til velsignelse.

Bibelen siger ikke rigtigt noget om opstandelsen. Her måtte kunstnerne selv komponere.

Foran ses 2 soldater af vagten, som jøderne anmodede Pilatus om at få ved graven, netop af hensyn til den bebudede opstandelse. De har begge skjold og våben, en jernkugle med pigge. De er begge oprevne over det syn, de har.

Det er Johannes også, og han hæver skræmt sin ene arm og indtager i det hele taget en affekteret stilling. Han kom jo først til graven, men tør ikke gå ind. Det er et symbol på, at den af

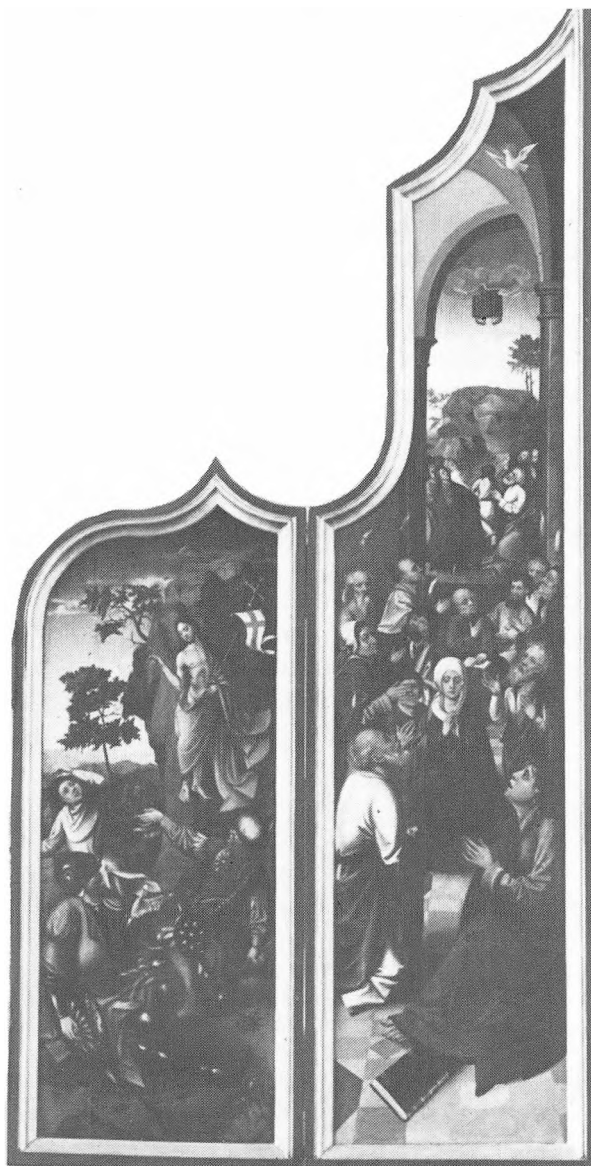

Fig. 12. Kristi opstandelse og apostelen Johannes ved graven. Til højre himmelfarten og Helligånden.

Gud foretrukne jødedom svigter i vigtige øjeblikke. Peter, der er den sidst ankommende, træder frygtløs ind, og han bliver et sindbillede på det omvendte hedenskab. Peter blev den klippe, Kristus byggede sin kirke på.

I baggrunden et landskab med en løst skitseret by. Netop kort efter 1500 begynder landskabet at gøre sig gældende i malerier. Personer og landskab må formodes at være malet af forskellige hænder.

Egentlig behandler maleriet 2 motiver: Opstandelse og apostelen Johannes ved graven.

Bibelttekster: Matthæus ev. kap. 28,1/6, Markus kap. 16,1/6, Lukas kap. 24,1/6 og Johannes kap. 20,17.

Himmelfarten (fig. 12)

Sidste maleri til højre på den oplukkede tavle har 2 emner: Himmelfarten og Helligånden.

Den senere middelalders fremstilling viser ikke Kristus i fuld skikkelse. Man ser kun den nederste del af hans kjortel og fødderne, der forsvinder op i en sky.

Himmelfarten skete 40 dage efter påskedag og fandt sted fra Oliebjerget ved Bethania. Ifølge Legenda Aurea så man i klippen aftryk af hans fødder, en enkelthed, der ofte fremgår af de billedlige fremstillinger, f.eks. på mange kalkmalerier i danske kirker.

Scenen overværes af Jomfru Maria og apostlene. Forrest Maria og Peter. Personen bag Maria er formodentlig Johannes, der altid fremtræder som en yngre mand uden skæg.

Bibelttekster: Markus ev. kap. 16,19, Lukas kap. 24,51, antydning i Johannes ev. kap. 20,17 og Apostlenes Gern. 1,9/11.

Helligånden (fig. 12)

På samme billede, som viser himmelfarten, er på nederste del en fremstilling af Helligåndens komme over apostlene.

Begivenheden skete 50 dage efter påske. Betegnelsen pinse betyder i den oprindelige græske form den halvtredsindstyvende dag, og er i kirken en højtid på højde med jul og påske.

Helligånden er den fra Faderen og Sønnen udgående guddomskraft – den 3. enhed i guddommeligheden. Der er mange henvisninger til Helligånden i både Det gamle og Det nye Testamente.

Det var opfattelsen, at Helligånden først kan komme efter Jesu bortgang fra jorden.

Ved Jesu dåb viser Helligånden sig i en dues skikkelse. Luerne bibringer apostlene en åndelig forståelse for frelserens lære. Helligånden anses således for at være en selvstændig guddommelig kraft.

På maleriet ses forrest en bog, der er faldet på gulvet.

Jomfru Maria er knælende i bedestilling midt i en kreds af apostle. Forrest Peter og Johannes. Apostlene har alle luer over hovederne.

Scenen er henlagt til et interiør med høje søjler og øverst i maleriet svæver Helligåndens symbol – Duen med stråleglorie. Eksempler på bibeltekster: 1. Mosebog kap. 1,2, Esajas' bog kap. 11,2/3, Lukas ev. kap. 1,35, 3,22 og 4,1.

Den lukkede tavle med fløjenes bagsidemalerier

Indtil nu er gennemgået billederne på altertavlen med fløjene åbnet, d.v.s. den historiske del af fremstillingerne. Når tavlen lukkes, ser man fløjenes bagsider. Retablet får samtidig form af en gotisk kirke i tværsnit. Her er anbragt 3 malerier med symbolske emner. Således så menigheden mest tavlen i den katolske tid. Skikken opretholdes endnu i de 2 gamle kirker i Århus – Domkirken og Frue Kirke. Fløjaltertavlerne af Bernt Notke og Claus Berg er lukkede i fastetiden. Man kalder også disse tavler for forvandlingsaltre.

Det største af de 3 malerier dækker de yderste og højeste fløje, og malerierne henviser klart til tilbedelsen af Kristi legeme og blod.

Til venstre har vi Brylluppet i Kaana, (fig. 13).

Forrest Kristus barfodet i sin lange kappe. Han hæver autoritativt højre hånd med den romersk-katolske gestus for velsig-

nelse, vendt imod en tjener, der fylder 6 lerkrukker med vand. Her sker miraklet, vandet er blevet vin, og det er pointen i billedet, ikke brylluppet. Bag Kristus Jomfru Maria. I baggrunden er bryllupsselskabet, bænket omkring et bord, med bruden midt for under en baldakin. Brud og brudgom sad adskilt som skikken var. Den unge mand, nr. 2 til venstre for bruden, spiller på en fløjte.

Festen er henlagt til et smukt lokale med søjledele vinduer. Ligesom fortællingen om brødet og fiskene blev brylluppet i Kaana anset for at være en prototype på nadveren. Derfor er motivet så almindeligt i kunsten.

Bibeltekst: Johannes ev. kap. 2,1/11.

Nadveren (fig. 13)

Når vi ser brylluppet i Kaana og nadveren på hver sin side af det store midterbillede, Gregors messe, er det Jesu første og sidste under, der vises.

Måltidet, da Kristus tager afsked med disciplene, er en del af passionen. Han udpeger den, der vil forråde ham. Først med reformationen kommer betegnelsen nadver. I den katolske tid benyttedes det græske navn: Eukaristi, der kan oversættes til taksigelse.

Den sene fremstilling er henlagt til et kirkerum. Kristus og apostlene er samlet om et bord. De er barfodede som på andre billeder på tavlen. Kristus sidder bag bordet med sin venstre hånd på brystet, medens han med den højre rækker ud mod brødet, der står på et rundt fad. På bordet ses også drikkebægere. Ind over Kristus ligger apostelen Johannes, og den ældre skaldede person ved den anden side er Peter. I forgrunden til højre sidder Judas, der er let genkendelig med pengeposen i sin hånd og i den sædvanlige gule kappe. Han udstyres gerne med en udpræget jødisk profil. Ifølge et fransk mysteriespil skal apostelen ved hans side være Filip.

Man vil undre sig over, at det vigtigste udstyr ved nadveren, nemlig kalken, mangler på bordet. Det drejede sig på den tid mere om det realistiske og dramatiske i emnet – forræderiet,

end det religiøse, og derfor er Judas også forrest i billedet.

Med henblik på begrebet nadver vil det være passende at søge at klarlægge lidt af det middelalderlige menneskes indstilling til den – også af hensyn til opfattelsen af tavlens sidste maleri, Gregors messe.

Fra gammel tid betragtedes nadveren som fuldbyrdelsen af jødedommens ofre, og hver gang, måltidet blev forvaltet, gættoges Kristi legemes ofring på en ublodig måde.

Fra begyndelsen af det 13. århundrede var det fastlagt af kirken, at nadverens bestanddele, brød og vin, vel ikke forvandlede for syn og smag, men substansen blev indvortes til Kristi legeme og blod – han som var født af Jomfru Maria, korsfæstet for menneskehedens frelse og nu siddende ved Faderens højre side. Det er den forvandling, man kalder transsubstantiationen.

Reformationen godtager ikke denne opfattelse af forvandlingen. Den siger klart, at brødet og vinen – legemet og blodet – bar vidnesbyrd om Kristi død.

Bibeltekster: Matthæus ev. 26,20/30, Markus kap. 14,17/25, Lukas kap. 22,14/23, Johannes kap. 13,18/30 og 6,22 ff. og Første Korinthierbrev 10,16 ff. og 11,23 ff.

Gregors messe (fig. 13)

Maleriet er som foran nævnt stærkt beskadiget ved en restaurering, og det dækker, som også tidligere omtalt, de 2 højeste fløje.

Et sådant emne, der jo er rent katolsk, og som behandler det mest kontroversielle spørgsmål, måtte naturligvis dækkes ved reformationens indførelse i Danmark. Det kunne ikke tolereres og måtte set fra et lutheransk synspunkt betragtes som papistisk.

Opbygningen af motivet og de farver, man endnu kan spore, synes at give indtryk af, at netop dette maleri som kunstværk kvalitetsmæssigt har stået over altertavlens øvrige.

Situationen opstår i kirken i Rom, hvor pave Gregor den Store, d. 604, oplever sin vision. Han knæler barhovedet foran

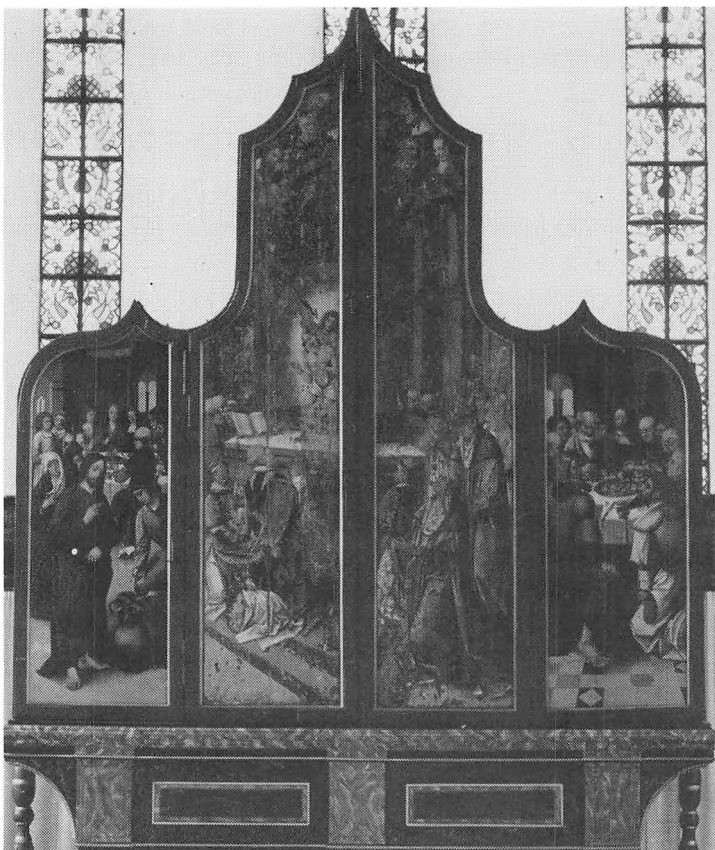

Fig. 13. Den lukkede tavle med fløjenes malerier på bagside. Fra venstre brylluppet i Kaana, Gregors messe og nadverbilledet.

Foto: Nationalmuseet

alteret, iført sit pavelige skrud. På alterbordet til venstre en opslået bog og en kandelaber. Til højre anes et mindre rejsealter og 2 røgelseskar. Omkring alteret befinder sig også assisterende kardinaler – en bærer et dobbeltkors – og andre gejstlige. Et karakteristisk træk i fremstillingen er det, at kun Gregor oplever synet. De øvrige opfatter ikke underet.

Gregors vision under messen er den lidende Kristus, som

viser sig for ham i en fremstilling, som man kalder Smertensmanden. Her står Kristus i en sarkofag og fremviser sine vunder, hvorfra blodet strømmer ned i den midt på alteret stående kalk. Kristus støttes af en engel, og omkring begge figurer er der en kreds af lys.

Til motivet hører afbildning af marterredskaberne – arma Christi, Kristi våben – og der er ofte en overflod af dem. På det her maltrakterede billede aner man stigen, korset, en lanse eller isopstængelen med eddikesvampen og endelig en utydelig kalk.

I den sene middelalder forekommer blandt marterredskaberne personer, der har forbindelse med lidelseshistorien.

Til venstre for alterbordet står 2 personer med turban. Gregor var sammen med Ambrosius, Augustinus og Hieronymus de 4 store kirkefædre. Det var almindeligt i forbindelse med Gregors messe at fremstille en eller flere af dem, og de kan ofte forveksles med profeter i deres påklædning. Måske skal de her viste opfattes som 2 kirkefædre.

Bag alteret skimtes 2 skaldede personer i mørke dragter. Det vil her være naturligt at henvise til evangeliernes omtale af Kristi jødiske dommere Kaifas og Annas.

Øverst i billedet øjner man til venstre: Judas med pengeposen om halsen (han hængte sig). Derover formentlig Herodes og en af Kristi spottere. Personen øverst til højre er utvivlsomt Pilatus og nedenunder apostelen Peter og ypperstepræstens tjenestepige (Markus ev. kap. 14,66/72 om fornægtelse).

Legenden, der omhandler pave Gregors syn under messen langfredag, er af nyere dato og ses i kirkekunsten først efter ca. 1425 og kun i den nordeuropæiske kunst, d.v.s. nord for alperne. Italienerne ville ikke godkende dette messemirakel.

I Gregors messe har man fremstillet den personificerede hostie (indviet alterbrød). Som bærer af det guddommelige bliver hostien genstand for en selvstændig dyrkelse. De hellige vunder, marterredskaberne og det hellige blod og legeme havde en stærk indflydelse på tidens mennesker, og begreberne blev ofte skildret og æret.

Der oprettedes Hellig legems gilder i de fleste byer, og de stiftede kapeller og altre i kirkerne. Viborg havde sit i Domkirkens søndre korsarm.

Der er nu gjort et forsøg på at give en kortere forklaring af altertavlens billeder og de følelser, der var grundlag for dens budskab.

Sammenfattende kan det siges, at altertavlens billedprogram er meget konsekvent. Udgår man fra hovedmotivet, den skårne Jesse-træ-fremstilling og profeterne, ses det, at den cyklus, der er lagt op til, fastholdes i billedsproget: Jesu barndomshistorie/Jomfru Marias liv og især lidelseshistorien og endelig Kristi legems og blods dyrkelse.

Grundtanken med fremstillingen er »sorgen over folkets ulykker og bange anelser for fremtiden«, skriver Francis Beckett.

Forfattere af tidligere beskrivelser af retabet har kaldt det for en passionstavle, og det kan være forsvarligt at benævne den sådan. Men den indeholder mere end passion.

Altertavlen og Christian II's rejse til Nederlandene 1521

Artiklen begyndte med at omtale altertavlen fra opstillingen i kirken på Københavns slot til dens ankomst til Viborg og et tilbageblik over restaureringer og konserveringer.

Med sikkerhed ved vi, at altertavlen er importeret fra Antwerpen i Nederlandene. Da den bliver aldersbestemt til at være udført omkr. 1520, har man været tilbøjelig til at mene, at den var købt af Christian II under hans besøg i byen 1521.

Inden kongens afrejse havde han ved Sigbrit Willemsz' mellemkomst engageret sig med en bankier i Amsterdam, Pompejus Occo, der betalte hans udgifter og modtog hans indtægter fra medgiften med hans unge dronning Elisabeth. Occo var friser med et latiniseret navn. Han var til stor hjælp for kongen på mange områder, f.eks. sørgede han for, at der blev sendt en amme fra Holland til kongens yngste barn. Han beregnede sig ikke renter af de udlæg, han havde for kongen. Regnskaberne

over deres mellemværender er tilgængelige, og de er ret godt specificeret. Det fremgår ikke af nogen selvstændig post i regnskaberne, at kongen har købt nogen altertavle under besøget. Han blev, som det vil være bekendt, portrætteret af Albrecht Dürer, som han traf i Antwerpen. Det er der heller ikke nogen post for. Portrættet var en tegning, som måske var gratis. Derimod fremgår det, at Quintin Metsys har modtaget 20 floriner for sit maleri af kongen. Den manglende oplysning om betaling af en altertavle er naturligvis ikke noget bevis for, at tavlen ikke er anskaffet på rejsen.

Herman Willemsz – Sigbrits broder – havde fuldmagt til at disponere på Christian II's vegne, og han har hævet større beløb uden specifikation, f.eks. med den forklaring, at de var udbetalt efter anmodning fra Sigbrit. Også i andre tilfælde er der hævet ikke forklarede beløb, indenfor hvilke en altertavle kunne betales. Spørgsmålet om anskaffelsen må nok indtil videre stå åbent.

Hvis den svenske forsker Johnny Roosval, der i første halvdel af dette århundrede indgående har beskæftiget sig med bestemmelse af Antwerpen-snittavler, har ret i sin tidsfæstelse af altertavlen til 1515-1520, er det vel ikke en umulig tanke, at den kan have været med i dronning Elisabeths gods fra Nederlandene. Det fyldte, såvidt man ved, flere skibe. Det var en alvorlig begivenhed at sende en ung prinsesse fra et land, der var mere civiliseret end det rige, hvor hun skulle være dronning.

Altertavlen og kunstnerne

Når en altertavle blev bestilt – de var ofte lagervare – blev ordren mest givet til maleren. Det var så hans opgave at sørge for de håndværkere, der var nødvendige til fremstillingen. Der medvirkede en snedker – kistemager –, en billedskærer, en til at lægge guld på og en stafferer. Der var ofte tale om værkstedsfællesskaber, og der var i Antwerpen et utal af sådanne værksteder.

Historikere har altid lagt stor vægt på at finde frem til en

mester for et kunstværk og at kunne navngive ham. Netop omkr. 1500 var kunstnerne begyndt at signere deres arbejder. Det skete mest som f.eks. hos Albrecht Dürer med et monogram. Mærket kunne også være billedligt, f.eks. en ugle.

Kunsthistorien har døbt denne epoke: De anonyme flamske primitive. Til denne store gruppe hører også de såkaldte Antwerpen-manierister. De kaldtes sådan efter deres måde at male på. Maleren på tavlen i Viborg henregnes blandt dem. Man har her indtil nu stået overfor et uoverstigeligt stilkritisk problem. Mange kunsthistorikere med tyskeren Max J. Friedländer i spidsen har arbejdet intenst med spørgsmålet i dette århundrede.

Begrebet anonyme kunstnere er kendt helt tilbage til de græske vasemalere fra oldtiden. Fra hen i det 16. århundrede forsvinder de fra kunsthistorien. Især 15. og begyndelsen af 16. århundrede fremviser en forvirrende masse i Nederlandene, Tyskland og Frankrig. Det var malere, der skulle søges i nærheden af de store mestre i tiden.

Mellem de anonyme Antwerpen-manierister er der et meget nært slægtskab. De låner ublufærdigt fra de store mestre og kopierer hinanden og bliver således vanskelige at skelne fra hinanden. Friedländer og andre har forsøgt at gruppere nogle af dem. Det er imidlertid alene sket ud fra stilhistoriske kriterier. Man gav dem, man mente at kunne genkende i flere værker, nødnævne efter et bestemt maleri, efter en karakteristisk malemåde eller efter et arbejde i en navngiven kunstsamling.

Friedländer anbringer malerierne på retablet i Viborg hos Mesteren for tilbedelse Groote efter et maleri af kongernes tilbedelse i en samling hos friherre von Groote i Kitzburg i Tyskland. Friedländer, der må anses for at være en af de første decennier af dette århundredes største kendere af flamsk kunst fra van Eyck til Breughel, siger om mesteren: »Det er kun håndværksmæssige djærve billeder, hvorpå spores flere hænders arbejde.« Lejligheden benyttes til at citere fra et videnskabeligt katalog til en udstilling i Brügge i 1969 af malerier af anonyme flamske primitive: »Mesteren for tilbedelse Groote

skildrer med mindre fantasi. Figurerne er stivnede. Han undgår kontrapost. Stræber efter det patetiske. Hoveder med skygger. Personerne indtager affekterede stillinger. Skikkelserne er tynde og har ofte halvåbne munde.«

Denne opdeling med nødnævne bruges endnu. Så sent som i foråret 1982 blev fra et af Londons store auktionshuse udbudt et maleri, der var katalogiseret som malet af Mesteren for Grote-tilbedelse. Iøvrigt kan oplyses, at 2 fløjaltre med malerier af mesteren er i den engelske dronnings samling på Buckingham Palace.

Af forskere i 1900-tallet af snitværkerne skal især nævnes den foran citerede svensker, Johnny Roosval, men også belgieren J. de Borchgrave d'Altena bør nævnes.

Roosval tillægger skaberen af tavlen i Viborg stor betydning. Han omtaler ham som Mesteren for Viborg-retablet, når han sammenligner med tilsvarende i Sverrig. Belgieren støtter ham tildels i hans teorier. Sammenligningerne giver imidlertid ofte et fantasifuldt resultat, da de er foregået helt på kunstkritiske præmisser. Det er rigtigt, at skårne felter på flere tavler i Sverrig ligger tæt op til Viborg-skabets, både med hensyn til emnevalg og udførelse. Man kan endog i et par tilfælde synes, at figurerne er identiske. Det behøver imidlertid ikke at være kendetegn på kunstnerfællesskab. Det er tidligere skrevet, at værkstederne kopierede hinanden, og dertil kan føjes, at sven- de, når de skiftede fra et værksted til et andet, betragtede deres forlæg, skitser og modeller som deres ejendom og tog dem med til den nye arbejdsplads. Det gjaldt også for malernes sven- de. Denne fremgangsmåde skaber naturligvis forvirring hos de forskere, der kun ser på det stilmæssige. Dertil kommer, at værkstederne ofte har samme forlæg, f.eks. Biblia Pauperum (Fattigmandsbiblen). Forlægget til nichen med Jesu omskærelse er utvivlsomt den 50-bladede B.P., der udkom ca. 1480. Malerne hentede også inspiration fra samtidige maleres billeder. Eksempelvis synes fremstillingen af Gregors Messe på Viborg-tavlen stærkt påvirket af et maleri fra 1486 i det Ærke-

biskoppelige Museum i Utrecht af Mesteren for den Hellige Familie. Personerne, der medvirkede i passionen er så godt som identiske.

Kan man finde frem til kunstner- og værkstedsnavne, og hvilken betydning vil en identifikation have?

Endelig er der spørgsmålet om handelen med kunst. Hvorledes foregik den? Den var ret uoverskuelig. Malerne byttede med deres arbejder, og de benyttede agenter for at sikre sig opgaver og salg. I den egenskab optrådte også malernes hustruer. Lotterier var meget populære først i det 16. århundrede, og malerier synes at være kommet til som gevinster. Sct. Lukas gildet i Antwerpen (Kunstnernes laug) afholdt såvidt vides auktioner over afdøde medlemmers ejendele og store årlige udstillinger. Størsteparten af de lokale kunstneres handel synes at være foregået her. Egentlige kunsthandlers virksomhed er hyllet i hemmelighed. Gildeforskrifterne forbød salg med den mellemkomst. Dog eksisterede kunsthandlere fra ca. 1400. Også malere handlede med kunst, og de kunne let lade arbejder passere som deres egne. Markedet var organiseret. Årsagen til en manglende klarlæggelse af kunsthandelen må ses i det faktum, at billederne var usignerede. Den kunstneriske produktion blev i det 16. århundrede især betragtet som merkantil. På den tid var bestillinger hos kunstnerne i konstant tilbagegang.

Det synes klart, hvor vanskeligt det vil være at finde frem til et mesternavn eller – navne til retablet i Viborg. Kun fremstillingsstedet er der signatur for. At der er tale om et værksted-sarbejde er også tydeligt. Flere hænder i arbejde på såvel snitværk som malerier. Snitværkerne kan svinge fra det næsten sublime (Profeterne og enkelte kvindefigurer) til det ubehjælpssomme (dyrene i fødselsscenen).

Francis Beckett synes at have ret i sin vurdering, at de godt udførte nicher er blandt det bedste, der er udført på Antwerpen-altertavler.

Man kan efter dette gøre sig sine tanker om, hvor megen

opmærksomhed, der bør ofres for at nå et resultat. Det kan kun nåes, hvis der fremkommer skriftlige, troværdige kilder. Alt andet vil være gætteri. Der foreligger laugslister fra tiden, der viser medlemmerne af Lukas gildet i Antwerpen, ligesom navne på en del mestre er konstaterede for nogle retabler, men her drejer det sig om skriftlige vidnesbyrd fra bestillinger eller kontrakter fra stiftelser og donatorer. Vil det have nogen betydning for os at vide navne på værkstedsmestre for såvel malerier som snitværker? Hvis vi kendte dem, hvormedget havde de så selv udført af arbejde på tavlen?

Den meget erfarne og kyndige kunsthistoriker Erik Moltke drager i sit store værk fra 1970: Bernt Notkes Altertavle i Århus Domkirke og Tallinntavlen følgende slutning:

»Bernt Notke var maler og entreprenør, men en maler hvis kunstnerhånd vi ikke kender – ligeså lidt som hans sind.«

Med retabler som det her omskrevne klinger middelalderens flamboyante, gotiske stil ud. Den afløses af den nordlige renaissance og reformationens roligere billedverden.

Litteraturhenvisninger

Foruden de i artiklen nævnte kilder er der søgt oplysninger i følgende værker:

Campbell, Loren: The Art Market in the Southern Netherlands in the 15th.

Century, The Burlington Magazine, no. 877, 1976, London.

Friedländer, Max J.: Jahrbuch der königlichen Preussischen Kunstsammlung, band 66, Berlin 1915.

samme: Altniederländische Malerei, band VII, Leyden 1934.

Galster, Georg: Danske Middelalderlige Regnskaber, 1. rk. bd. 1, Hof og Centralstyre, København 1944.

Grabar, André: Christian Iconography, London 1969.

Grieg, Sigurd: Ringsaker kirkes gamle herlighed. Lillehammer 1955.

Hartnoll, Phyllis: A concise history of the theatre, London 1968.

Huth, Hans: Künstler und Werkstatt der Spätgotik, Darmstadt 1967.

Kernkamp, G.W.: Rekeningen van Pompejus Occo aan Koning Christian II van Denemarken, 1520-1523. (Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, del 36). Amsterdam 1915.

Kunstmuseets Aarskrift 1929-1931.

Mâle, Emile: L'art religieux de la fin du Moyen Age en France.

Osten, Gert von der and Horst Vey: Painting and Sculpture in Germany and the Netherlands 1500-1600, Hammondsworth 1969.

Panofsky, Erwin: Early Netherlandish Painting, Cambridge U.S.A. 1971.

Sauer, J.: Symbolik des Kirchengebäudes, Freiburg in Breisgau 1924.

Schiller, Gertrud: Iconography of Christian Art, vol. 2, London 1972.

Smits, K.: De Iconographie van de Nederlandsche Primitieven, Amsterdam 1933.

Watson, A.: The early Iconography of the Tree of Jesse, Oxford 1934.

Herudover restaureringsberetninger fra Nationalmuseets arkiv og enkelte artikler i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder.

For hjælp til tydning af stiftsprovst Ursins håndskrift skylder forfatteren tak til overlærer Ole Warthoe-Hansen, Randers.

Hvor ikke andet er anført er illustrationerne forfatterens optagelser.

Viborg stifts kirkebogshistorie 1643-1813

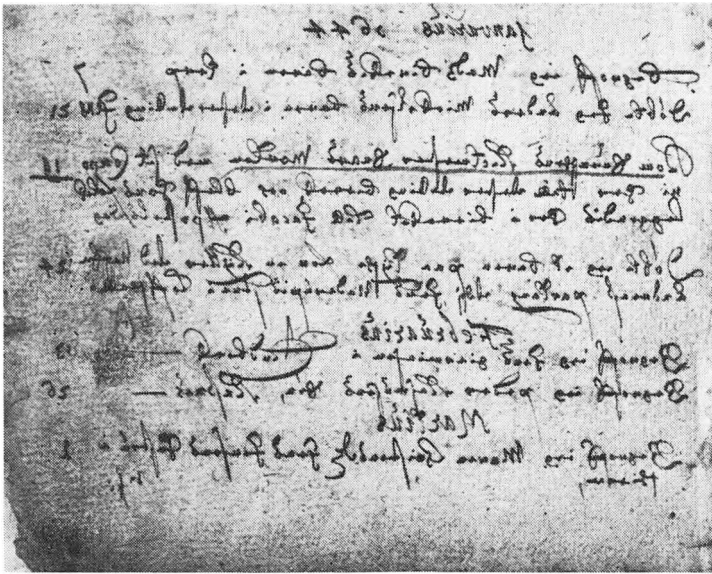
Af Paul G. Ørberg

Gamle kirkebøger bruges først og fremmest til slægtshistoriske undersøgelser; af og til anvendes de også til befolkningshistoriske undersøgelser af forskellig slags. Men selve kirkebogen og kirkebogsførelsen har også sin historie, som slet ikke er uden interesse. Her vil vi nu se lidt nærmere på Viborg stifts ældre kirkebøger, dvs. kirkebøgerne fra tiden før 1813. Det år danner nemlig skel, for fra da af gik man over til at bruge trykte skematiske protokoller, som af sikkerhedsmæssige grunde blev ført i to eksemplarer.

Med de ældste kirkebøger er vi tilbage i Christian 4.s regeringstid 1588-1648. Den 17. maj 1646 underskrev den gamle konge et brev til biskopperne vest for Storebælt om, at »I præsterne udi Eders stift alvorligen tilholder at de holder rigtig kirkebog ved dag og datum på, hvor mange udi deres sogne fødes, hvo dertil faddere står, og hvor mange tilsammen vies og dør«.

For Viborg stifts vedkommende – det vil her sige det gamle stift, som indtil 1922 strakte sig helt ud til Kattegat mellem Limfjorden og Mariager Fjord – har vi et interessant vidnesbyrd om kongebrevets modtagelse i Blenstrup kirkebog (Helleum herred), hvor præsten, hr. Jens Christensen Mørch (1640-69), på kirkebogens titelblad fortæller, at kongens nådigste befaling nåede til sognet straks efter påske, hvorefter bogen blev købt for halvfjerde mark af kirkens penge hos bogbinder Bertel Voss i Ålborg. Påskedag i 1646 faldt på den 29. marts, mens pinsedag netop var den 17. maj, den dag, kongebrevet er dateret, så hr. Jens må være kommet til at skrive påske i stedet for pinse.

Foruden Blenstrup er der kun to sogne i stiftet, hvor kirkebogen begynder i 1646. Den ene er fra nabosognene Torup-

Vester Velling-Skjern kirkebog 1643-77, her slået op på januar 1644, hvor der bl.a. fortælles om en svensk ritmester, der med sit kompagni har ligget i birket lige til Jacobi Apostels Dag, dvs. 25. juli. Notatet viser, at kirkebogen ikke er ført fortløbende.

Sim (Hellum h.); den er noget defekt, og det samme gælder den anden fra Års-Haubro (Års h.).

Det viser sig, at langt de fleste af de ældste kirkebøger er gået tabt, ofte ved ildebrande i de stråttækte præstegårde, måske endnu oftere ved vanrøgt; det hænder, at der på titelbladet af en kirkebog oplyses om, hvordan det er gået forgængerens, f.eks. i Mov (Fleskum h): »Anno 1723 d. 10. juli er denne kirkebog indrettet og forfærdiget i stedet for den forrige, som den 28. juni tilforn tillige med præstegården etc. ved den ulykkelige ildebrand blev opbrændt ...«. I hvor stor udstrækning den kongelige befaling er blevet efterkommet, kan vi i dag ikke afgøre, men det at føre kirkebøger var i virkeligheden for mange præster slet ikke noget nyt; for riget som helhed har vi bevaret ikke så få kirkebøger ældre end 1646 og dertil kommer, at man i en række tilfælde kan påvise, at sådanne kirkebø-

ger har eksisteret, men ved en eller anden lejlighed er gået tabt. Desværre har vi i vort stift kun en eneste kirkebog fra tiden før 1646, til gengæld er det en velbevaret og interessant bog. Det drejer sig om Vester Velling-Skjern (Middelsom h.), hvor kirkebogen begynder i 1643. Det var samtidig med at der udbrød krig med Sverige, den såkaldte Torstenssonfejde (1643-45), og kirkebogen indeholder forskellige notitser om krigen og indkvarteringen i sognet. Efter en 7 uger lang indkvartering i slutningen af 1644 hedder det: »Gud bevare os endnu ydermere for sådanne gæster. Laus deo in exelsis. Finis. (Lovet være Gud i det højeste)«. Ganske tankevækkende er et notat fra 1646 om, at præsten har absolveret (d.v.s. taget til offentlig skrifte) en mand, som havde tjent svensken. Kirkebogen er ført af sognepræst Jacob Villumsen Langaae (1631-48). Vi véd, at præstegården brændte 1. september 1682, men den gamle kirkebog blev heldigvis reddet.

Forøvrigt kan det her indskydes, at kirkebogsforordningen 1646 (for Sjælland 1645) netop havde sit udspring i denne svenskekrig. Krigen havde udmarvet landet, riget fattedes penge, og omtrent samtidig med kirkebogsforordningen pålagde man befolkningen en kopskat, d.v.s. en skat pr. kopf eller hoved, og det gjorde en personregistrering påkrævet.

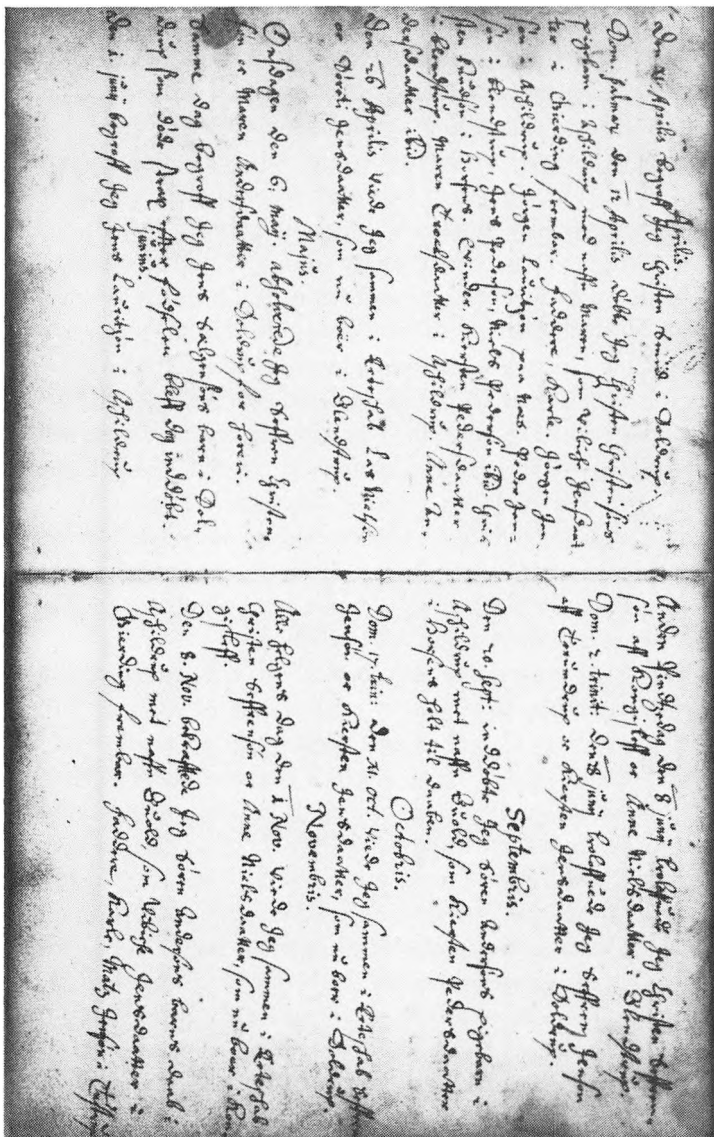
Som bekendt fik vi endnu to svenskekrige kort efter, fra 1657 til 1660, med brandskatning og pestepidemier til følge, og her skal vi nok søge en af årsagerne til, at vi har så få af de ældste kirkebøger bevaret. Det er nemlig gennemgående sådan, at de egne, der slap nådigst gennem krigene, også har bevaret de fleste gamle kirkebøger. Man kan således tydeligt iagttage, at Ålborg stift møder med mange flere gamle kirkebøger end Viborg stift.

For at kunne få et overblik over kirkebøgernes bevaringsforhold i stiftet er det nødvendigt at opstille en liste over sognenes første (ældste) kirkebøger frem til 1813 (bagerst i artiklen). Som allerede berørt blev kirkebogsførelsen reformeret i 1813, bl.a. skulle der nu føres to enslydende bøger, hovedministeri-

albogen ført af sognepræsten og kontraminiestrialbogen ført af kirkebylæreren eller kordegnen. På den måde skulle man altid kunne rekonstruere en kirkebog, der gik tabt ved en ildebrand. Samtidig blev der indført ensartede protokoller med trykte rubrikker. De nye regler findes i et kongeligt reskript af 11. december 1812, og det er bemærkelsesværdigt, at praktisk taget alle de nye kirkebøger i Viborg stift bgynder allerede den 1. januar 1813; vi skal senere vende tilbage til dette forhold.

I listen over kirkebøger kan man tælle 12 sogne, hvis kirkebøger først begynder i 1813. I disse tilfælde drejer det sig om ildebrande i forrige århundrede, hvor dels de gamle kirkebøger fra før 1813 – hvis de da ikke allerede før var gået til –, dels præstens kirkebog efter 1813 er brændt, men sidstnævnte er blevet rekonstrueret efter degnens eksemplar. For eksempel ved vi, at præstegården i Vinkel brændte i 1687, i 1836 og endelig den 15. oktober 1848, og ved denne sidste brand gik kirkebøgerne op i luer. – Iøvrigt er det omvendte sket i vistnok endnu flere tilfælde, nemlig at brændte kontraminiestrialbøger har måttet rekonstrueres efter hovedbogen.

Efter 1812-reskriptets bestemmelse om dobbeltføring af kirkebøgerne skulle man kunne være sikker på at finde kirkebogsoplysninger fra alle sogne. Men ingen regel uden undtagelse, og undtagelsen – den eneste i landet – finder vi netop i Viborg stift. Det drejer sig om Hvilsom sogn, Rinds herred, hvis kirkebøger først begynder i 1821. Forklaringen er den, at da Hvam præstegård brændte den 19. juli 1821 blev både hoved- og kontraminiestrialbogen for Hvilsom sogn fortæret af luerne – foruden de gamle kirkebøger fra før 1813 og Hvam sogns hovedministerialbog 1813-21. De nye kirkebøger for Hvam og Hvilsom fra 1821 er et par billige protokoller i en tarvelig indbinding og med håndskrevne skematekster, så at man med andre ord ganske har sparet bogtrykkerregningen; det har forøvrigt haft til følge, at skemateksten ikke er helt korrekt. Kirkebøgerne er først autoriserede af amtsprovsten den 23. september 1823, altså mere end to år efter branden. Og højst ejendommeligt virker det, at hverken biskop eller kancel-

Opslag i Blenstrup kirkebog 1646-1719 fra 1663, hvor der er noteret både om dåb, troløvelse, vielse, begravelse og absolution, dvs. offentligt skriftemål (6. maj »for borleri«).

li synes at have beskæftiget sig med denne enestående kirkebogsaffære.

I ganske enkelte tilfælde havde man længe før 1813 fået den gode ide også at lade degnen føre en kirkebog, fordi man var klar over den store brandfare. Det skete i Daugbjerg-Mønsted-Smollerup fra 1701 og i Tårup-Kvols fra 1723. I Gjerding-Blenstrup pastorat blev en ny kirkebog taget i brug i 1701, men samtidig blev den tidligere nævnte gamle kirkebog fra 1646, som forøvrigt i mange år havde været ført af degnen, videreført frem til 1719. Allerede efter et års forløb blev præsten ked af besværet med den nye kirkebog og overlod fra 1702 også dette arbejde til degnen.

En anden fremgangsmåde træffer vi i Nørholm sogn, Hornum herred. Her har degnen engang i begyndelsen af 1700-årene lavet komplette afskrifter af kirkebøgerne helt tilbage fra 1650 og siden videreført dem frem til 1749. Det er heldigt nok for os idag, eftersom den originale kirkebog, sognepræstens, først begynder i 1701; af den gamle originale kirkebog er der kun bevaret fire forpjuskede blade fra årene 1676-81. Endelig kan der være grund til at nævne Dollerup-Finderup-Ravnstrup sognekald, hvis ældste kirkebog begynder så sent som i 1777. Men i 1762 tog degnen en lille skattekvitteringsbog og skrev alle sognenes beboere op i aldersorden og noterede siden, hvornår de var afgået ved døden. Den første, der blev indført, var en kone, der var født i 1677; hun er noteret som død i 1763. Netop i året 1762 blev der pålagt en ny kopskat på grund af en kostbar oprustning mod Rusland. Det er nærliggende at antage, at vi her har forklaringen på dette helt specielle jyske mandtal.

Kirkebøgerne findes i snart sagt alle størrelser og formater – folio, kvart, oktav, i alle bredder – rækkende fra store vægtige folioprotokoller til rene og skære lommebøger. Den tykkeste bog er fra Ferslev-Dal-Volsted pastorat (Fleskum h.). Her findes i dag 9 ældre kirkebøger, men de har oprindeligt været

samlet i 3 bind, alle i smalfolio, hvoraf den tykkeste har været på ikke færre end 1531 sider.

Anskaffelsen af ny kirkebog skete på vidt forskellig måde, og det giver måske noget af forklaringen på de store ydre forskelle, i hvert fald var nyanskaffelse af en rigtig protokol – dengang som også i dag – en meget kostbar affære. I nogle tilfælde kan man finde udgiften til bogen indført i kirkeregnskabsbogen. I Højbjerg-Elsborg kirkebog fortæller et notat foran, at kirkebogen er købt for 4 mark af tavlepengene, d.v.s. kirkegængernes offerpenge, som sognets fattige ellers nok kunne have behov for. Det kunne også være kirkeeejeren, der tog udgiften på sig. Uden på kirkebøgerne fra Vindblæs og Vilsted fra 1787 pranger i guldtryk: »Givet fra Krastrup« – ingen skulle være i tvivl om, at det var herremanden på hovedgården Krastrup i Farstrup sogn, Slet herred, der her havde vist sin offervilje. Endelig kunne præsten naturligvis selv komme til at hænge på omkostningerne; det var som sagt ikke småpenge. De 4 mark eller den rigsdaler, som nævnes i det følgende, var omsat i vore dages arbejdsløn sikkert det samme som flere hundrede kroner.

Foran i den ældste kirkebog fra Sønderup-Suldrup (Hornum h.) fra 1719 står der: »In Nomine Jesu. Denne kirkebog har jeg købt på min egen bekostning og derfor givet een rigsdaler, derudi at tegne døde og fødte såvelsom hvad andet i embedet kan forefalde, og det således, som jeg for Gud og øvrighed vil være gestendig. Gud give mig såvelsom mine tilhørere kristelig at leve og salig at dø, og med glæde alle at bestå for Gud på dommens dag. B. Rhoede.«

Bernt Jacobsen Rohde var sognepræst her 1719-26, og der har næppe foreligget en kirkebog, da han tiltrådte embedet, men derfor kan den godt have eksisteret, for netop det, at præsten selv betalte sin kirkebog, kunne forlede ham eller snarere hans arvinger til at betragte den som personlig ejendom. Det er vel noget sådant, der ligger bag indskriften i Gudum-Lillevorde kirkebog: »Denne kirkebog bekostet til Gudum og Lillevorde kirker, som tilforn ingen fandtes ifra de forrige præ-

sters arvinger at være leveret, fremsendes til sognepræsten hr. Niels Mikkelsen Thæbring, at han derudi efter Hans kgl. Maj.s allernådigste vilje og befaling, loven og ritualen kan indføre deres navne først, som bliver til verden fødte, for det andet de, som begravnes fra verden, for det tredje, de som til ægteskab bliver indviet, (som jeg ikke påtvivler) han jo fødte og døde siden hans ankomst anno 1686 jo haver observeret, at antegne ville jeg helst de samme først her udi bogen bliver indførte, hvorved menighederne kunne finde des større fornøjelse, om nogen deres børns alder ville opsøge. Datum Gudumlund, den 1. jan. anno 1701. Buchvald.«

Underskriveren er Wulff von Buchwald til Lundegård, som ejede Gudumlund 1674-1708. Man synes altså her at gå ud fra, at der har eksisteret en ældre kirkebog fra tiden før 1685, som præstens familie har beholdt, men at sognepræsten Niels Mikkelsen Tæbring, der tiltrådte i 1686, på den anden side har ført sine egne kirkebogsnotater, som nu – altså i 1701 – kan overføres til den nyanskaffede protokol. Det er faktisk også sket, så kirkebogen er komplet fra 1685/86. Hr. Niels lavede en fin indholdsfortegnelse på titelbladet og tilføjede neden under på latin:

*»Felix qui Domino, cum possit vivere, vivit,
Et Domino moritur, cum venit hora mori«*

(Lykkelig den, som lever for Herren, så længe han får lov at leve, og som dør for Herren, når dødens time kommer)

Man går i almindelighed ud fra, at det er sognepræsten, der har ført kirkebogen. Det er det som regel også, men i nogle tilfælde kan vi, som tidligere berørt, se, at byrden er blevet lagt over på degnen. På titelbladet i Bjørnsholms (Slet h.) ældste kirkebog fra 1709 står der, at den er bekostet og indrettet til dåb, begravelse osv. af sognepræst Jens Enevoldsen (1701-39); den er også gennemdraget med snor og forseglet af ham, men er så »overleveret sognedegnen hæderlige og vellærde studioso Nicolai Balle, at han ovenskrevne accidenser og tilfælde herudi på mine vegne indfører«. Vi skal senere møde flere eksempler på denne praksis.

Efter enevældens indførelse i 1660 lagde man særlig stor vægt på at få gennemført et centraliseret, ensartet styre i riget. Et af de vigtigste resultater af disse bestræbelser var gennemførelsen af en fælles rigslov, Christian den Femtes Danske Lov i 1683. Hele lovens anden bog handler om religionen og gejstligheden, men om kirkebøger er der kun én paragraf: »Hver præst skal have een bog at tegne ved dag og tid deres navne udi, som han trolover og vier tilsammen, så og de børns, som han døber i sit sogn, ægte og uægte, tillige med faddernes navne« (2-8-7, originaludgavens side 253).

I 1685 kom der et nyt stort kirkeritual for Danmark og Norge, men kirkebøgerne og kirkebogsførelsen er omtalt heri på en underlig diffus måde, som afslører, at forfatterne ikke har været fortrolige med almindelig kirkebogspraksis. Den egentlige kirkebog er omtalt tre steder, første gang i afsnittet »Om dåben« (originaludgavens side 54), hvor det hedder: »De, som vil have deres børn døbt, skulle dagen tilforn give præsten det tilkende, og lade både sit eget så vel som barnets og faddernes navne indføre udi kirkebogen, hvilket præsterne på landet selv forretter, men klokkerne i købstæderne, dog under sognepræstens inspektion«. Anden gang i afsnittet »Om ægteskab« (originaludgavens side 309): »Hver præst skal i en igennemdraget bog ved dag og tid tegne deres navne, som han trolover og sammenvier, tillige med dem, som enten har attersteret med dem eller også lovet for dem«. Tredje gang i afsnittet »Om lig og begravelse« (side 327): »Der skal være en bog ved hver kirke over alle døde i sognet, hvilken præsten selv skal holde vedlige, at de dodes navne ved år og alder samt dag og datum der udi rigtig indføres«. Om bogføring handler imidlertid også en passus i afsnittet »Om kvindernes kirkegang efter deres barselseng« (side 119): »De, som skulle indledes, give sig an for præsten dagen tilforn og lade antegne deres navne i en vis bog«. Endelig forordnes der en særlig bog, som vel at mærke skal føres af klokkeren eller degnen over kommunikanter (altergæster, side 149).*

* Kirkeritualet blev ved forordning af 16.1.1686 sat i kraft fra 1. pinsedag 1686, dvs. den 23. maj.

VIII. Capitel

Om Egteskab.

E/ som vilde begiue sig i det hellige Egteskab / skulle nogle Dage tilforn giue sig an for Presten / og saa fremthand ikke selv tilfulde kender dem / fremvijs for hannem lovlig Studsmaal og Bivits / at intet paa begge sider er / som efter Loven kand hindre samme deris Egteskab.

I Kjøbstæderne / og hvor saadanne Bøijer ikke kand havis / skal de stille tvende gode Mand til trosfast Berolover for sig / een for hver af dem / hvilke skulle love for dem hos Presten om det samme.

De

De / som love saaledis for andre / skulle vel vide Betsked der om / med mindre de vilde anses for Lygnere / om anderledes siden befindis : Hvilken Straf Presten dennem skal forresolde / før end de saadant Løfte giøre.

Ere de Soldater / da skulle de efter Krigs-Strittærnis Indhold / føre deris Oberstis Arrest og Tilladelse med sig / at de maa giftis / og at intet er som lovligen kand hindre deris førre havende Egteskab.

Hver Prest skal i en igiennemdrøgen Bog ved Dag og Tid tegne deris Navne / som hand trolover og sammenvier / tillige med deris / som enten have arreteret med dennem / eller og lovet for dennem.

Presterne maa ingen sammenvie / som ikke tilforn have været til Guds Børd. D. 9 iij

Danmarks og Norges kirkeritual 1685. I anden spalte omtales kirkebogen.

Fik disse officielle påmindelser fra 1683 og 1685 nogen betydning for kirkebogsførelsen i vort stift? Ja, hvis vi kaster et blik på den kronologisk opstillede kirkebogsversigt bagerst, vil man se, at der er temmelig mange kirkebøger, der tager deres begyndelse fra 1685 og et par år frem, iøvrigt særlig fra Fjends, Nørlyng og Sønderlyng herreder. Om dette virkelig har forbindelse med lovgivningen, kan vi dog ikke afgøre, og nogen ændringer i de bevarede kirkebøgers indhold er det svært at få øje på.

Fra 1685 og frem til det tidligere omtalte reskript fra 1812 er regeringen aldeles tavs m.h.t. kirkebøgerne; end ikke den berømte forordning fra 1736 om konfirmationen nævner dem med et ord. Det vil med andre ord sige, at hvad der eventuelt sker vedrørende kirkebogsførelsen i denne periode, foregår på lokalt plan, altså i det enkelte stift. Og netop her er Viborg stift interessant. Allerede ved at lade blikket glide videre i kirkebogslisten vil man bemærke det store antal bøger, som begynder i et bestemt år: 1701. I nogle af disse bøger finder vi en autorisation af biskoppen, f.eks. i kirkebogen fra Skørping (Helligum h.) af følgende ordlyd:

»Som jeg på mit embedes vegne har begæret at efterse præsternes kirkebøger, om de alle vegne findes og forsvarligen var indrettede, er mig denne bog i dag forevist, som efter denne dag skal holdes ved Skørping sogn, hvilken jeg har ladet nummerere, igennemdrage og forsegle efter den måde, som ritualet tilholder, og befatter den 139 nummererede, igennemdragne og forseglede blade. Actum Viborg. d. 26. marts 1701.«

Teksten er indskrevet af biskoppens skriver eller amanuensis, men neden under står hans egenhændige underskrift: *B. Deichman*.

Denne Batholomæus Pedersen Deichmann var noget af en Aladdin-type i den danske embedsstand og gejstlighed. Han var født 1671 i København og uddannet bl.a. på årelange ophold og rejser i udlandet, en tid som hofpræst og skriftefader for en prins af blodet. En hidtil uset lynkarriere bragte ham på Viborg bispestol år 1700, da han kun var 29 år gammel, og

Maleri af biskop Deichmann, originalen i domkirken i Oslo.

både her i stiftet og fra 1712 som biskop i Kristiania (Oslo) lagde han fremragende administrative evner for dagen. Omgående tog han med største energi fat på at bringe orden i de kirkelige forhold i sit stift. Det kom i høj grad også til at gælde kirkebogsførelsen, hvor der herskede meget sløseri. Allerede ordlyden af den oven for citerede autorisation giver grundlag for en stærk formodning om, at adskillige præster helt havde opgivet at føre rigtige kirkebøger i slutningen af 1600-årene. I det tidlige forår 1701, kort efter at være ankommet til Viborg, begyndte Deichmann at indkalde præsterne til at møde op i bispegården og fremvise deres kirkebøger, og mange præster fik travlt med at anskaffe nye bøger, enten fordi de hidtil slet ikke havde ført rigtig kirkebog, eller fordi den var i en sådan forfatning, at de ikke dristede sig til at præsentere den for biskoppen. Desværre kan man vel ikke se bort fra, at aktionen har medført, at nogle ældre kirkebøger er gået direkte i papirkurven. Deichmanns bestræbelser havde i hvert fald udelukkende et administrativt formål, og han havde selv ingen sans for historie. Chr. Testrup fortæller en fæl historie om biskoppens vanrøgt af gamle dokumenter fra domkirken.

Vi kan optælle ialt 27 pastorater (57 sogne), hvis ældste kirkebog begynder i 1701, og dertil kommer 4 (8), hvor en ny bog tages i brug 1701, men hvor en ældre bog er bevaret.

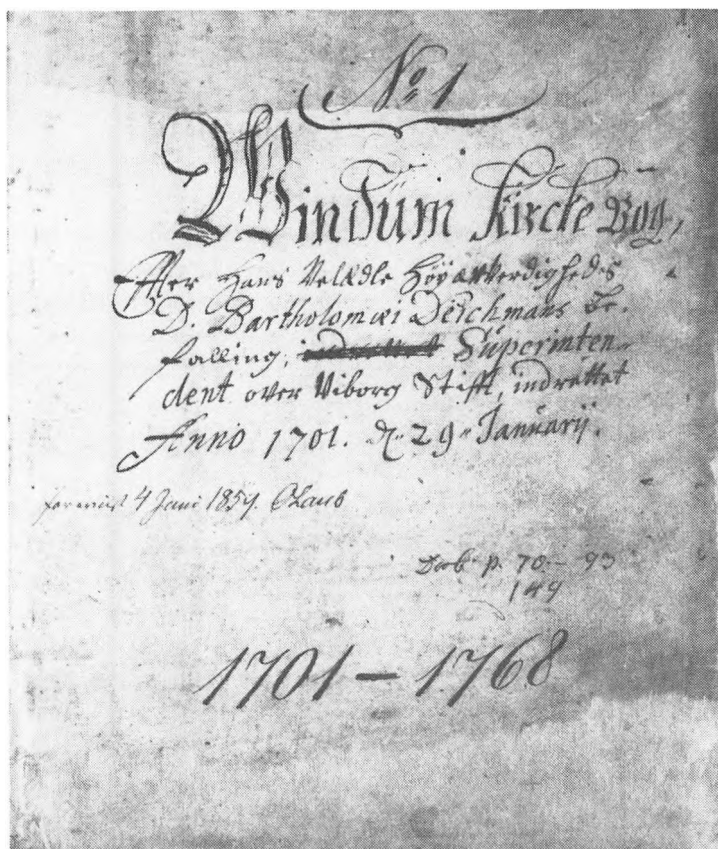
Det egentlige grundlag for biskop Deichmanns reformværk var et omhyggeligt udarbejdet kirkebogsreglement på 6 punkter, som findes indskrevet foran ikke blot i de nye kirkebøger fra 1701, men yderligere i en snes ældre kirkebøger, i langt de fleste tilfælde med den samme tydelige skrift, som de biskopelige autorisationer er skrevet med og som må skyldes hans famulus (i kirkebogslisten markerer bogstaverne BD, at reglementet findes indskrevet i kirkebøgerne). Reglementet lyder således:

Erindring til præsterne, hvorledes deres kirkebøger bør at være indrettede, og er at agte udi denne bog, som efterdags skal holdes over NN sogne, bør at indføres efterfølgende poster:

- 1 Bør ved dag og datum at antegnes de børn, som døbes, ægte eller uægte hver for sig, enten de er hjemmedøbte eller i kirken, tillige med forældrenes, og deres navne, som var vidner ved dåben.
- 2 De dødes år og alder vil rigtigheden ved dag og datum antegnes og ingen steder forbigås efter Ritualet pag. 327.
- 3 Der skal ikke aleneste indføres deres navne, som bliver sammenviede, men endog de som troloves, hver post for sig ved dag og datum, og når nogen ubekendte ved forløfte* antages til trolovelse eller vielse, da skal og deres navne indføres, som love for dem efter Ritualet pag. 309 og Loven pag. 253.
- 4 I lige måde skal og antegnes ved dag og datum de kvinders navne, som indledes udi kirken efter deres barselseng efter Ritualet pag. 119.
- 5 Eftersom og Ritualet befaler, at udi en dertil forordnet bog skal antegnes ved dag og datum deres navne, som går til alters, ikke aleneste på det der kan vides, hvor meget vin og brød behøves, men endog at de forsømmelige kan kendes, særdeles, når der kommer en efterkommer, hvilken menigheden er ubekendt, da vil det ikke være nok, at deres navne på løse sedler antegnes, men dersom ingen a parte bog dertil er indrettet, vil de efterdags og i denne bog indføres.
- 6 Men uomgængelig er det fornøden, at i denne bog tegnes de, som stå åbenbare skrifte, samt af hvad årsag, om det er af letfærdighed, da også deres navne, som de udlægger for barnefader, og stedet hvor de sig da opholder.

Man lægger mærke til, hvordan biskop Deichmann har indarbejdet hele den gældende lovgivning på en særdeles klar og overskuelig måde, men at han også på enkelte punkter går ud her over. Det gælder punkt 1 med hensyn til hjemmedåb/kirkedåb og punkt 6 om åbenbart skriftemål, dets årsag og eventuel udlagt barnefader. Til gengæld har han i punkt 5 af praktiske grunde opgivet kravet om en særskilt bog over kommuni-

* *forløfte* er den garanti, som forloverne (forløftningsmændene) afgiver.

Vindum kirkebog 1701-68 er en af de kirkebøger, der på selve titelbladet oplyser, at den er indrettet efter biskop Deichmanns befaling. Under en visitats i 1859 er den påtegnet af biskop Otto Laub.

kanter, selv om det betød, at man strengt taget kom i konflikt med bestemmelsen om, at det var degnen, der skulle bogføre altergæsterne.

På det foreliggende grundlag kan man konstatere, at biskop Deichmanns indsats betød en virkelig reform af kirkebogsførelsen i Viborg stift, iøvrigt også på længere sigt, idet de fleste kirkebøger føres efter hans reglement helt frem til 1813. End-

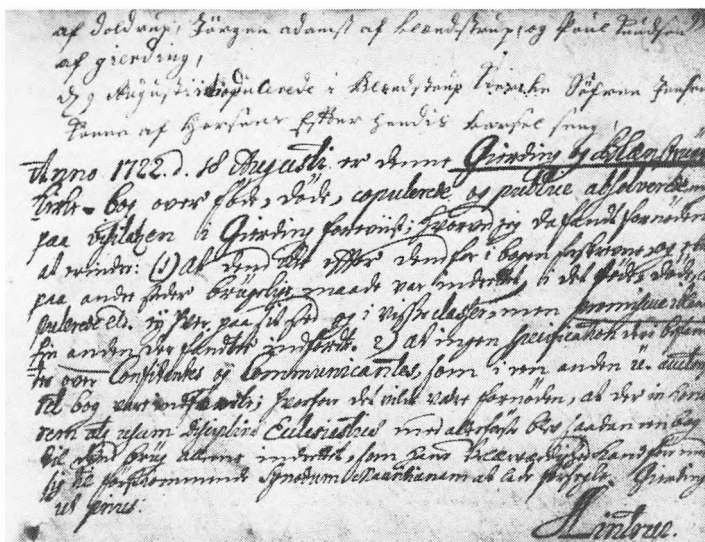
nu i 1746 har vi eksempler på, at man stadig indskrifer reglementet i dets fulde ordlyd foran i kirkebogen (Års-Haubro).

Foruden selve kirkebøgerne eksisterer der også en anden kilde, der kan give oplysninger om disse. Det er biskoppens visitatsbøger. På sine rejser rundt i stiftet skulle biskoppen naturligvis også efterse præsternes embedsprotokoller, og interesserede denne sag ham virkelig, finder vi også notitser herom i visitatsbøgerne. For Viborg stifts vedkommende gælder det biskop Søren Lintrup (1720-25), hvis visitatsbog fra 1721-24 er den ældste, der er bevaret i bispearkivet. Søren Lintrup var præstesøn fra Lintrup sogn ved Ribe og som teologisk professor bekendt for sin lærdom, da han i 1720 blev kaldet til biskop i Viborg. Han visiterede flittigt sit stift, og i sin visitatsbog noterer han udførligt om skolevæsenet, kirkebygningernes tilstand og altså også om kirkebøgerne. I de 12 herreder, som han nåede at gennemrejse, gør han bemærkninger om kirkebøgerne i 41 sognekald og lidt over halvdelen rummer forskellig kritik. Som man kunne vente, drejer en del tilfælde sig blot om, at der ikke føres bog over kommunikanterne; det var nok det ømme punkt i biskop Deichmanns reglement. Men der er mange andre mere eller mindre alvorlige brist. Flere gange ankes der over, at det er degnen, der fører kirkebogen, sådan som vi tidligere har set det. I nogle tilfælde er bøgerne hverken nummererede eller forseglede. Binderup kirkebog »var af børnene lidet reven«. I 5 tilfælde kritiserer biskoppen, at de forskellige kirkebogsindførsler er blandet sammen. I Ulstrup sogn (Års h.) er der endnu i oktober måned slet ikke skrevet noget i kirkebogen for det pågældende år 1724. I Tjele-Vinge var kirkebøgerne ikke tilfredsstillende og mestendels udskrevne, så præsten her fik skritligt pålæg om at indrette nye. Det har han også gjort – den nye kirkebog begynder i 1724 – men desværre savner vi i dag den gamle bog; måske den allerede er blevet kasseret efter biskoppens visitats. Der omtales forøvrigt adskillige kirkebøger, som vi beklageligvis mangler i dag (Binderup, Nibe-Vokslev, Veggerby, Tjele-Vinge, foruden kirkebøger, som er brændt efter 1813).

Når præsten i Tjele og Vinge rettede sig efter sin biskop og anskaffede en ny kirkebog, er det imidlertid noget af en undtagelse. Ved at undersøge kirkebøgerne kan vi nemlig konstatere, at præsterne som regel sad biskoppens pålæg fuldstændig overhøre. For eksempel skriver biskoppen om Vrove sogn i sin visitatsbog, at »kirkebogen var så ilde medhandlet, mutileret og af regn og vand fordærvet, tilmed var der så urigtig antegnet i den, så det var fornøden, at en ny bog straks til den brug såvel som en anden til kommunikanterne blev indrettet« (11. okt. 1722). Men den gode præst i Vrove var ganske ligeglad med denne alvorlige reprimande, og der blev ikke givet penge ud på en ny bog. På lignende vis gik det andre steder, stort set gav man biskoppen og hans påmindelser en god dag.

Det er påfaldende, at denne biskop trods al sin ihærdighed havde så lidt held med sig – i modsætning til biskop Deichmann 25 år tidligere. En del af forklaringen ligger nok i, at biskop Deichmanns fremgangsmåde med at beordre præsterne til personligt at indfinde sig på bestemte datoer i bispegården i Viborg medbringende deres kirkebøger var psykologisk kloge og derfor betydelig mere virkningsfuld, end at udstede, som oftest mundtlige, påmindelser under en visitatsrejse, sådan som biskop Lintrup gjorde det. Måske også den fornemme og enestående fremgangsrig biskop Deichmann, som alle vidste stod højt i kongens gunst, har været omgærdet med større respekt og ærefrygt end Søren Lintrup, der, som berørt, var en sprænglærd professortype. Det er i hvert fald ganske oplagt, at biskop Lintrup må have savnet administrative talenter og en naturlig myndighed og autoritet over for præsterne i Viborg stift.

Som tidligere omtalt blev den danske kirkebogsførelse fuldstændig omlagt ved et reskript i 1812. Men allerede flere år før var nogle af biskopperne i gang med at reformere kirkebøgerne, særlig gælder det biskoppen over Ålborg stift, Rasmus Jansen, og biskoppen over Viborg stift, Jens Bloch (1805-30). Inspirationen her til kunne hentes så nærved som syd for Kongeåen; allerede i 1763 var der i hertugdømmerne blevet ind-

Midt i Gerding-Blenstrup kirkebog 1701-45 har biskop Lintrup indskrevet sin visitatspægtning, hvor han bl.a. klager over, at »fødte, døde, copulerede (viede) etc. ej hver på sit sted og i visse klasser, men promiscue iblandt hinanden der fandtes indførte«. Kirkebogen fortsætter imidlertid på den gamle måde!

rettet skematiske registre, og i 1775 havde man indført et system med dobbeltføring af kirkebøgerne. Denne slesvigske reform var uden tvivl baggrunden for det første forsøg, der i 1776 blev gjort på at reformere kirkebogsførelsen i kongeriget, et forsøg, som bl.a. også fik uforbeholden støtte af biskoppen over Viborg stift, C.M. Rottbøll (1770-80), men som af en eller anden grund alligevel blev skrinlagt.

I 1808 gjorde biskop Bloch et forsøg på at reformere kirkebogsførelsen i Viborg stift ved at lade degnene føre kontraministerialbøger. Han meddelte kancelliet, at han havde udsendt et cirkulære derom til gejstligheden og forespurgte samtidig om, hvem der skulle bekoste kontraministerialbogen, »såfremt denne indretning finder dette collegii bifald«. Det gjorde det imidlertid ikke, hans initiativ blev aldeles underkendt af det høje kancelli, som meddelte ham, at det ikke fandt en sådan

foranstaltning nødvendig. Biskoppens reform har ikke sat sig spor i præste- og provstearkiverne og skal øjensynligt blot opfattes som en plan, han forgæves søgte godkendt i kancelliet og derfor ikke fik ført ud i livet i første omgang.

Bloch opgav dog ikke modet. På landemodet i sommeren 1809 udgav han et monitum (en påmindelse) om, at degnene burde holde kontraministerialbøger korresponderende med sognepræsternes hovedbøger, og i efteråret 1811 lykkedes det ham endelig at få kancelliets afgørelse af, at kirkeejerne og ikke sognepræsterne skulle bekoste de befalede kontraministerialbøger; han havde altså nu vundet kancelliet for sagen. Han meddelte dette til provsterne, »for at uopholdelig på ethvert sted de fornødne kirkehovedministerial-, kontraministerial-, kommunion- og alterbøger ... kunne forskaffes« (skrivelse af 3. oktober 1811).

Biskop Bloch gik imidlertid senere et væsentligt skridt videre. I tilslutning til sin nytårshilsen i 1812 til stiftets provster og præster oplyste han, at adskillige af stiftets præster, særlig der, hvor nye kirkeministerialbøger skulle anskaffes og indrettes, havde anmodet ham om et skema, »hvorefter jeg bedst skønnede og helst ønskede disse vigtige embedsbøger indrettede og ordnede«. Han havde derfor udformet et efter hans mening hensigtssvarende og tydeligt skema, som fulgte med som bilag til nytårsbrevet (af 2. jan. 1812), og som han anbefalede til behagelig brug. Foran i kirkebogen skulle der være et register over

- a) fødte, døbte og kirkegang (d.v.s. indledede barselskoner)
- b) døde, begravede og særskilt: dødfødte børn
- c) indskrivning til ægteskab, ægteviede og ophævelser af trolovelser.

Disse tre rubrikker skulle føres i begge kirkebøger – hoved- og kontrabog – og hvor der var annekser, burde hvert sogn have sin aparte kirkebog. Konfirmerede m.m. skulle kun indføres i hovedministerialbogen under ét for alle kaldets menigheder.

Biskop Blochs forslag kom næsten et år før det kongelige reskript af 11. december 1812, men i Danske Kancelli havde

man arbejdet med sagen lige siden 1809. Hvis biskoppen har vidst dette – hvad man dog må antage, han har, selv om det kun var Sjællands og Ålborgs biskopper, der var blevet hørt i sagen – er det i grunden påfaldende, at han således prøver at foregribe udviklingen for sit eget stifts vedkommende.

Naturligvis kunne Blochs »private« stiftsreform under de givne omstændigheder ikke få nogen direkte betydning for kirkebogsførelsen, men den kom på den anden side til at forberede jordbunden for regeringens reform, da den endelig skulle løbe af stabelen efter reskriptets udstedelse i december 1812. Reskriptet rummede nemlig flere usikkerhedsmomenter, således var der ikke fastsat noget om, hvornår reformen skulle træde i kraft. Da biskop Bloch imidlertid først havde fået reskriptet i hænde den 19. december – det var afsendt fra København ved kancellieskrivelse dateret den 15. – var han fuldstændig fortrolig med problemerne og derfor heller ikke sen til at træffe de foranstaltninger, han fandt nødvendige. Hans første skridt var omgående at tilkalde den bekendte bogtrykker, kammerråd Anton Frants Just (1766-1829) – udgiveren af Den Viborger Samler – og aftale trykning af de kirkebogsskemaer, der var fulgt med kancelliets skrivelse som bilag. Det var en meget resolut optræden, for kancelliet havde ganske vist ikke oplyst noget om trykningen, men af en følgeskrivelse fra Sjællands biskop fremgik det, at man havde tænkt sig den foretaget centralt på det kgl. Vajsenhus' trykkeri, og at biskopperne hver for sig skulle meddele Sjællands biskop, Fr. Münter, hvor mange eksemplarer, man havde brug for. Det skete også for de øvrige stifters vedkommende; at det så siden viste sig, at Vajsenhustrykkeriet slet ikke kunne klare opgaven, hvilket igen medførte betydelige forviklinger omkring reformens ikrafttræden, er en anden sag.

I Viborg skrev biskop Bloch nytårsdag 1813 til Fr. Münter, som var ham en god bekendt, at han havde ladet skemaerne trykke i Viborg, dels for transportens skyld, men særlig for, at præsterne i hans lille stift kunne have de befalede skemaer straks ved årets begyndelse, »hvorom jeg troede at skyldte dig

underretning ... måske jeg i februar kommer 1 måneds tid over til Dem – var kun ikke disse slemme heder og det store svælg imellem os«.

At han havde ladet skemaerne trykke, var selvfølgelig en sandhed med modifikation; det siger sig selv, at man slet ikke havde kunnet tage fat på trykningen på de få dage omkring jul, der havde været til rådighed. Det virkelige forhold fremgår af den skrivelse, som biskoppen den 28. december 1812 – det var mandag, 4. juledag – sendte til stiftets provster, og hvori han gav dem meddelelse om reskriptet. Heri hedder det, at han har truffet aftale med bogtrykker Just om skemaernes trykning, men for at reformen kan tage sin begyndelse med året 1813 tilråder han sognepræsterne, at de straks indretter kladder efter skemaerne og fører dem i overensstemmelse med reskriptets forskrifter for så senere at overføre kladderne til de autoriserede kirkebøger, når disse bliver færdige. Til sidst i skrivelsen tilstår han sig selv en lille frihed: »Og da det vil medtage vel meget rum i vedkommende rubrik, dersom alle de såkaldede faddere på landet skulle anføres, formener jeg, det kan være nok med 3 á 4 af de vigtigste faddere i kirkebøgerne anføres«.

Helt så glat, som biskoppen havde forestillet sig, kom det nu ikke til at forløbe. Da det hen på året 1813 kom ham for øre, at nogle kirkebogsførere spekulerede på at vente til nytår 1814 med at påbegynde nyordningen – velsagtens fordi det havde trukket ud med færdiggørelsen af kirkebøgerne, så kladderne var blevet omfattende – måtte han i et brev den 15. november indskærpe kladderordningen og nu ikke som et ønske, men som »en almindelig og ufravigelig regel, så at alt, hvad allerhøjstbemeldte reskript bestemmer, bliver at indføre i de nye anordnede kirkebøger fra årets begyndelse 1813«. Ved samme lejlighed fastslog han – iøvrigt fuldstændig korrekt – at de til – og afgangslister, som var blevet indført ved kirkebogsreskriptet i 1812, skulle omfatte *alle*, der flyttede til eller fra sognet, og at præstens medhjælper og sognefogeden havde pligt til at være præsten behjælpelig med at fremskaffe de fornødne oplysninger.

Alt i alt må man sige at biskop Bloch greb kirkebogssagen an på en særdeles praktisk og håndfast måde og dermed også opnåede, at reformens start i Viborg stift fik et langt mere gnidningsfrit forløb end i landets øvrige stifter. Praktisk taget alle Viborg stifts nye skematiske kirkebøger begynder regelmæssigt den 1. januar 1813. At alle problemer omkring kirkebogsførelsen ikke dermed var løst, er en anden historie, som drejer sig om kirkebogsførelsen i landet som helhed; der var mange uensartetheder, og der skulle også gå mange år, før man nåede til, at de to sæt kirkebøger blev ført aldeles enslydende, sådan som det fra begyndelsen var forudsat. Men den mest interessante del af Viborg stifts kirkebogshistorie slutter med året 1813.

Oversigt efter alder over Viborg stifts ældre kirkebøger

BD = biskop Deichmanns reglement i kirkebogen.

Vester Velling – Skern, Middelsom herred	1643-
BD Brøndum – Torup – Sim, Hellum h.	1646-1702, 1701-
BD Blenstrup, Hellum h. (Blenstrup-Gjerding 1701-)	1646-1719, 1701-
Års – Haubro, Års. h.	1646-1700, 1701-
Gunderup-Nøvling, Fleskum h.	1648-
Ullits – Foulum, Gislum h.	1648-
BD Nørholm, Hornum h.	(1650-)
Viborg Søndre sogn	1656-
BD Selde, Salling Nørre h.	1659-
BD Åsted, Harre h.	1659-
BD Skibsted – Lyngby, Hellum h.	1673-1701, 1701-
BD Skive – Resen, Hindborg h.	1674-
BD Bælum, Hellum h.	1676-
BD Solbjerg, Hellum h.	1676-
Næsberg – Salling – Ovdrup, Slet h.	1678-
Vilsted – Vindblæs, Slet h.	1679-
Vesterbøller, Rinds h.	1681-
Østerbølle, Rinds h.	1681-
Viborg Gråbrødre sogn	1685-
BD Bjerregrav – Ålum – Tånium, Sønderlyng h.	1685-

BD	Storvorde – Sejlflod, Fleskum h.	1686-
	Løgsted – Kornum, Slet h.	1686-
	Ørlevkloster, Fjends h.	1686-
	Kobberup, Fjends h.	1686-
BD	Feldingbjerg, Fjends h.	1686-
BD	Vammen, Nørlyng h.	1686-
BD	Lindum, Nørlyng h.	1686-
BD	Ørum, Sønderlyng h.	1686-
BD	Viskum, Sønderlyng h.	1686-
BD	Vejrum, Sønderlyng h.	1686-
BD	Tårup, Fjends h.	1687-
BD	Kvols, Fjends h.	1687-
	Asmild, Nørlyng h.	1687-
	Tapdrup, Nørlyng h.	1687-
	Bigum, Nørlyng h.	1687-
BD	Borris, Fjends h.	1688-
	Gammelstrup, Fjends h.	1688-
BD	Astrup – Rosttrup – Storarden, Hindsted h.	1689-1701, 1701-
	Junget – Torum, Salling Nørre h.	1689-
	Fur, Harre h.	1690-
	Ellidshøj – Svenstrup, Hornum h.	1691-
BD	Ferslev – Dal – Volsted, Fleskum h.	1692-
BD	Als, Hindsted h.	1692-
	Strandby, Gislum h.	1694-
BD	Romdrup, Fleskum h.	1695-
BD	Klorup, Fleskum h.	1695-
	Nørbæk, Sønderlyng h.	1696-
	Sønderbæk, Sønderlyng h.	1696-
	Læsten, Sønderlyng h.	1696-
BD	Hjerk-Harre, Harre h.	1696-
BD	Roslev-Rybjerg, Harre h.	1697-
	Vrove-Resen, Fjends h.	1699-
	Rold-Vebbestrup, Hindsted h.	1700-
	Gjerding, Hellum h.	1701-
BD	Skørping, Hellum h.	1701-
BD	Frær, Hellum h.	1701-
	Gudum-Lillevorde, Fleskum h.	(1685) 1701-
	Sebber-Lundby, Slet h.	1701-
BD	V.Hornum-Hyllebjerger-Flejsborg, Års h.	1701-
	Blære-Ejdrup, Års h.	1701-
BD	Skivum-Giver, Års h.	1701-
BD	Farsø-Vonsild, Gislum h.	1701-

BD	Lovns-Alstrup, Gislum h.	1701-
	Gislum, Gislum h.	1701-
BD	Hem-Hindborg-Dølby, Hindborg h.	1701-
BD	Oddense-Otting, Hindborg h.	1701-
	Brøndum-Hvidbjerg, Hindborg h.	1701-
BD	Jebjerg, Salling Nørre h.	1701-
BD	Lyby, Salling Nørre h.	1701-
BD	Nautrup-Sæby-Vile, Harre h.	1701-
	Rødding-Krejbjerg, Rødding h.	1701-
	Balling-Volling, Rødding/Hindborg h.	1701-
BD	Håsum-Ramsing, Rødding h.	1701-
BD	Lem-Vejby, Rødding h.	1701-
BD	Lime, Rødding h.	1701-
	Testrup, Rinds h.	1701-
BD	Daugbjerg-Mønsted-Smollerup, Fjends h.	1701-
BD	Tostrup-Roum, Rinds h.	1701-
	Låstrup-Skals, Rinds h.	1701-
BD	Vorde-Fiskbæk-Romlund, Nørlyng h.	1701-
BD	Vindum, Middelsom h.	1701-
BD	Bjerring-Mammen, Middelsom h.	1701-
BD	Øster Velling-Helstrup-Grensten, Middelsom h.	1701-
	Durup-Stenild, Gislum h.	1702-
BD	Ørum, Fjends h.	1702-
BD	Vorning-Kvorning-Hammershøj, Sønderlyng H.	1702-
	Sdr. og Nr. Kongerslev-Komdrup, Hellum h.	1703-
BD	Øster Hornum, Hornum h.	1707-
	Vive-Ove-Valsgård, Hindsted h.	1709-
	Bjørnsholm, Slet h.	1709-
	Malle, Slet h.	1709-
	Højslev-Lundø-Dommerby, Fjends h.	1709-
	Farstrup-Ajstrup, Slet h.	1711-
	Sønderup-Suldrup, Hornum h.	1719-
	Sønderholm-Frejlev, Hornum h.	1720-
	Hersom-Klejtrup-Bjerregrav, Rinds h.	1722-
	Mov, Fleskum h.	1723-
	Tjele-Vinge, Sønderlyng h.	1724-
	Viborg domsogn	1726-
	Rødding-Løvel-Pederstrup, Nørlyng h.	1730-
	Langå-Torup-Vinge, Middelsom h.	1730-
	Årestrup, Hornum h.	1733-
	Budderup, Hornum h.	1733-
	Gravlev, Hornum h.	1733-

Veggerby-Bislev, Hornum h.	1740-
Rørbæk-Grynderup, Gislum h.	1740-
Simsted, Rinds h.	1735-
Gedsted-Fjelsø, Rinds h.	1741-
Øls-Hørby-Døstrup, Hindsted h.	1742-
Hjerminde-Le-Hjorthede, Middelsom h.	1751-
Nibe-Vokslev, Hornum h.	1765-
Ulbjerg-Lynderup, Rinds h.	1769-
Vridsted-Fly, Fjends h.	1776-
Dollerup-Finderup-Ravnstrup, Nørlyng h.	(1762) 1777-
Tisted-Binderup, Gislum h.	1778
Durup-Tøndering, Harre h.	1792-
Skelum, Hindsted h. (præstegården brændt 10.2.1861)	1813-
Visborg, Hindsted h. (præstegården brændt 10.2.1861)	1813-
Ulstrup, Års h. (pgd. brændt 21.5.1829)	1813
Gundersted, Slet h. (pgd. brændt 21.5.1829)	1813-
Brorstrup, Års h. (pgd. brændt 27.6.1846)	1813-
Ravnkilde, Års h. (pgd. brændt 27.6.1846)	1813-
Haverslev, Års h. (pgd. brændt 27.6.1846)	1813-
Grinderslev, Salling h. (pgd. brændt 6.2.1715 og 17.6.1859)	1813-
Grønning, Salling Nørre h. (pgd. brændt 6.2.1715 og 17.6.1859)	1813-
Tise, Salling Nørre h. (pgd. brændt 6.2.1715 og 17.6.1859)	1813-
Vinkel-Rind, Middelsom h. (pgd. br.1687, 11.11.1836, 15.10.1848)	1813-
Hvam, Rinds h. (pgd. brændt 1.6.1734 og 19.7.1821)	1813-
Hvilsom, Rinds h. (pgd. brændt 1.6.1734 og 19.7.1821)	1817-
hovedministerialbog	1817-
kontraministerialbog	1821-

Kilder

Landsarkivet

Viborg bispearkiv. Biskop Søren Lintrup's visitatsdagbog 1721-24. C 2-118.

Kopibog 1807-13. C 2-400. Journaler 1804-20. C 2-416, 417.

Rigsarkivet. Danske Kancelli. 1. dept. Journal J 347/1808 (svar til Jens Bloch 1.4.1808).

Troels Dahlerup: Fromhed styrker rigerne. Kirkebogsforordningen af 20. maj 1645 og dens baggrund, i: Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-årsjubileum (1964), s. 70-81.

Paul G. Ørberg: Omkring de nørrejyske kirkebøger. Sammesteds, s. 63-69.

P. Severinsen: Viborg Domkirke med stad og stift i 800 år (1932), s. 432 ff.

J.P.F. Kønigsfeldt: De evangeliske biskopper i Danmark og på Island, i: Historisk Årbog III, udg. af Chr. Molbech (1851).

S. Nygaard: Danmarks kirkebøger (1933). Vejledende arkivregistraturer V.

S. Nygaard: Biskop Søren Lintrup's visitatsbog, i: Jyske Samlinger 3.rk. II (1899), s. 68 ff.

Paul G. Ørberg: Hovedministeriebøger og kontraminiesteriebøger, i ARKIV bd. 3 (1970), s. 172-185.

Paul G. Ørberg: Koldings gamle kirkebøger, i: Vejle Amts Årbog 1982.

Paul G. Ørberg: Kirkebøger og kirkebogspolitik 1812-1920, i: Kirkehistoriske Samlinger 1982.

Christian den Femtes Danske Lov 1683.

Danmark-Norges Kirkeritual 1685.

S.V. Wiberg: Dansk præstehistorie.

Dansk biografisk leksikon.

En stationsby vokser op

Løgstrup og Viborg-Ålestrupbanen

1889-1920

Af Birgit Løgstrup

Løgstrup er en relativ ny by. Det ses allerede heraf, at der ikke eksisterer et sogn med navnet Løgstrup. I 1890 før jernbanens etablering eksisterede der på stedet to gårde »Over Løgstrup« og »Neder Løgstrup«. Det var oprindeligt én fæstegård under Tårupgård, der i 1838 ved overgangen til selveje blev delt i to. Desuden fandtes der en udflyttergård fra Fiskbæk »Anderslevgård«, hvis stuehus stadig ligger ved Skivevej.

Der er flere teorier om betydningen af navnet Løgstrup.

Iflg. en opfattelse stammer det fra det gamle danske ord Løk, oldnordisk Lauker, hvilket er samme ord som plantenavnet løg.

Efter en anden opfattelse er den første stavelse Loh, det islandske lag, som betyder en slette eller fordybning, hvilket passer godt med Løgstrupgårds lave beliggenhed.

Men den nyere stednavneforskning lægger i stedet vægt på sammenkædningen med strup eller torp. Torp sammensættes med få undtagelser nær altid med mandsnavne. Betydningen er da »den af manden Løg grundlagte torp« – Løgs torp. Man vil ikke sætte et s på en naturbetegnelse, siger stednavneforskningen.

Dispositionen for denne artikel er flg.:

- I Jernbanenettets udvikling i Danmark i store træk og synspunkter fra den principielle diskussion på Rigsdagen forud for vedtagelsen af loven om banen Hobro-Løgstør med stiklinien Ålestrup-Viborg.
- II Linieføringen for banen fra Viborg og nordpå – og dermed den lokale kamp om banen.
- III Udstykningsprocessen i Løgstrup efter banens etablering frem til 1920.

I

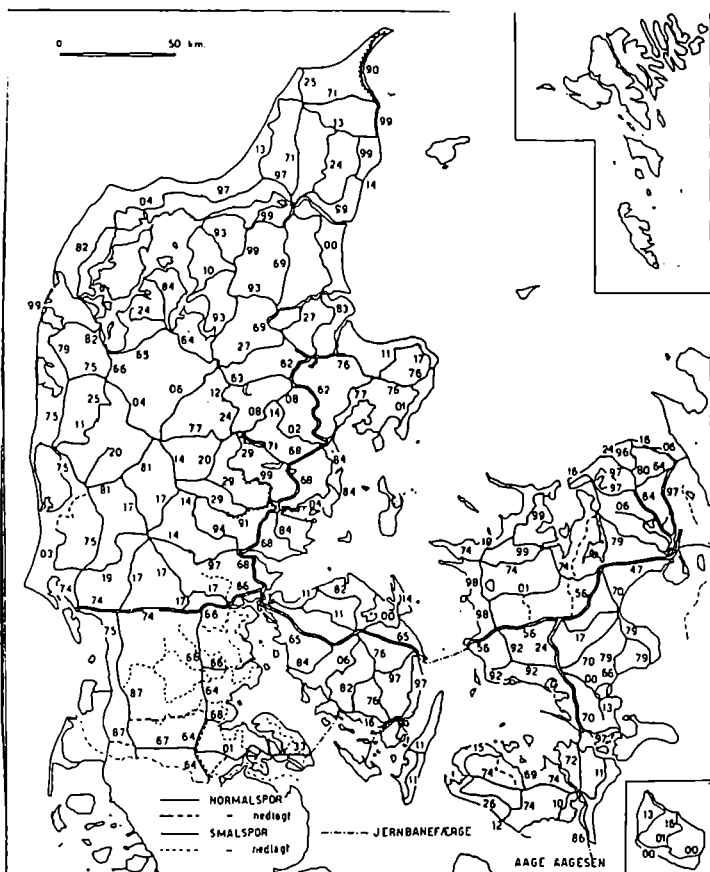
Den første jernbane i det danske rige blev åbnet i 1844 mellem Altona og Kiel. Der var i selve kongeriget ikke den store interesse for dette befordringsmiddel. Der havde udviklet sig en betydelig skibsfart mellem købstæderne, som passede til de geografiske forhold i landet. De mange bæltter virkede i første omgang hindrende for landets sammenkædning via et jernbanelenet.

I 1847 åbnedes den første jernbane i kongeriget mellem København og Roskilde. Den blev i 1856 forlænget til Korsør.

Men hvilken retning skulle banerne have i Jylland? Nord-syd eller øst-vest? Grundlaget for banerne var fortrinsvis gods-transport. Endnu i 1840'erne gik eksporten fra Jylland over Hamborg. Men med Englands ophævelse af importforbudet af korn i 1846 var der skabt mulighed for en vestgående eksport.

I det mylder af planer, der blev lagt i 1850'erne og 60'erne, var Viborg-Hjarbæk området allerede inde i billedet. Ingeniørkorpset afgav i 1856 en betænkning om et jernbaneprojekt fra Slesvigs grænse midt gennem Sønderjylland og vest om de østjyske byer til Frederikshavn. Man havde i den forbindelse planer om en stiklinie over Silkeborg-Viborg videre vest om byen til Rogenstrup og til Hjarbæk. Hjarbæk havn havde endnu på dette tidspunkt stadig betydning som udførselshavn. Men denne Silkeborg-Viborg linie ville blive for kostbar af geografiske årsager. I stedet pegede betænkningen på en stiklinie fra Sdr. Onsild til Viborg-Rogenstrup-Hjarbæk.

Dette forslag blev forelagt i Rigsdagen i samlingen 1856-57. Men den endelige lov så helt anderledes ud. Det, der var tænkt som en nord-syd bane, blev en øst-vest bane: Århus-Viborg-Skive og videre vest på til Venøbugten. Kombineret med en påtænkt skibsforbindelse Århus-Korsør ville der være skabt en rute fra København tværs gennem Danmark med udførsel til England fra Limfjorden. Denne linie blev bygget i begyndelsen af 1860'erne. I slutningen af samme årti blev den forlænget både mod nord og syd, så den østjyske længdebane etableredes. Fyn fik også sin bane i midten af 1860'erne.

Mellem 1847 og 1927 etableredes jernbanenetet i Danmark. På kortet vises linieføringen. Tallene angiver de to sidste cifre i årstallet for hver banestrøknings anlægsår. Kortet er taget fra Aage Aagesen: Geografiske studier over jernbanerne i Danmark. 1949.

For forbindelsen med England skete der samtidigt noget afgørende: Thyborøn sandede til i begyndelsen af 1860'erne og loven om vedtagelsen af Esbjerg havn blev vedtaget i 1868. Derefter blev den vestjyske længdebane vedtaget i 1868 og 1870 og endelig bygget i 1875.

Tilbage uden jernbaneforbindelse var de tyndt befolkede midtjyske hedeegne, hvor der i forvejen hverken var et ordentligt vejnet eller mulighed for skibstransport. Med Enrico Dalgas' ord »ville Jyllands jernbanenet, ført ind i hedeegne, medføre en gennemgribende forandring og lettelse i disses kommunikationsforhold. Og denne hjælp ville blive så meget mere påskønnet, som modsætningen mellem kommunikationsforholdene før og efter jernbaneanlæggene ville blive så mange gange større her end andet steds i Danmark«. ¹

Nu fulgte anlægget af kortere og mere lokalt prægede jernbaner rundt i Danmark. Relativt sent i denne udvikling fremsatte Estrup-regeringen i Landstinget 1885-86 forslag om en jernbane fra Hobro til Løgstør. Det var midt i de mest spændende parlamentariske år i landet: Provisorietiden, hvor Folketinget ved at nægte vedtagelsen af finansloven søgte at presse højreregeringen, der til gengæld havde flertal i Landstinget. Det tog tre år at få vedtaget loven om en statsbane fra Hobro til Løgstør over Ålestrup med en privat sidelinie til Viborg. Landstingets flertal ønskede linien Hobro-Løgstør, mens Folketingets flertal gik ind for Løgstør-Viborg. Resultatet blev altså et typisk dansk kompromis. Den parlamentariske kamp om banen skal ikke følges her. Blot skal der fremdrages nogle mere principielle synspunkter på anlæg af jernbanelinier, som blev fremsat under rigsdagsforhandlingerne.

De store lang-distance baners tid var forbi. Nu var det spørgsmålet om at bringe større eller mindre lokale områder i kontakt med hovedbanerne. Var det en statsopgave? Banerne i de befærdede områder kunne svare sig økonomisk. Men det kunne disse lokale baner ikke. Hvis staten overhovedet skulle gå ind i sagen, måtte der i hvert fald stilles betragtelige bidrag fra de interesserede kommuner. Som eksempel på denne holdning kan fremdrages lensbaron Reedtz-Thotts tale i Landstinget den 13. marts 1889 under debatten om Hobro-Løgstør banen. Reedtz-Thott var højre-mand og ejede Gaunø ved Næstved – en relativ tæt befolket egn i forhold til Vesthimmerland.

»Jeg kan ikke godt indse, at det skulle være berettiget at bidraget, fordi der ikke boede så mange mennesker i den pågældende egn, ikke skulle være så stort, thi det skulle jo dog være som en erstatning for de udgifter, som staten har, at der bliver givet tilskud fra vedkommende egn. Nu er det jo ganske klart, at i en egn som er stærkt befolket, er det rimeligt, at en jernbane betaler sig bedre, end i en svagt befolket egn. Konsekvensen måtte jo ellers blive, at på de steder, hvor der boede meget få eller slet ingen, var det statens pligt at anlægge jernbaner ganske gratis. Jeg tror dog ikke, at denne konsekvens i længden ville holde sig. Jeg kan derfor ikke se rettere, end hvis man overhovedet ville anlægge en bane som denne, som man væsentligst nu kun vil stemme for, fordi man ikke forrige gang satte sig imod den, må man også fordr et ordentligt tilskud til den. Denne bane er en fuldstændig lokalbane og varetager kun lokale interesser.«²

Sådanne synspunkter blev imødegået af landstingsmand N.P. Madsen-Mygdal, skolelærer, valgt i Hjørring og i øvrigt far til den senere statsminister Madsen-Mygdal.³ Han sagde som svar til Reedtz-Thott:

»Det er jo en kendsgerning, at jernbanerne her i landet i det hele taget i en samlet sum giver et grumme ringe positivt udbytte, og ret beset give de i grunden underskud i stedet for overskud. – – Det har nu imidlertid ikke så meget afskrækkende for mig, for vi har andre kommunikationsmidler, som også giver underskud. Tager vi vejevæsenet, er der jo ikke tale om at forlange noget overskud af det, men vi er vist alle enige om, at vejevæsenet lige fuldt er nødvendigt, og der er ikke tale om at forlange noget tilskud af en eller anden egn, når der skal foretages et nyt vejanlæg. Således mener jeg også det bør være med banerne; det er jo også en slags veje, nye veje, jernveje. Om de end heller ikke giver nogen direkte ind-

tægt i statskassen, giver de jo en overordentlig indirekte indtægt, idet de i en overordentlig grad ophjælper de forskellige egne og bidrager til lettere omsætning og til forøget indtægt for vedkommende egne beboere. Når vi ser hen til det, mener jeg rigtignok, at når der nu er tale navnlig om den egn, som det pågældende lovforslag angår, Hobro-Løgstør egnen, steder, som har indtil 8 mil til jernbanen, som ikke har haft sådan nogen videre nytte af de jernbaner, vi har haft her i landet i en række af år, men til hvilke de har betalt både positivt gennem deres andel af den kapital, der er gået med til jernbaneanlæg i landet, og end yderligere derved, at de hvert år er med til at dække rentetabet af en 4-6 mill. kr., har de også et berettiget krav på at få del i dette store gode, som jernvejene er. Og det har jo været almindelig anerkendt, at denne egn, som dette anlæg vedrører, har et særligt krav på at komme i betragtning, idet det nemlig er således, at der ikke er så lidt af egnen, der har 6-7 mil til jernbanen. — — — Jeg kan i det hele ikke gøre dette skel mellem statsbaner og lokale baner, det er mig umuligt. Jeg ser ikke rettere, end at enhver bane, som har lokal drift af nogen betydning, også har statsinteresse i fuldt mål, dels fordi den bidrager til at ophjælpe egnen, og dels fordi den bidrager til at skaffe de øvrige baner forøget trafik.«⁴

Loven om statsbanen Hobro-Løgstør over Ålestrup blev så endelig vedtaget den 12. april 1889. Den indeholdt samtidig retten for indenrigsministeren til at give koncession på anlæggelsen af en privat bane fra Ålestrup til Viborg.⁵

II

Det først fornødne var etableringen af statsbanen Hobro-Løgstør. Viborg amtsråd havde allerede den 18. maj 1889 nedsat et jernbaneudvalg bestående af etatsråd Bruun, hofjærgermester Honnens de Lichtenberg, gårdejerne Ravn og Chr. Nielsen. Udvalgets kommissorium var dels at forhandle med Ålborg

amt om Hobro-Løgstør banen, dels at forhandle med kommunerne om bidrag til Ålestrup-Viborg banen. Viborg amtsråd var ikke primært interesseret i banen Hobro-Løgstør. Det var Ålborg amtsråd heller ikke – i hvert fald ikke efter amtmanden i Viborg, Andreas Skrikes opfattelse. Ålborg amtsråd havde gjort sin støtte betinget af Viborg amts tilslutning. Men ingen af parterne ville bære ansvaret for baneplanens forlis. Forhandlingerne mellem de to amter skal ikke følges nærmere. De endte med, at Ålborg amt overtog 1/4 af Viborg amts andel i udgifterne til Hobro-Løgstør banen.⁶

For Viborg amt var Ålestrup-Viborg banen afgørende. På et møde den 31. maj 1889 opstillede amtsrådet to forudsætninger for at søge staten om koncession på anlæg af banen. Som den første, at det fik sikkerhed for, at staten ville forpagte banen og dermed overtage det økonomiske ansvar for driften. Denne forudsætning blev opfyldt med et brev fra Indenrigsministeriet den 3. maj 1890.

Den anden forudsætning var, at amtet fik passende bidrag fra de implicerede kommuner. For at åbne forhandlingerne blev kommunerne indkaldt til delegeretmøde allerede samme dag, som amtsrådsmødet blev afholdt – den 31. maj 1889. Men det skulle vare næsten et helt år, inden denne side af sagen var i orden. Dette tovtækkeri skal følges nærmere, fordi det blev afgørende for byen Løgstrups eksistens.⁷

Vorde-Fiskbæk-Romlund sogneråd, som den senere Løgstrup by kom til at tilhøre i kommunale anliggender, var ikke indkaldt til dette første møde. På dette tidspunkt opererede man nemlig med en nordøstlig linie fra Viborg station, der dengang lå ved Søndersø. Vi kender ikke forløbet af dette møde. Men et par dage senere gik der brev ud til kommunerne, om de kunne acceptere de påtænkte beløb. Svarene var ikke opmuntrende. Tilbudene var ikke så høje, som amtet havde forestillet sig. Flere af sognerådene gjorde endog deres bidrag afhængig af, at der blev anlagt en station inden for kommunens grænser.

Den 14. aug. blev der afholdt et nyt møde på Viborg Råd-

hus, hvor også ingeniør Schierbæk var tilstede. Han havde foretaget nogle terrænundersøgelser, og formentlig var mødets formål at få forelagt de tekniske muligheder for de forskellige linieføringsønsker.

Den 26. aug. indkaldte sognerådsformand Bai i Løvel de øvrige kommuner til et møde i Løvel, hvor repræsentanter for Viborg byråd for første gang deltog. Det lykkedes her at presse flere af kommunerne til et højere bidrag og som noget helt afgørende at få tilsagn fra Viborg byråd om 125.000 kr. Det var over 100.000 kr. højere end det på dette tidspunkt største tilsagn fra en landbokommune. Det samlede resultat 219.000 kr. blev meddelt amtsrådet i en skrivelse samme dag med opfordring til amtet om også at forhøje sit bidrag.

Efter modtagelsen af denne skrivelse behandlede amtsrådet sagen på et møde den 2. sept. Her vedtog det at kræve 250.000 kr. fra kommunerne som betingelse for at søge koncession på at bygge Viborg-Ålestrup banen. Det er første gang, der fra amtets side blev sat et beløb på kravet til kommunerne. Desuden vedtog amtet ikke på forhånd at binde sig m.h.t. stationer og holdepladser.

Nu var Viborg byråd imidlertid blevet stærkt interesseret i sagen og bad i et brev af 21. sept. om en særforhandling med amtets jernbaneudvalg. Men samme dag sendte amtet et brev til alle interesserede kommuner om at deltage i et fælles møde på rådhuset i Viborg den 28. sept.

For første gang blev Vorde-Fiskbæk-Romlund kommune også inddraget i jernbanesagen. Brevet til denne kommune havde flg. ordlyd:

»Da der mulig kan blive spørgsmål om en jernbanelinie fra Viborg til Ålestrup, der fra Viborg vil blive ført vest om byen, i hvilket fald en station vil komme til at ligge i Vorde kommune, skal jeg tjenstligt anmode sognerådet om at drage omsorg for, at sognerådet ved en delegeret bliver repræsenteret i et møde, der af amtsrådets jernbaneudvalg er berammet til afholdelse på rådhuset i Viborg lørdag den 28. d.m. kl. 12 middag.«

Om reaktionen i sognerådet står der intet i kommunens

forhandlingsprotokol. Der blev afholdt et sognerådsmøde den 24. – altså hurtigt efter modtagelsen af brevet fra amtet. Som pkt. 21 blev det noteret i protokollen, at formanden Anders Laursen valgtes til delegeret for sognerådet til mødet med amtets jernbaneudvalg.⁸

På dette møde skete der en klækkelig forhøjelse af de enkelte kommuners bidrag – borsat fra Rødding-Løvel-Pederstrup, der tidligere havde spillet en meget aktiv rolle i forhandlingerne. P.g.a. planerne om en vestlig linie havde denne kommune ikke længere samme interesse i projektet.

Låstrup-Skals kommune havde tidligere givet tilsagn om et bidrag på 10.000 kr. på linie med de øvrige kommuner. Men pludselig står denne kommune opført med 30.000 kr. – under forudsætning af en station i Ejstrup. Det var samtidig det vestligste punkt, der kunne tilfredsstille Løvels interesser. Der var tydelig modstrid mellem de to kommuners interesser, hvor Vorde-Fiskbæk-Romlund måtte være knyttet til Låstrup-Skals ønsker.

Efter mødet blev der holdt særforhandlinger med sognerådsformændene fra Simested, Hersom-Bjerregrav og Låstrup-Skals kommuner. Hvad der er blevet drøftet her, vides ikke. Men i hvert fald forhøjede sognerådsformand Thomas Pedersen i Skals denne kommunes bidrag til 40.000 kr. Iflg. en tradition, der er refereret hos historikeren F. Elle Jensen, var det til stor forargelse for mange af beboerne i Skals, at sognerådsformanden ville ofre så meget for at få en station til Skals.⁹

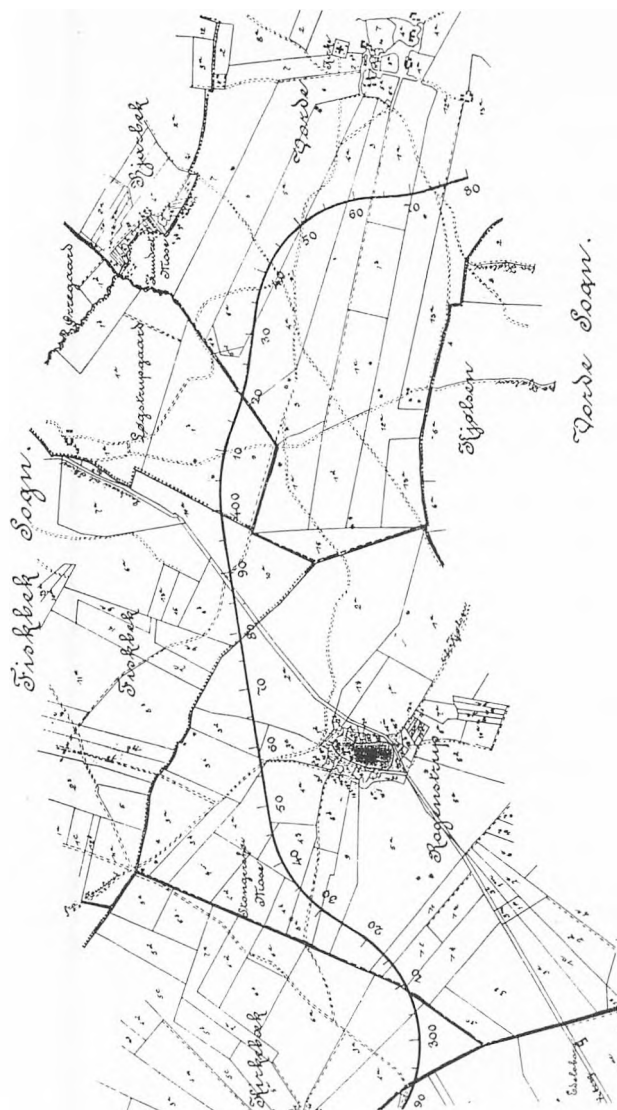
Det næste skridt i sagen var et brev dateret den 30. sept. fra amtet til kommunerne med angivelse af det lovede beløb og med anmodning om bindende tilsagn. Formuleringen i brevet til Vorde-Fiskbæk-Romlund sogneråd var lidt af et ultimatum. Der stillede krav om et beløb på 15.000 kr. fra kommunen, såfremt der kunne påregnes en station eller holdeplads – man var ikke engang lovet en station – og så tilføjedes det som en dårlig indpakket trussel: »Nægtes bidraget, vil det have til følge, at banen passerer kommunen, uden at der kan blive spørgsmål om en station eller holdeplads sammesteds.«

Forskellen mellem en station og en holdeplads var i anlægsudgifter, at en station kostede 27.000 kr., men en holdeplads kun det halve. I praksis betød det, at gods ved en holdeplads ikke kunne ekspederes i vognladninger. Det betød meget for eksporten af levende dyr – f.eks. grise.

Amtet var dog ikke helt glad for sin trussel – for som amtmanden skrev i et brev til sognerådsformanden i Simested lærer Gjerlev samtidig med brevet til Vorde-Fiskbæk:

»Det mest tvivlsomme er måske dog, hvorledes man skal stille sig, dersom Vorde-Fiskbæk-Romlund og Taarup-Kvols-Boris kommune nægter bidrag. Thi man kan nok true med ikke at ville anlægge nogen holdeplads i Vorde kommune, men spørgsmålet er, om ikke regeringen a.h.t. trafikken vil fordre en station eller holdeplads mellem Viborg og Ejstrup. Amtsrådets jernbaneudvalg mener iøvrigt, at kunne stole på, at De vil gøre Deres bedste for at føre sagen igennem og at De, såfremt Vorde svigter, vil søge at få bidraget fra de andre kommuner således forøget, således at der ikke bydes mindre end de forlangte 135.000 kr. til det private baneanlæg Viborg-Ålestrup.«

Men Vorde kommune svigtede ikke. Allerede den 4. okt. blev der afholdt et ekstraordinært sognerådsmøde i Fiskbæk skole – de ordinære møder plejede at blive afholdt på formandens bopæl. Men forklaringen var, at der umiddelbart efter sognerådsmødet var indkaldt til et beboermøde i skolen. Det skulle ikke gå som i Skals, hvor beboerne bagefter var utilfredse med sognerådsformandens egenrådighed. I Løvel-Pederstrup havde sognerådet også ønsket at høre, hvad en bredere kreds mente om jernbanespørgsmålet. Der var samtlige hartkornsejere, d.v.s. jordbesiddere i kommunen, blevet indkaldt til møde, inden der blev givet tilsagn om et beløb på 18.000 kr. under forudsætning af vedtagelse af en østlig linie. I Løvel mødte der ca. 60 af de større og største jordbesiddere op til fællesmødet med sognerådet. Forklaringen på at kun jordbesiddere blev indbudt til mødet i Løvel, var, at den største del af kommuneskatten blev udskrevet på jorden.

Der skulle mange forhandlinger til, inden jernbanelinien Viborg-Ålestrup fik dette forløb gennem Fiskbæk og Vorde sogne. Under forhandlingerne rykkede stationen længere og længere vestpå, indtil den blev endelig placeret på mtr. nr. 10a af Fiskbæk sogn. Kortet findes på Landsarkivet (B4 - 6588).

I Vorde nøjedes man tilsyneladende ikke hermed, men efter forhandlingsprotokollens ordlyd var alle kommunens beboere indvarslet til mødet. De var også mødt talrigt op, men vi ved ikke nøjagtigt hvor mange. Sagen blev fremlagt på mødet, og så godt som alle stemte for bidraget til banen. Iflg. Christian Pedersens lille fine skrift fra 1934 om Viborg-Ålestrup banen, var der kun to af de fremmødte, der stemte imod.¹⁰ Vi ved ikke, hvordan diskussionen er forløbet. Men beslutningen lød, at man nok ville gå ind på jernbaneudvalgets krav om 15.000 kr., men stille som betingelse, at der skulle anlægges en station ved Skive landevej, helst vest for Rogenstrup. Beboerne ville altså ikke nøjes med en holdeplads.

Men Løgstrups skæbne var stadig afhængig af vedtagelsen af den vestlige linie. Der blev afholdt et møde på Løvelbro kro mellem de interesserede kommuner den 9. okt., hvor der viste sig at være det største beløb til rådighed for den østlige linie – 119.000 kr., mod kun 102.000 kr. for den vestlige. Her vejede Hersom, Vammen og Røddings bidrag godt til. Lærer Gjerløv har formodentlig ledet mødet – i hvert fald fik han overdraget at meddele amtet resultatet herfra. Han føjede da til på brevet, at han personlig helst havde set den vestlige linie vedtaget, som iflg. hans opfattelse ville gøre størst nytte også for Viborg by. Og så tilføjede han: »Særlig gør det mig ondt for Vorde kommune, der så villigt gik ind på at yde de forlangte 15.000 kr., at baneanlægget ikke kommer denne kommune til gode. Den vestlige linie ville efter min mening have været af stor betydning for Hjarbæk og for Viborg by, da det vist ikke var aldeles udførligt at anlægge en trækbane fra Hjarbæk havn til nærmeste station.«

De flg. dage kom brevene fra de implicerede sogneråd ind til amtet med tilsagn om jernbanebidrag og krav om stationer. F.eks. ville Ulbjerg-Lynderup forhøje sit bidrag til 15.000 kr., såfremt den vestlige linie blev vedtaget og stationen blev flyttet fra Ejstrup til Skals. På mødet havde det kun budt 5.000 kr. Også Kvols stillede et større bidrag i udsigt, såfremt stationen blev placeret endnu længere vest for Rogenstrup. Til gengæld

havde Rødding-Løvel-Pederstrup tegnet private bidrag i kommunen, så man kunne meddele amtet, at der kunne ydes 24.000 kr. til den østlige linie. Der blev afholdt et nyt møde på Bygum kro den 15. okt. mellem de interesserede kommuner. Der synes nu at være en vis nervøsitet for, om det overhovedet ville lykkes at nå til enighed om linien Ålestrup-Viborg. De nordlige kommuner blev som følge heraf ængstelige for, at det skulle få indflydelse på Viborg amts bidrag til Hobro-Løgstør banen.

I denne situation stod det klart, at amtsrådet måtte træffe sin beslutning. Forud for det endelige amtsrådsmøde besluttede amtmand Skrike selv sammen med Bruun, formanden for jernbaneudvalget og ingeniør Dalberg at forhandle med hvert af de implicerede sogneråd eller to i fællesskab. Vorde-Fiskbæk-Romlund blev tilsagt til at møde på rådhuset i Viborg lørdag den 9. nov. kl. 12. Det blev forud krævet, at sognerådet var beslutningsdygtigt. På sognerådsmødet på Mølgård to dage efter mødet på rådhuset nedskrev formanden i forhandlingsprotokollen en begrundelse for, at man havde forhøjet kommunens bidrag med 2.000 kr. til 17.000 kr.: Jernbaneudvalget havde fremført, at omkostningerne blev større end først antaget, og at flere af de andre sognekommuner havde ydet større bidrag. Sognerådet anså banen for at blive til »uberegnelig gavn og nytte for kommunen«, som sognerådsformanden udtrykte det.

Viborg by måtte nødvendigvis være meget interesseret i denne bane, som den ville blive endestation for. Byrådet havde som tidligere omtalt allerede i august måned meddelt amtet, at det var villig til at ofre 125.000 kr. på baneanlægget. Men besynderligt nok indgik dette beløb ikke i de overslag, der blev foretaget af kommunerne i deres fælles forhandlinger. Her opførtes Viborg kun med 5.000 kr. Har amtet da bevidst hemmeligholdt tilsagnet fra Viborg for at presse sognekommunerne til et højere bidrag?

I den sidste strid om banens retning blandede Viborg byråd sig endelig i sagen med et brev til amtet den 14. nov. 1889.

Oprindeligt var byens tilsagn om bidrag blevet afgivet under forudsætning af en østlig linie. Men nu gik et flertal i byrådet ind for den vestlige linie over Anderslevgård, Skals og Tostrup med stationer de nævnte steder. Det er første gang Anderslevgård er nævnt i de bevarede dokumenter. Hidtil har det om denne stations placering blot heddet vest for Rogenstrup.

Grunden til at Viborg byråd ændrede opfattelse, var frygten for, at den østlige linie skulle komme til at berøre sindssygeanstaltens grund og dermed true dennes placering i Viborg. Den gamle jernbanestation i Viborg lå ved Søndersø. Selvom frygten for sindssygeanstaltens skæbne var afgørende for flertallet i byrådet, foretrak man dog også den vestlige linie, fordi denne kunne føres tæt forbi Hjarbæk og dermed få forbindelse med Limfjorden. Dette måtte efter byrådets opfattelse antages at have en ikke ringe betydning for fiskerbefolkningen. Byrådet mente også, at banen gennem den vestlige linie berørte den største del af det, der var det naturlige opland for Viborg købstad.

Dette brev fra Viborg byråd til amtet blev skrevet dagen før det afgørende møde i amtsrådet den 15. nov. 1889, hvor den endelige beslutning skulle træffes. Der var tre forslag:

1. fra Viborg vest om Nørresø, Loldrup og Rødding søer, derfra øst om Rødsø med overgang over Skals å ved Herksom og videre over Bjerregrav, Holmgård og Ugelris mod nord til Ålestrup. Længde 5,01 mil.
2. fra Viborg mod vest forbi Liseborg, Anderslevgård, over Hjarbæk fjord ved Skals åmunding over Skals og Bjerregrav og mod nord mellem Tostrup og Roum og Hvilsom. Længde 5,47 mil.
3. Den samme retning som forslag 2, blot at Bjerregrav by blev forbigået. Længde 5,34 mil.

Forslag 2 var det længste, men til gengæld var der også givet tilsagn om det største bidrag hertil, nemlig ialt 290.000 kr. – indbefattet Viborg bys bidrag. Derfor besluttede amtet på mødet den 15. nov. at søge koncession til at bygge denne linie. Den blev bevilget af Indenrigsministeriet den 28. maj 1890.

Løgstrup og jernbanen kom til at følges ad de første mange år. Derfor er dette julekort fra 1926 egentlig så karakteristisk for byen. Den skyldte dette tog sin opkomst. (Foto på Viborg lokalhistoriske arkiv).

Der indkom i sidste øjeblik et andragende fra fiskerne i Hjarbæk om at få stationen ved Anderslevgård flyttet så nær til Hjarbæk som muligt eller i hvert fald at få banelinien med en holdeplads så nær som muligt, så der kunne anlægges en trækbane derfra til Hjarbæk. Amtsrådet henviste i meget forsigtige, men velvillige vendinger sagen til besigtigelses- og ekspropriationskommissionen. Jernbanekommissariatets arkiv viser da også, at der efter afslutningen af de lokale forhandlinger blev indsendt andragender om stationer eller holdepladser ved Hjarbæk og Kølsen. Også beboerne i Romlund og på Viborg Vestermark ansøgte om en holdeplads ved Kirkebækvejen. Den eneste ændring fra de oprindelige planer på dette stykke var etableringen af holdepladsen ved Kølsen. Stationen i Løgstrup blev placeret på Anderslevgårds jord nord for Skivevej, men sandelig ikke mange meter nordpå.¹¹

Først den 14. sept. 1893 blev banen åbnet. Grunden til at det trak så længe ud, var spørgsmålet om flytningen af jernbanestationen i Viborg, og hvem der skulle betale herfor. Det var

en meget speget affære, der også endte i Rigsdagen. Bl.a. kom de militære skydebaner i Viborg og de nye langtrækkende skydevåben i vejen for jernbanen. Denne sag skal dog ikke følges nærmere.

III

Blev stationen til den uberegnelige nytte, som sognerådet forestillede sig? Hvad var egentlig dets forestillinger omkring banens nytte? Det kunne være interessant at kende sognerådsmedlemmernes tanker på dette punkt, hvilket vi desværre ikke gør. Men vi kender indholdet af mange adresser fra befolkningen i forskellige egne af landet for at opnå en jernbane netop på deres egn. Det begrundes altid med hensynet til kommunikation – også et modeord dengang, men anvendt i fysisk forstand – egnens opkomst – udviklingen af handelsmuligheder – konkurrence med andre byer på tilsvarende niveau – landbrugets interesse.¹² Men hvad kunne en jernbane tænkes at indebære for Vorde-Fiskbæk-Romlund kommune?

Landbruget var det bærende erhverv i kommunen. Det havde på denne tid gennemlevet nogle strenge år, hvor korn fra de oversøiske markeder havde udkonkurreret Danmarks traditionelle korneksport. Derfor var kvæg- og svineproduktionen blevet udbygget. Kvæget blev – inden slagterierne i slutningen af 1880'erne slog igennem – transporteret levende – ikke som i gamle dage i flokke ad Hærvejen, men med jernbane. Jernbanerne blev dermed samtidig en forudsætning for de mange slagterier, der skød op i slutningen af århundredet. Viborg fik et privat slagteri i 1897 og Ålestrup fik også sit. Jernbanen var altså nødvendig til transport af det færdige produkt. I denne sammenhæng er det også værd at bemærke, at stationsforstanderen i Løgstrup samtidig var autoriseret vejer og måler. Gri-sene kunne altså vejes og afhændes på stationspladsen.

Men for at intensivere kvæg- og svineproduktionen var det nødvendigt at tilføre foderstoffer: majs og oliekgager fra Nordamerika og Rusland. Det kunne på dette tidspunkt kun ske

Man skal være forsigtig med at spå om fremtiden! I år 1900 sagde den daværende sognerådsformand med stor vægt: »Der er kun tre huse i Løgstrup, og der bliver heller ikke flere.« Dette kort fra 1907 – taget fra Skivevejen fra vest mod øst – viser udviklingen indtil da, men stationen og kroen er ikke med på billedet. (Foto på Viborg lokalhistoriske arkiv).

gennem et udbygget jernbanenet til de egne, der ikke lå ved en havn.

Formodentlig var det sådan nogle tanker, der lå bag sognerådets beredvillighed til at ofre de mange penge. Det er ikke sikkert, det havde forestillet sig, at der skulle vokse en ny by frem. Iflg. Christian Pedersen, Rogenstrup, sagde folk på egnen på dette tidspunkt, at på dette sted kunne ingen mennesker leve. Da diskussionen i 1900 gik voldsomt i kommunen, om den nye skole skulle placeres i Rogenstrup eller Løgstrup, refererer Christian Pedersen en af kommunens mest betroede mænd for at have sagt: »Der er kun tre huse i Løgstrup og der bliver heller aldrig flere.« Iflg. festskriftet for Løgstrup og omegns andelskasse var denne mand selve sognerådsformanden.¹³

I første omgang indebar beslutningen om jernbanen for beboerne i de tre sogne, at sognerådet på mødet den 1. dec. 1890 blev nødsaget til at forhøje hartkornskatten fra 20 til 24 kr. pr.

td. hrtk. og lægge 1/3 på formue og lejlighed som det kaldtes. Altså en ganske betydelig skatteforhøjelse. Begrundelsen var ikke alene udgifterne til baneanlægget, men også de forøgede udgifter til skolevæsenet. Kommunen havde i modsætning til flertallet af kommuner i Viborg amt ingen gæld på dette tidspunkt.¹⁴ Men efter lånet af de 17.000 kr. til jernbaneanlægget fra amtet skulle kommunen forrente og afdrage 4 3/4% p.a. = 807,50 kr. De samlede udgifter for kommunen var i 1889 8.002 kr. Det blev altså en årlig udgiftsforøgelse på 10%. Dertil kom så forøgede udgifter til veje, som kommunen selv i første omgang måtte bære, hvorimod der senere var mulighed for at få vedligeholdelsesudgifterne dækket af amtet. I regnskabsåret 1895 var kommuneskatten steget til 30 kr. 75 øre pr. td. hrtk.

Sognerådet har således formodentlig ikke regnet med, at der ville opstå nogen by i Løgstrup. Spørgsmålet om udstykning i forbindelse med anlæg af en station var dog ikke fremmed for datiden. Ejeren af Korsøgaard i Simested kommune, A. Behrend, skrev i 1889 under diskussionen om banens retning til amtmand Skrike for at få stationen flyttet ca. 300 favne fra Hvam kro, så den kom til at ligge på Korsøgårds jorder. Som begrundelse angav han flg.: »De nærmest herved liggende jorder havde jeg netop påtænkt at udparcellere i mindre stykker, som liggende temmelig langt fjernet fra gården. Dette projekt ville jo imidlertid i høj grad fremmes, om det måtte føje sig så, at vedkommende station kom til at ligge på Korsøgårds jorder.« Godsejeren indrømmede åbent, »at det her gælder min personlige interesse, (hvilket) det ville være tåbeligt at lægge skjul på.« Men han ville til gengæld tilbyde fri jord til stationsbygning med tilbehør, »hvad dog muligvis kunne spille nogen rolle for et baneanlæg som dette, der vel skulle udføres så billigt som muligt.«¹⁵

Der synes ikke på samme måde at have eksisteret udstykningspekulanter i Løgstrup området fra starten. De første par udstykninger skete enkeltvis fra Anderslevgård (matr.nr. 10a).¹⁶ Men i 1901 solgte ejeren heraf, Jens Frederiksen, 6 skp. land (matr.nr. 10 n) til en værtshusholder Bomler fra Holste-

bro og entreprenør Loldrup fra Thisted i forening. Dette ret store stykke strakte sig langs Skive landevej med en østgrænse på 130 alen langs stationsvejen. Købesummen var 1455 kr. I 1903 blev entreprenøren enejer af grunden. Så vidt vides har han ikke selv taget bopæl her, men har netop videreudstykket jorden. Da han startede udstykningen i 1906 til tømrer Chr. Hansen, boede han i hvert fald stadig i Thisted. Han udstykkede 5 grunde i alt i 1906 – alle husene på vestsiden af stationsvejen.

Den største udstykker var dog købmand A.J. Ambrosius fra Skals. Han udstykkede mellem 1907 og 1917 10 grunde på stykket fra Møllen og langs Hjarbækvejen. Han havde erhvervet dette store stykke fra Løgstrups første læge Johannes Lomholt, som etablerede sig her allerede i februar 1900.¹⁷ Han måtte give op efter knap to år og blev da vikar i Skals fra 1902-04. Han beholdt grunden i Løgstrup og betalte stadig af herpå til Jens Frederiksen, Anderslevgård. Han anlagde læplantninger på sin store grund og havde en sikker tro på, at Løgstrup nok skulle blive en god by. Chr. Pedersen, Rogenstrup, citerer ham for at have sagt om byen:

»Den har en meget sund og smuk beliggenhed. Der er udsigt over Hjarbæk fjord, og en skønnere solnedgang end den, jeg har set fra mine vinduer her i Løgstrup, har jeg aldrig oplevet. Det gælder såvel ved juletid, når den glider ned bag Daugbjerg Daas, som ved Sct. Hans, når den dykker ned i Louns bredning.« Da Lomholt flyttede til København i 1904, afhændede han den store grund i Løgstrup til Ambrosius i Skals.

På sydsiden af Skivevejen, der hvor Brugsen ligger, startede udstykningen fra Snabegård (matr.nr. 6 a) senere end på nord-siden fra Anderslevgård. Enken Maren Thomasdatter udstykkede to grunde i 1903, lige inden hun selv afhændede gården. Hendes efterfølger grd. Anders Christensen solgte et par grunde i 1907 og 1908. Men i 1911 solgte han 6 tdr. land til sin svigersøn karetmager N. Chr. Nielsen Grønning for 600 kr. pr. td. land. Det var det yderste af Snabegårds jord, men må-

ske nok det mest værdifulde. Karetmager Grønning udstykkede nemlig fra 1912-18 6 grunde langs Skivevejen.

Af egentlige jordspekulanter i forbindelse med Løgstrups opståen har der således kun været de to: Loldrup i Thisted og Ambrosius i Skals. Ved jordspekulanter forstår jeg personer, der opkøber jord med det formål at udstykke den og ikke selv tager bopæl på det erhvervede. Udviklingen nåede Anderslevgård og Snabegård uden deres ejere selv havde gjort noget for at præge den. Om Grønning købte jorden i udstykningsøjemed, ved jeg ikke. Men han boede der dog selv og har formentlig drevet lidt landbrug ved siden af sin karetmagervirksomhed.

Men denne udvikling kom som omtalt ikke hurtigt. Der gik tre år, inden de første huse – udover stationsbygningerne – blev opført. Først fra år 1900 begyndte der at komme lidt fart i udviklingen.

Den første, der overhovedet så mulighederne omkring amtets jernbane, var den nye kromand i Hjarbæk, N.P. Jacobsen. Han havde i 1893 fået både krobevilling og tilladelse til at drive hokervirksomhed med salg af skibsproviant i Hjarbæk. Senere på året søgte han om tilladelse til at drive beværtning på Løgstrup station ved togtiderne – altså uden at opføre selvstændige krobygninger. Det blev afvist af politimesteren, amtsråd, amtmand og endelig af Indenrigsministeriet, der havde bevillingsretten. Men amtmand Skrike påførte sin erklæring en bemærkning om, at skulle der etableres en beværtning ved Løgstrup station, måtte det være et med tilstrækkelig staldplads forsynet krohus i nærheden af stationen.¹⁸

1 1/2 år efter søgte kromanden i Hjarbæk igen, men denne gang om at drive kroen fra en ejendom i nærheden af stationen og evt. mod at opgive kroen i Hjarbæk. Grunden til denne ansøgning, der gik direkte til Indenrigsministeriet, var formentlig, at kromanden havde hørt, at murermester Laust Espensen fra Dommerby havde planer om at erhverve en udstykning over for stationen og allerede havde ansøgt om en

krobevilling gennem amtet. Dette ville N.P. Jacobsen komme i forkøbet ved at søge ministeriet direkte. Men også ved den direkte ansøgning var sagens gang, at alle instanser måtte høres. Der synes at have været en vis uenighed mellem amtmanden og amtsrådet. Der var enighed om, at en rejsestald ved stationen var højst fornøden. Den kunne man ikke få uden at give en krobevilling. Men amtmanden var tilbøjelig til at give denne til Hjarbækkromanden, fordi han ikke mente, der kunne eksistere to kroer i kommunen. En kro ved stationen ville efter amtmandens opfattelse tage omsætningen fra Hjarbæk kro. Og det var ikke rimeligt over for kroejeren, der havde etableret sig først. Amtsrådet ville ikke støtte flytningen af Hjarbæk kro – måske fordi man ønskede en afholdskro i Løgstrup. Amtmanden stillede da et mæglingforslag, således at kroejeren fik tilladelse til at drive en filialforretning uden ud salg af spirituøse drikke ved Løgstrup station. Men amtsrådet ønskede for det første ikke at flytte Hjarbæk kro til et mere centralt sted i kommunen. Men dernæst havde hverken sognerådet eller de medlemmer af amtsrådet, der kendte N.P. Jacobsen, »den tillid til kroejeren personlighed, der er en forudsætning for at kunne stole på, at der ikke ved en af ham dreven filialbeværtning ved Løgstrup jernbane vil blive udskænket spirituøse drikke.« Denne skrivelse blev samtidig med en anbefaling af Laust Espersen sendt til Indenrigsministeriet den 15. juni 1895.¹⁹

Sagen ses ikke omtalt i sognerådsprotokollen, men det er helt tydeligt en sag for og imod alkohol. Det lykkedes altså i første omgang at fastholde Løgstrup som en tørlagt by. Bevillingen til Laust Espersen var gjort betinget af, at han inden tre måneder fik opført den til næringens drift fornødne krobygning med tilhørende rejsestald. Men det kunne muremesteren ikke nå, da han havde arbejde på Fiskbæk skole indtil 1. sept. Ligesom han også mente, at tre måneder var for kort en frist. Han fik også den ønskede udsættelse. Derefter kunne han så skrive slutseddel på 2 skp. land (matr. nr. 10 e), som han købte fra Anderslevgård. Købesummen var noget speciel. Køberen

skulle inden den 31. marts 1896 levere sælgeren frit på hans ejendom 20.000 sten fra Højslev teglværk af samme slags, som der var benyttet til Løgstrup station. De blev anslået til en værdi af 400 kr.²⁰ Endelig den 17. febr. 1896 fik Laust Espersen bevillingen til at drive »gæstgiveri, dog uden ret til salg og udskænkning af bayersk øl eller andre spirituøse drikke.«

Da må kroen altså være færdigbygget. Hvordan den da så ud, får vi en beskrivelse af, da Laust Espersen 1. febr. 1900 overdrog den til høker og vognmand Jens Jensen i Skive: »Bygningen består af et forhus indrettet til beboelse, en rejsestald og en sidebygning til denne. Med bygningen følger sammes mur- og nagelfaste tilbehør derunder kakkelovne, komfur og grubekeddel. Så er under handelen også indbefattet 20 stole, 7 borde, 4 lamper, 2 sengesteder, med dertil hørende sengeklæder stående i to gæsteværelser, en servante og to borde, to stole stående i samme værelser. En decimalvægt og butiksinventarium i den i ejendommen værende høkerbutik.« Købesummen var 10.000 kr.²¹

Den nye kroejer søgte også hurtigt om at få den attråværdige spiritusbevilling. Men sognerådet vedtog enstemmigt på sit møde den 28. juni 1900 »efter al evne at modsætte sig, at den ansøgte tilladelse bliver bevilget.« Sognerådet skulle kun udtale sig i sagen. Som begrundelse for afslaget brugte det, at der kun var 1/4 mil til Hjarbæk kro, så man kunne ikke se, der var grund til at anlægge to kroer i Vorde kommune. Desuden var der ikke langt hverken til Viborg eller Nybro kro. Ædrueligheden havde atter sejret.

Samme dag som Laust Espersen fik skøde på matr.nr. 10 e, blev der også skrevet skøde på matr. nr. 10 f, også fra Anderslevgård – der hvor Andelskassen nu ligger – for frk. Antoinette Wichmann, som i alle andre sammenhænge blev kaldt frk. Wichmann. Hun havde været husjomfru for familien Skou på Ørredgård og var søsterdatter til fru Skou. Nu i 1896 byggede hun et stort hus i Løgstrup med to lejligheder. Iflg. folketællingen 1901 boede der et ældre ægtepar – formodentlig frk. Wichmanns familie fra Thisted – i huset. Desuden boede Løg-

strups tidligere omtalte læge, Johannes Lomholt, i huset hos frk. Wichmann. Han havde som omtalt købt en stor grund nede ved stationen, men han fik aldrig endeligt skøde. Han var som ung kandidat kommet til byen i år 1900 efter embedseksamen fra Københavns Universitet vinteren 1899.²² Af købsprisen på 1700 kr. havde han kun udbetalt 50 kr. og skulle så til gengæld betale 50 kr. hver termin. Det fremgår af et vandværksinteressentskab fra 1905, at han nåede at få bygget på grunden, inden den som omtalt blev overdraget til Ambrosius i Skals.²³

Kort efter sin ankomst til Løgstrup ansøgte læge Lomholt sognerådet om godtgørelse for behandling af både alderdomsunderstøttede og fattiglemmer. Han ønskede 1 1/2 kr. for en konsultation hos lægen og 3 kr. for besøg hos patienten. Lægen tilbød endvidere at befordre sig selv mod en godtgørelse af 1 kr. for ture til Hjarbæk, Fiskbæk og Rogenstrup med tilhørende marker indtil henimod Kirkebæk. For ture til Vorde, Kjølsten, Kirkebæk, Romlund, Vesbæk samt fjernere liggende steder 1 1/2 kr. »Alt under forudsætning af, at vejret og føret tillader brug af cykle«, som den unge moderne læge skrev. Men sognerådet ville nu ikke betale for konsultationer hos lægen, men nok de tre kroner for besøg hos fattiglemmer. M.h.t. befordringsgodtgørelsen ville det imødekomme lægens ønsker. Men det krævede til hvert besøg en skriftlig anmodning til lægen fra en af sygekassens bestyrelse for sygekassemedlemmer og for de alderdomsunderstøttede fra et sognerådsmedlem. Man skulle ikke kunne rekvirere læge efter for-godtbefindende²⁴. Om det nu skyldtes de ringere betingelser, lægen kunne opnå hos sognerådet, eller at området ved århundredeskiftet var for lille til at bære egen læge, vides ikke. Men i hvert fald måtte læge Lomholt, som tidligere omtalt, give op efter 1 1/2 år og starte i Skals som vikar. Formentlig er han blevet boende i Løgstrup, for i januar 1905 blev han medlem af det tidligere omtalte vandværk. Men senere i 1905 afhændede han sin ejendom og rejste tilbage til København.

I 1903 etablerede Fiskbæk-Romlund brugsforening sig i

Løgstrup. Den var startet før århundredskiftet som en indkøbsforening fra Melgård. Men i 1903 købte den 2 skp land af Snabegård op mod Skive landevej over for Løgstrup jernbanestation, således at midten af grunden lå lige ud for indkørslen til stationen. Det var samtidig et stykke byplanlægning, for derved fik byen en fast struktur, som den har haft indtil den nye brugsforeningsbygning blev trukket tilbage fra vejen for at give plads til parkeringsplads. Prisen for grunden var 400 kr. Formanden for brugsforeningens bestyrelse var læreren i Romlund, Niels Christiansen Møller. Desuden skrev lærer Olesen i Fiskbæk og lærer Kr. Buch i Vorde under på skødet som vitterlighedsvidner²⁵. Hvorfor ville brugsen flytte til Løgstrup? Det har formentlig ikke været hensynet til de få huse i byen, men snarere stationens tiltrækningskraft. Når landboerne kom til stationen med grise eller kreaturer eller skulle hente foderstoffer hjem, så var det nemt samtidig at hente varer i brugsforeningen.

Iflg. folketællingen 1901 boede der da 60 mennesker i byen²⁶. Stationsforstander Windeballe udgjorde med sin store familie de 10. Af jernbanepersonale boede der i Vogterhuset en formand og en arbejdsmand ved banen. I skrædderens hus boede en baneportør og en landpost til leje. D.v.s. ialt tegnede jernbanen sig for 24 af Løgstrups beboere i 1901. Kroen skyldte som tidligere omtalt også banen sin eksistens. Her var der på tællingsdagen 10 personer, hvoraf de to var logerende. Af håndværkere var der i byen i 1901 en smed, en sadelmager og en skrædder.

Der havde hidtil ikke været nogen fælles vandforsyning i byen. Men i 1905 blev der dannet et interessentskab for vandforsyning af beboere ved Løgstrup station, som det betegnede sig²⁷. Både de to Løgstrupgårde, Over og Neder Løgstrup, og Anderslevgård var med. Fra kontrakten, der er dateret den 26. jan. 1905, skal citeres:

Vandet fås fra kilder på grd. Hans Frederiksens jorder (d.v.s. Neder Løgstrup), hvor en stødhævert anbringes, således at vandet gennem en ledning pumpes op i en vandbehol-

der, der bliver anbragt på grd. Jens Frederiksen jorder (d.v.s. Anderslevgård) ved skellet til den parcel, hvorpå læge Lomholts bolig ligger. Fra vandbeholderen føres vandet ad ledninger til Hans Frederiksens, Jens Frederiksens og Jens Chr. Christensens gårde og læge Lomholts bolig og ad en hovedledning under kommunevejen, fra hvilken ledning stikledninger lægges ind til de forskellige interessenter, der bor her, nemlig Jens Jensen, Karl Pedersen, Jens Rasmussen, Laurits Jacobsen, Frk. Wichmann og Søren Nielsen og Karl Knudsen, til hvis ejendom ledning føres under landevejen.

Det var også nedfældet i kontrakten, at vand fra vandværket ikke måtte benyttes til fabriksvirksomhed af nogen art. Hvis det alligevel fandt sted, var bestyrelsen berettiget til at lukke for ledningen. Generalforsamlingen skulle vælge en bestyrelse på tre medlemmer. På den første generalforsamling valgtes Hans Frederiksen, Neder Løgstrup, og Jens Frederiksen, Anderslevgård, de to gårdejere, der var mest berørt af vandledningen, og kroværten Jens Jensen.

Den næste forretningmæssige begivenhed i byen var etableringen af møllen. Møller Jens Chr. Andersen købte i 1907 af Ambrosius en stor grund med en facade på 40 alen langs stationsvejen for 600 kr., hvoraf de 300 skulle falde kontant. Samme år – 1907 – startede aktieselskabet Løgstrup forsamlingshus på en grund, det havde erhvervet for 200 kr. fra grd. Anders Christensen, Snabegård. Formanden for bestyrelsen var Kristen Peder Hollesen. I det endelige skøde blev der indsat flg. klausul: »Efter overenskomst er det en betingelse ved handelen, at der ikke må sælges eller udskænkes spirituøse drikke fra de bygninger, der er opførte eller vil blive opførte på parcellen, så længe denne ejes af forsamlingshuset. Denne bestemmelse kan dog hæves, når alle aktionærer meddele deres samtykke hertil.«²⁸ – Igen – som ved kroen – havde beboerne sikret sig mod alkoholens farer.

I 1911 blev der atter afholdt folketælling. Da var Løgstrups indbyggerantal vokset til 130 personer fordelt på 33 husstande. Stationspersonalet tegnede sig for en stationsforstander (Georg

På dette billede fornemmes det, at vi er i en stationsby. Billedet er taget fra stationen mod Brugsforeningen. Til venstre ses et hjørne af kroen og dens rejsestald. (Foto på Viborg lokalhistoriske arkiv).

Jensen) en baneformand, en portør og to postbude. Altså 5 af de 33 husstande. Byen havde fået sin bager (Anders Nielsen) og sin slagter og sin barber. Endelig var der kommet alle slags håndværkere til: snedker, to murere, smed, skrædder, karetmager, to sadelmagere, skomager, urmager, maler, træhandlere, en uddeler, en møller og så en pogeskolelærerinde, Katrine Lange, som boede i frk. Wichmanns hus. Som noget nyt var der dukket tre cementstøbere op.

Folketællingen 1916 viste, at Løgstrup var vokset meget på disse 5 år siden sidste tælling. Der var nu 229 personer fordelt på 46 husstande. Men da er de omliggende 6 landmænd også talt med – i modsætning til tidligere tællinger. Nu var stationspersonalet vokset med en stationselev og en landpost, så der nu var tre postbude. Desuden var der blevet 2 murere, to snedkere og to slagtere – hvoraf den ene var gift med en jordemoder. Frk. Wichmann var begyndt at drive håndkøbsudsalg. Pogeskolelærerinden var forsvundet. Derimod var der kommet en husflidslærer til byen. Endelig havde byen fået en høker, Mogens Jørgensen, ved siden af gæstgiverens høkeri. Der var

kommet en ny bager til byen, K.V. Såby. Stationsforstanderen var ligeledes skiftet ud. Nu hed han Thrane. Stationsforstandere syntes i det hele taget hurtigt at blive forflyttet.

Men det mest overraskende i den nye folketælling var hele 7 cementstøbere, hvoraf den ene desuden havde to andre cementstøbere i sin husstand, den anden én.

De eksisterende cementstøberier var Løgstrup cementstøberi, som cementstøber Lars Larsen i 1916 solgte til et konsortium bestående af mølleren, skrædderen og tømreren. Det var matr.nr. 10 i, k, o, ac.

I 1918 solgte Jens Frederiksen, Anderslevgård, 1/2 tdr. land mellem banen og Hjarbækvej for 1200 kr. til interessentskabet cementfabrikken »Frem«. Skødet var for køberne underskrevet af Kr. Andersen, måske identisk med slagteren Kr. Andersen, og Karl L. Kristensen, der var cementstøber.²⁹

På den modsatte side af Skivevej lå cementstøberiet »Vulkan« på matr.nr. 6 n og q, som blev handlet tre gange i 1918 til stigende priser hver gang.

I 1918 solgte Hans Frederiksen Løgstrup, Neder Løgstrup, et cementstøberi matr.nr. Løgstrupgård 1 f, som han i 1913 havde købt af Hans Christensen, Over Løgstrup. Køberen var et konsortium i byen bestående af: to slagtere, husejer Marinus Kristensen, en cementstøber, alle fra Løgstrup, og så mejeribestyrelsen i Fiskbæk Laurits Christensen. I skødet anføres flg., der kan sige noget om fabrikationen: »Med ejendommen, hvorpå der drives cementvarefabrikation, medfølger 1 tagstensmaskine med plader, 2 rørforme, 1 skorstensform, 3 verandaforme, 1 kugleform, 1 rygningstensform med 20 plader, 1 arbejdsfjedervogn, 2 trillebøere og alle andre til driften hidtil brugte værende redskaber.«³⁰

Der eksisterede altså under 1. verdenskrig i hvert fald 4 cementstøberier i Løgstrup: Løgstrup cementstøberi, Cementfabrikken »Frem«, begge på jord som oprindeligt havde tilhørt Anderslevgård. Cementstøberiet på den jord, som oprindeligt havde tilhørt Over Løgstrup. Endelig cementstøberiet »Vulkan« på den modsatte side af Skivevej.

Samtidig var den halve by engageret i cementproduktionen gennem medejerskab. I hvert fald var en række af byens næringsdrivende ved siden af deres almindelige erhverv også engageret i cementstøberi. Tiden før og under 1. verdenskrig var en økonomisk opgangstid med stort byggeri. Til byggeriet behøvedes cement. Til at producere cement kræves sand og kalk. Sand var der rigeligt af i området. Kalken kunne transporteres hertil med jernbanen. De færdige produkter kunne sendes herfra igen med jernbanen. Formodentlig var jernbanen skyld i det vældige opsving af cementfabrikation i byen.

Det er ikke sikkert og heller ikke at forvente, at sognerådet i 1889 til banens »uberegnelige gavn og nytte for kommunen« havde regnet opkomsten af en hel lille industriby. De grundlæggende erhverv var tiltrukket af banen, mens de øvrige levede af at betjene disse.

Noter

1. Aage Aagesen: Geografiske studier over jernbanerne i Danmark. 1949. s. 47 ff.
2. Rigsdagstidende, Landstinget 1888-89, sp. 1071.
3. Victor Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år, II, Kbhn. 1950.
4. jvf. note 2. Sp. 1072.
5. Lovtidende 1889, s. 156, lov nr. 54 af 12.4. 1889.
6. Viborg Amtsråds forhandlinger 1889-92 (trykte), 18.5. 1889. Der henvises generelt til disse trykte forhandlinger m.h.t. beslutninger i amtsrådet.
7. Kildematerialet til forhandlingerne mellem amtet og kommunerne findes i Landsarkivet (LA), B 4, 6584.
8. Vorde, Fiskbæk, Romlund Kommune. Forhandlingsprotokol 1882-95. 24.9.1889. Kildematerialet til forhandlinger i sognerådet er denne forhandlingsprotokol, som endnu ikke er afleveret til Landsarkivet, men stadig findes i Viborg kommunes arkiv.
9. Sparekassen i Skals. Festskrift udsendt i anledning af Sparekassens 75 års jubilæum. Viborg 1951, s. 21 ff.
10. Christian Pedersen: Viborg-Ålestrup banen 1893-1933. Dens betydning for egnen. Viborg 1934. s. 5.
11. Rigsarkivet, Jernbanekommissariatet, Journal for jernbanesager 1890-91, s. 69. Nov. 1892 noteredes, at sognepræst Krarup med flere beboere af Vorde by androg om, at der måtte bygges et vogterhus med led, hvor Viborg og Ålestrup banen skar landevejen mellem Kølsen og Vorde. Man var altså betænkt på trafikikkerheden. Samme journal 1892-94, s. 56.
12. Landstingets jernbaneudvalg modtog 13 lokale adresser om Hobro-Løgstør banens placering, som alle er interessant læsning med henblik på de forventninger og ønsker lokalbefolkningen havde til anlæggelse af en jernbane netop i deres område. De er aftrykt i Rigsdagstidende 1886-87, Tillæg B sp. 1225 ff.

13. Løgstrup og omegns Andelskasse 1926-76. Udgiven i anledning af Andelskassens 50-års jubilæum. Viborg 1976, s. 7.
14. Oversigt over Viborg amts sognekommuners indtægter og udgifter i 1889, trykt i Viborg amtsråds forhandlinger 1889-92.
15. LA B 4 – 6584, den 5. okt. 1889.
16. Den bedste oversigt over udstykningen i Løgstrup fås gennem Realregisteret til skøde- og panteprotokollerne for Fjends-Nørlyng herreder, Fiskbæk sogn. LA, B 44 – SP 79 og SP 90.
17. LA, B 44 – SP 34 s. 959 og SP 38 s. 774.
18. LA, B 4 – 5242 j.nr. B 5.
19. LA, B 4 – 5244 j.nr. B 5 i og B 5 b.
20. LA, B 44 – SP 32 s. 373.
21. LA, B 44 – SP 32 s. 513.
22. John Johnsen og Karl Dehlholm: Den danske lægestand 1901-1907, Kbhvn. 1907, s. 242.
23. Interessentskabskontrakten blev tinglyst den 14.2. 1905. LA, B 44 – SP 37 s. 719.
24. Vorde, Fiskbæk, Romlund kommune. Forhandlingsprotokol 1882-95. 20.3. 1900, jvf. note 8.
25. LA, B 44 – SP 36 s. 76. Skøde af 6.1. 1903.
26. Folketællingen 1901 opbevares på Rigsarkivet. Den er netop blevet almindelig tilgængelig.
27. Jvf. note 23.
28. LA, B 44 – SP 40 s. 1395. Skøde af 21.12. 1907.
29. LA, B 44 – SP 50 s. 1004.
30. LA, B 44 – SP 50 s. 460.

Birgit Løgstrup, f. 1941, arkivar ved landsarkivet i Viborg. Har bl.a. skrevet bogen: *Dommer og Administrator, Herredsfogden 1790-1868* (1982) og udgiver i nær fremtid: *Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsen i det 18. årh. (som disputats)*. Adresse: Jonshøjvej 4, Løgstrup, 8800 Viborg.

SMÅSTYKKER

Nogle Karup-degne

I Karups storhedstid, da den katolske institution Vor Frue Alter dominerede egnen, og helligkilden havde stor tiltrækning, har der givetvis været en eller flere degne knyttet til de kirkelige funktioner. Om disse savnes enhver oplysning, men så meget tør vist siges, at de katolske degne næppe har givet sig af med børneundervisning. Efter reformationen 1536 fulgte en nedgangsperiode, der må have været særlig alvorlig for Karup, der atter måtte indtage rollen som en fattig afsides hedelandsby. Om der i de følgende to århundreder har været nogen form for børneundervisning i Karup er ikke sandsynligt, ud over den såkaldte degnelæsning, som foregik i kirken om søndagen og enkelte hverdage og havde et rent religiøst indhold. I Karup var der ingen degn, idet denne ligesom præsten boede i Thorning, hvortil Karup var anneks.

1739-40 kom der forordninger om skoler på landet. Degnelæsningen skulle ophøre, og degnene skulle give almindelig undervisning. Det blev pålagt godsejerne at sørge for oprettelsen af skolelokaler. Karup hørte under Avnsbjerg, hvis ejer Steen Jørgensen 1745 gav en fundats, hvorefter sognets kirkesanger og skoleholder tillagdes følgende indtægt: Rug 3 tdr. 5 skp. 1¼ fjdk.; byg 1 td. 1 skp. 1 fjdk. samt 18 rdl. 2 mark 8 skilling i penge årlig. Det var næppe noget fedt embede, og det turde være et spørgsmål, hvorledes det forholdt sig med lokale til undervisningen. 1772 nævnes Niels Chr. Sangild som skoleholder. Herredsbogen fra samme år oplyser, at der i Karup var »en omløbende skoleholder formedelst sognets ringhed og beboernes adspredelse. Kun skolegang i 6 vintermåneder.« Niels Chr. Sangild havde ikke bolig, men måtte leje et stykke hyrde-

hus mod 2 rdl. årlig. Hans årlige løn var 9 a 10 skp. rug, 9 a 10 skp. byg og ca. 3 rdl 1 a 2 mark i penge. Desuden lysepenge af Karup kirke 3 rdl. 2 mark. Han skulle også oppebære tavlepenge (indsamlet i kirken ved de store højtider), »men der falder årlig lidet eller intet.« Selv om Niels Chr. Sangild yderligere fik 10-11 læs tørv årlig, kunne han ikke leve af lønnen. Han havde tabt en indtægt af Årestrup, da denne by blev inddraget under kolonierne, men fik ingen godtgørelse.

1777 tiltrådte Mikkell Nielsen som skoleholder og 1791 blev han også degn. Han fik en lang tjenestetid i Karup og har nok været velanset. I 1800 købte han af Avnsbjergs ejere en gård i Karup med htk. 1.3. 2. 1804 blev Mikkell Degn af stiftamtmand Sehested indstillet til sognefoged og lægdsmand i Karup. 1829 skrev han til den gejstlige enkekasse i Århus stift, at han nu havde siddet enkemand i 14 år og stadig betalt 4 mark sølv årlig til enkekassen. Han var nu 75 år og agtede ikke at indlade sig i ægtestand mere, hvorfor han gerne ville være fri for at betale til enkekassen. 1831 skrev biskoppen til kancelliet, at Mikkell Nielsen nu søgte afsked med pension fra skolelærerhjelpekassen, 5-6 tdr. byg efter kapitelstaksten. Ganske vist havde han en mindre aftægt af en gård, han havde ejet, men biskoppen mente dog, at Mikkell Nielsen efter hans over 50-årige tjenestetid kunne tilkomme nævnte pension, ligesom biskoppen ikke havde noget imod hans afsked fra embedet. Mikkell Nielsen var 78 år, havde været skoleholder i 54 år, degn i 40 år, så den bevilgede pension, 5 tdr. byg årlig, var velfortjent.

Jens Johansen Friis blev i 1831 degn og konstitueret som skoleholder i Karup. Om hans kvalifikationer er der ingen oplysning, men han havde efter al sandsynlighed – så lidt som sine forgængere i embedet – ingen eksamen. Den nye skoleholder og kirkesanger, der var gift, blev 1. dec. 1832 udlagt som barnefader af Sidsel Cathrine Christensdatter i Stubbjær, Bording sogn. Det var selvsagt en alvorlig situation for J.J. Friis, som »på grund af begået hor i følge kancelliets resolution var ophørt straks med at være kirkesanger og skoleholder.« Bebo-

erne i Karup bedømte dog sagen mindre strengt. Skolepatron Visti Jacobsen, skoleforstander Peder Mortensen og skoleforstander Hans Andersen i Karup skrev til biskoppen 22. febr. 1833, at de samme dato havde skrevet til kancelliet om at måtte beholde J.J. Friis »af frygt for, at det ellers skulle blive opholdt alt for længe, da vi flere gange har indstillet ansøgning til det høje Kgl. Danske Kancelli, som aldeles er blevet liggende ved hr. provst Kjærulf uden at komme til nogen nytte, ja, endog undertiden haft sine skadelige følger.« Om J.J. Friis skrives, »at det ville gå os nær, dersom vi skulle miste ham.« Kancelliet afslog ansøgningen, men J.J. Friis kunne ansættes på samme måde (konstitueres) »i en anden fraliggende egn«. Skønt afskediget fortsatte J.J. Friis som skoleholder, mens lærer Berg i Grønhøj forestod kirkesangen. Ved juletid 1833 spurgte kancelliet om grunden til, at den afskedigede stadig fungerede. Provst Kjærulf i Grønbæk, tidligere præst i Frederiks-Karup, svarede, at alle skoledirektionens bestræbelser »for at opspore og erholde et nogenledes dueligt og skikkelig subjekt« hidtil havde været forgæves. Man havde ellers ved den tid bygget nye skoler i Karup og Vallerbæk.

Søren Madsen Theilgård blev 21. april 1834 kaldet som lærer og kirkesanger. Han havde eksamen som privatist fra Lyngby seminarium og var tidligere huslærer på Høgholm ved Grenå.

Johan Asmus Daniel Feddersen var født i Eckernførde o. 1798. Han blev 1839 konstitueret som lærer og kirkesanger i Karup, »til hvilket embede ingen anden havde meldt sig.« Han var tidligere skomagersvend og havde ingen kvalifikationer til embedet, men blev dog i dette indtil han 1851 blev kaldet som lærer i Grønhøj, Frederiks sogn. »Svømning har jeg lært med færdighed i min fødeby Eckernførde. I Assens og Svendborg har jeg med gevær og våben ekserseret på militær maner ved borgerlig 2. afdeling. Ligeledes har jeg lært at danse i danseskolen. Er dette med flere legemsbevægelser gymnastik? Så har jeg lært den.« Således skrev Feddersen i 1856.

Herefter fulgte:

Laust Mikkelsen 1843-63. Jens Christensen Søndberg 1863-93. Peder Henningsen, hjælpelærer 1892-94. Just Justesen 1894-1902. Jakob Peter Wammen 1902-08. N.J. Østergård Nielsen 1908-14. Søren Kristian Pedersen 1914-55. Svend Erik Vindberg 1955-82.

Vald. Andersen

Henvisninger: Herredsbog, Lysgård herr. 1772. Lysgård herr. justitsprotokol 1791/1808. C 3-619 (La Vib.). Ejnar Poulsen: Viborg amts Degne- og skolehistorie 1957.

Øl i Viborg i 150 år – og mere til

Som i landets andre gamle købstæder har der været brygget øl i Viborg langt tilbage i tiden. Desværre er det ikke lykkedes for byens arkæologer at konstatere rester fra denne virksomhed i middelalderbebyggelsen i Sct. Pederstræde kvarteret – det kunne ellers have været morsomt, da det netop er i dette kvarter man idag finder det bryggeri her i landet, der i den længste årrække har drevet bryggerivirksomhed fra samme lokalitet – helt nøjagtigt i 150 år i Store Sct. Mikkelsgade 7.

Om ikke før, så er humleøllet kommet til Viborg med munkene, medens man længere tilbage havde klaret sig med at brygge øl med porse og andre urter som smagsstof efter gammel jysk tradition, og på landet holdt porseøllet sig længe, bl.a. fordi det var billigere at fremstille. De gamle ølsorter havde deres egne navne, som ikke altid kan gennemskues i dag – det gælder Randers Buur og det gælder Viborg Skald, et navn som efter at have været ude af brug i et par hundrede år i 1937 blev taget op igen af bryggeriet Odin for et mørkt bryg i luksusklassen. Ordet er forsøgt tolket både som »larmende munterhed« og som »maverumlen«, sidstnævnte under henvisning til lægen Holger Jacobæus' rejsedagbog fra 1670'erne (udg. 1910 s. 173), hvori står de kendte ord: *Scalda viburgensis panetrat ventrem velut ensis, rumulat in stomacho, bombilat inde cutis* (Viborg-skald gennemtrænger bugen som et sværd, rumler i maven og brummer derefter i tarmen).

Nok om det, lad os i stedet gå frem i tiden. Efter klostrenes periode var det hjemmenes og købmandsgårdenes brygning, der dominerede, og denne virksomhed holdt sig ind i dette århundrede, dog med kraftig aftagende betydning siden 1830, da teknikken begyndte at præge bryggererhvervet. Endnu i de første årtier af 1900-tallet annoncerer bl.a. Nørremølle med salg af malt til hjemmebrygning.

I Viborg bys borgerbog kan man finde en del af bryggerierhvervets udøvere omtalt fra tiden 1713 til 1860, og karakter-

ristisk nok dominerer øltapperne, da bryggerne selv var ansat hos købmændene og brændevinsbrænderne og derfor ikke havde løst selvstændigt borgerskab. Den første øltapper, der nævnes, er Carsten Christophersen Godsche, der var født i byen og tog borgerskab i 1714; i de to følgende år tog yderligere 4 øltappere borgerskab. Kort efter den store brand i 1726 nævnes i en opgørelse over byens borgerskab, at ca. 25 personer ernærede sig enten ved »liden avling og lidet øltapperi« eller ved ølsalg som bierhverv ved siden af alle mulige andre håndværk – der nævnes således både skomagere, rebslagere og en enkelt juveler, der også tappede øl, samt 5 personer, der havde bryggen og brænden (evt. kombineret med bageri) som hovederhverv. Disse 5 var ovennævnte øltapper Carsten Godsche, Christen Pedersen Basse, Jens Pedersen Vorre (borger-

skab 1724 i pindemandslavet!), Hans Jensen Frausing (borger-
skab 1724 som prokurator) og Niels Rosborgs enke. De skif-
tende erhvervsbetegnelser viser tydeligt, hvor vanskeligt det i
denne periode er at definere bryggererhvervet. Dette gør sig
også gældende i de følgende år, idet der i tiden 1729-86 ikke
tages et regulært borgerskab som ølbrygger i Viborg, og i hele
tiden 1726-1826 kun 5. En hel del bryggere skjuler sig således
stadig under andre erhvervsbetegnelser, da byen givetvis har
været selvforsynende med øl.

I 1842 tog Christen Olesen, f. i Vorre 1795 som søn af Ole
Christensen på Kølsengård, borgerskab i Viborg som spækhø-
ker, men allerede på daværende tidspunkt havde han i 10 år
brygget øl i byen som legebrygger i Store Sct. Mikkelsgade 7,
og med ham starter den kæde af bryggere, som udgør brygge-
riet Odins historie. Ejendommen, der senere blev købt for
1600 rdl., bestod af 14 fag egebindingsværk med muret gavl,
tegltag og 3 skorstene samt kobberkedel til brygningen. Om
bryggeriets kapacitet ved vi intet, men det har næppe været
noget omfattende bryggeri, og der har kun været brygget de
gængse hvidtølsorter. Christen Olesen har repræsenteret den
gamle tradition i byen med at kombinere handel, håndværk og
ølsalg. I 1847 døde Christen Olesen, af hvem der så vidt vides
ikke eksisterer noget billede, og enken Ellen Marie Madsdatter
fortsatte hvidtølsbrygningen et par år, indtil hendes datter Ma-
ren, som hun havde bragt med ind i ægteskabet med Christen
Olesen, blev gift med købmand Carsten Brodersen, der i juni
1849 tog borgerskab som brygger. Han var født i Læk i Syd-
slesvig, hvor man kendte til brygning af det moderne bayerske
øl, så bryggeriet og især lagerkældrene blev udbygget, og pro-
duktionen af dette nymodens øl sat igang. Imidlertid var kon-
kurrencen med bl.a. Jens Haubroes dampbrænderi og ølbryg-
geri og de udenbyes ølsorter, der forhandlede af byens gæst-
givere og øltappere, for voldsom, så i 1857 måtte han erklære
sig konkurs. Der fulgte nu en række omskiftelige år for bryg-
geriet, som først fik stabile forhold igen, da apoteker Th. Lili-
enskjold efter en brand på bryggeriet i 1868 erhvervede det og

lod et nyt bryghus opføre. Samtidig gav han det navnet »Bayersk og Hvidtølsbryggeriet Odin.«

I november 1868 kunne Lilienskjold annoncere ølsorterne Dobbelt Sundhedsøl, bitterøl, hvidtøl nr. 1-2 og brunøl nr. 3-4 til salg, og snart efter fulgte det bayerske øl. Sundhedsøllet, eller dobbeltøllet, som det snart blev kaldt, var en forløber for det senere meget udbredte Odin maltøl og fik på Viborg amts industri- og landbrugsudstilling 1887 tilkendt sølvmedalje. Der var ikke tale om nogen stor produktion af bayerskøl, i 1870/71 kun 800 tønder (d.v.s. ca. 1000 hl), men heller ikke de andre jyske bryggerier havde dengang noget stort salg af bayersk øl, f.eks. havde bryggerierne i Randers og Horsens, der begge var ældre som bayerskøl-bryggerier og havde et større hjemmemarked, kun en årlig produktion på 1600 tdr. og 6 andre var mindre, heriblandt det andet bayerskøl-bryggeri i Viborg, Peter Bauers bryggeri, der lå på Skolebakken, og som kun fremstillede 500 tdr. bayersk øl. Lilienskjold må betegnes som den første tekniker i Viborgs bryggerihistorie, og det har formentlig været hans tekniske dygtighed, der gjorde udslaget i konkurrencen mellem de to bryggerier, for det blev Bauer, der trak det korteste strå, og i 1873 blev han erklæret konkurs. Nogle år forsøgte han sig med et mindre bryggeri »Fremad« i Mathiasgade, hvor han fremstillede hvidtøl og aftappede og forhandlede bayerskøl fra udenbys bryggerier, men omkring 1880 flyttede han til Fjerritslev for at udnytte de gunstige konjunkturer i en opvoksende stationsby. Bryggeriet på Skolebakken var dog ikke dermed ude af sagaen, idet det blev omdannet til aktiebryggeriet »Dania«, der i de næste 20 år fortsatte som både bayersk- og hvidtølsbryggeri dog under ret omskiftelige forhold, indtil dets forpagter L.S. Larsen i 1891 også gik konkurs, og dette bryggeri dermed definitivt ophørte. Også Danias produkter havde fået tilkendt medalje på Viborg amts industri- og landbrugsudstilling.

Indenfor salgsarbejdet var Lilienskjold også gået veje, der hidtil havde været ukendt i Viborg, idet han lod en af bryggeriets kældre indrette til ølstuen »Valhalla«, hvor der blev af-

holdt musikalske soireer med souper og øludskænkning. Imidlertid døde han kun 46 år gammel i 1884, og enken var uheldig i sit valg af bestyrer på bryggeriet, så i løbet af få år kom det i en så stor gæld til to københavnske maltgrosserere, at disse i 1890 overtog bygningerne som ufyldestgørende pant. Hos den ene af disse grosserere havde en kort tid været ansat en ung brygmester, C.E. Pehrsson, udlært hos Tuborgs navnkundige brygmester Hans Bekkevold, manden der i 1880 havde brygget det første pilsnerøl i Danmark.

Den unge brygmester Pehrsson blev fra 1891 ansat som leder af bryggeriet Odin, hvor han i 1897 kunne tage et nyt bryghus i brug, og da bryggeriet i 1899 blev omdannet til aktieselskab, var han selvskreven som direktør. På dette tidspunkt var pilsnerøllet begyndt også i provinsen at fortrænge det mørke tunge lagerøl, og straks efter at det nye bryghus var

taget i brug, sendte Pehrsson da også sin Viborg-pilsner på markedet. I årene efter ølskattens indførelse i 1891 dukkede mange nye ølsorter op på markedet i et forsøg på at omgå skattelovens bestemmelser. Fra Odin var der f.eks. tale om en overgæret pilsner og en »Stjerne-øl«, som kunne drikkes af afholdsfolk, men de blev aldrig populære for længere tid. Det var således pilsneren og de traditionelle ølsorter, incl. dobbelt-øl og maltøl, der dannede basis for en udvidelse af Odin i 1903, hvor bryggeriets anden dampmaskine blev installeret – den første havde i 1885 afløst den hidtidige gasmotor på 34 HK. Årene under og efter første verdenskrig var vanskelige for landets bryggerier, som fik pålagt talrige restriktioner, og nu blev også det kraftige overgærede øl (som maltøllet) belagt med skat (skatteklasser II), men inden Pehrsson døde i 1923, havde han dog fået gennemført en udvidelse af lagerkældrene, indført maskinaftapning og i 1920 installeret et nyt brygværk. Det skal også nævnes, at man i 1910 optog fabrikation af mineralvand.

Med til billedet af ølbrygningens historie i Viborg hører også de to små hvidtølsbryggerier, som overlevede til begyndelsen af dette århundrede. Damms bryggeri blev i 1901 overtaget af C. G. Krogh, som samme år introducerede juleøllet på flaske i byen, og blandt hvis andre produkter kan nævnes klosterøl og skibsøl. Dette bryggeri blev nedlagt i 1906. A. Tafdrups bryggeri var oprindeligt mindre end Damms, men klarede sig bedre og bukkede først under for de vanskelige forhold under verdenskrigen. Det blev nedlagt i 1917. Odin var nu eneproducent på ølmarkedet, og de to små mineralvandsfabrikker (von Spreckelsens fabrik »Sct. Kjeld« og Johansen og Sørensens mineralvandsfabrik) kunne ikke true bryggeriet. Nu var det konkurrencen med de store københavnske bryggerier, der blev afgørende for vækstbetingelserne, selvom Odin koncentrerede sig om et lokalt marked. Der havde i begyndelsen af århundredet været tale om at danne en provinssammenslutning for at dæmme op for den københavnske indflydelse, og Odins aktieandel og overtagelsessum var fastlagt, da Landmandsbanen og Privatbanken, der stod bag forsøget, gav op.

Medens Pehrsson hører til de store skikkelser i Odins historie, var det begrænset, hvad efterfølgeren fik gennemført, og snart begyndte en nedgangsperiode. Det skal dog nævnes, at man i 1926 gik over til crown-cork, hvilket populært udtrykt vil sige, at propperne i ølflaskerne blev afløst af metalkapsler med korkindlæg.

Det næste hovedafsnit i Odins historie begynder i 1938, da Carl Mordhorst blev direktør. Han var søn af direktøren for det tidligere Aktiebryggeri i Holstebro, f. 1894 og uddannet som cand.pharm. 1923. Han supplerede uddannelsen som brygmester i Horsens 7 år og på Island 2 år, hvorfra han via Maribo kom til Viborg som brygmester i en betrængt situation på bryggeriet. Der skal ikke gåes i detaljer med den seneste udvikling, men med Carl Mordhorst som direktør – og i en årrække med borgmester A. Philipsen som bestyrelsesformand – lykkedes det at stabilisere bryggeriets stilling, samtidig med at familien sikrede sig aktiemajoriteten. Et indtryk af de gennemførte moderniseringer og rationaliseringer giver det, at der fra 1920'erne til 1980 skete en tidobling af produktionen pr. mand på bryggeriet (fra ca. 60.000 flasker til 550.000 flasker). I 1967 blev Carl Mordhorst afløst af sønnen Stefan Mordhorst som direktør, en stilling han stadig beklæder i 1982, selvom bryggeriet har undergået store administrative ændringer. I 1976 nåede Odins omsætning sit højdepunkt med 16 mill. flasker, og selvom omsætningen målt i kroner og øre steg, var der tale om et reelt fald målt i varer. Konkurrencen mellem de store københavnske bryggerier og Faxe Bryggeri var blevet skærpet, de små bryggerier kom i klemme, og der skete en lang række fusioneringer og bryggerinedlæggelser. Det blev Faxe-gruppen, der i 1978 overtog aktiemajoriteten i Odin for godt 4 mill. kroner, og de mange småaktionærer, der hidtil hvert år havde deltaget i den populære generalforsamlingsmiddag, kunne nu indkassere 1375 kr. for hver 50 kroners aktie. En del valgte at investere nogle af pengene i Faxeaktier, men langt fra alle. Bryggeriet var foreløbig reddet fra at få samme skæbne som så mange andre provinsbryggerier i de seneste 25 år.

Udviklingen i den viborgensiske ølbrygnings historie adskiller sig ikke på væsentlige punkter fra det mønster, som kan tegnes for mange provinsbyer, men det er endnu for tidligt at vurdere, hvordan udviklingen vil forme sig i de kommende år.

Det skal dog bemærkes, at den jubilæumsøl – Viborg pilsner – som blev markedsført i anledning af 150-års jubilæet, og som bliver solgt som lavprispilsner i hele landet, har været en så stor succes, at Odin er det jyske bryggeri, der for øjeblikket har den næststørste markedsandel.

Hans H. Worsøe

Kilder: Der er bl.a. benyttet følgende trykte kilder: Dansk bryggerstat bd. 2, 1935, s. 433-445. Fakta om Faxe nr. 20, 28 og 29, 1979-82. A. Vejen Andersen: Skolebakken som bryggeri, Viborgbladet 13.9.1978. Hans H. Worsøe: Da pilsnerøllet kom til Jylland, Brygmesteren aug. 1981 s. 261-69.

Viborg litteratur 1981-82

Alstrup, Orla & Skougaard, Harald: – da dansken sprang soldat: glimt fra forsvarrets historie [Kbh.], 1980, 96 s., ill. (Dansk album). S. 45-48, ill.: Soldat i Viborg omkring århundredskiftet.

Borberg, Jytte: Før og efter branden (i: Bedre byer at bo i. En debatbog om byfornyelse. Red. af Frits Larsen og Line Schmidt-Madsen. Kbh., 1981. S. 30-38).

Brutto-konsekvenser af netto – en belysning af konsekvenserne for den eksisterende detailhandel, kunder, beskæftigelse og bydelen, hvis et netto marked etableres i Gravene i Viborg/Leif Hansen ... et al.; Afdelingen for Byplanlægning, Kommune- og Regionplanlinien, Arkitektskolen i Århus. – Århus: Arkitektskolen i Århus, 1981. – 69,4 sider & 3 bilag, heraf 2 foldede kort: ill.

Ege, Gerty: Erindringer fra et langt liv: Gerty Margrethe Howard Grøns levnedsløb/begyndt af hendes moder den 11. november 1892. – Kbh. Krohn, 1981 – 100 sider: ill. Side 17-50, ill.: Familien. Handler bl.a. om tiden i Viborg.

Egeberg, Klaus: De mindre bysamfund i Viborg kommune: en registrant over bygnings- og miljømæssige tilstande 1979/udarbejdet af Klaus Egeberg, Peter Seeberg, Kim Skovgaard; udgivet af Viborg Stiftsmuseum for Viborg Byråds Byplanudvalg. – Viborg: Viborg Byråds Byplanudvalg, 1980. – 107 sider: ill. & 1 kort i lomme.

Fra Viborg Amt. Bind 46, 1981. Indhold: Christian Jacobsen: Gudenåcentralen – planer og virkelighed. Poul Himmer: Et dåbsfad i Hornbæk kirke, Sønderlyng herred. Vald. Andersen: Jens Christensen Halkjær. En degneskabne i dokumenter. Henrik Denman: Ukendt sølvbryllupsdigt af St. St. Blicher. A. Vejen Andersen: Et historisk feltpræste-udstyr. F.S. Grove-Stephensen: Brev fra en præst. Viborg-litteratur. Anmeldelser. Samfundet siden sidst. Beretning fra lokalhistoriske arkiver.

Gregersen, Ulla Brita: Ung og gammel i samarbejde 1982. 6 sider, ill.

Jenkins, Buck: Viborg Cathedral/text and photos: Buck Jenkins. – Bromma: SAS, 1981. – 3 sider: ill.

Knudsen, Niels Kristian, f. 1914: Erindringer fra barndom og ungdom og 38 års tjeneste i politiet. – Viborg: Eget Forlag, 1982. – 19 blade.

Komplot:/redaktion m.m.: Jan Høst Hansen. – Viborg: Komplot, Schrap, 1975-1980. 106 blade: ill. Anmeldelse og programmer vedrørende Komplot-gruppens arbejde 1975-1980.

Kristensen, Hans Krøngaard og Vellev, Jens: En ikke ringe ære for byen (om de nyeste byarkæologiske udgravninger i Viborg). Skalk 1982 nr. 5 s. 3-8.

Kristensen, Laust: Kvols kirke. – Kvols: Kvols menighedsråd, 1981. – 22 sider: ill.

Kristensen, Laust, f. 1925: Tårup Skytteforening gennem 113 år: 1957 – 25 år – 1982. – Løgstrup: Tårup Skytteforening, 1982. – 22 sider: ill.

Krogh, Jobs.: 60 år på landevejen: en hilsen fra PAN BUS I/S: i anledning af jubilæet den 17. december 1981. – Viborg 1981. – 16 sider: ill.

Lilholt, Arne: Den gamle Vagt: erhvervenes og håndværkets hus i Viborg. – Viborg: Viborg Erhvervsråd og Håndværksrådet, 1982. – 44 sider: ill.

Lilholt, Arne: Kan De huske -: små skitser til erindring om folk, der var med til at præge livet i Viborg. – Viborg: Viborg Lions Club, 1980-81. – 2 bind: ill. Oprindelig skrevet til offentliggørelse i Viborg Nyt.

Lilholt, Arne: Mere om de viborg typografer: udgivet i anledning af 100-års-jubilæet i Viborg-afdelingen, Dansk Typografforbund 1. oktober 1981. – Viborg: Special-Trykkeriet, 1981. 54 sider: ill.

Matthiessen, Hugo: Hærvejen: en tusindaarig Vej fra Viborg til Danevirke. 3. oplag med efterskrift af Peter Seeberg. Gyldendal, 1981.

Reenberg, Tøger: Poetiske Skrifter: en julehilsen fra Viborg Stiftsmuseum. Viborg: Hans Vingaards Officin: Mogens Brynjolf, 1981. – 4,8 sider: ill. Håndsat genoptryk med snit af: Gudrun Ørberg, Bodil Aaen, Laust Enemark, Preben Hansen, Preben Lynggard. 5 lejlighedsdigte med titlerne: Daglige Forretninger. Børnene. Muskat. Til Oberste Werner Parsberg. Foraarsjagt.

Stavnsbjerg, Helge: Det regionale tværfaglige samarbejde i Viborg amt 1976-1981. – Skive: LO Viborg Amt, Fællesorganisationernes Samvirke, 1981. – 64 sider: ill.

Vejen Andersen, A.: Danmarks ældste jægerklub -. (Dansk Jagt 1981, nr. 1, s. 30-32, ill.) Om Viborg Jagtselskabs 100 års jubilæum.

Vejen Andersen, A.: Prinsens Livregiments fanehistorie. – Kbh.: Zac, 1981. – 103 sider: ill.

Vellew, Jens: Viborg Domkirke: artikler fra tidsskriftet Skalk. – Højbjerg: Hikuin, 1981. – 31 sider: ill.

Viborg (amtskommune). Amtsrådet: Forslag til regionplan for Viborg amtskommune 1980-1992/udarbejdet af Viborg Amtsråd, forvaltningerne i Viborg Amtskommune; med bistand af Peter Bredsdorffs Tegnestue ApS. – Viborg: Viborg Amtsråd, 1980. – 120 sider: ill. & 3 kortbilag (i lomme).

--

Redegørelse. – 1980. – 145 sider: ill. Litteraturlister: side 144-145. – Godkendelsesskrivelse med bilag fra miljøministeriet af 15. marts 1982. – 1982. – 30 blade.

Viborg (amtskommune). Fredningskontoret: Fredninger i Viborg amt/udarbejdet af korttegnere Britta Ernst og teknisk assistent Ove Knudsen. – Viborg: Viborg Amtskommune, 1981. – 29 sider: ill.

Viborg (amtskommune). Fredningskontoret: Registrering af kirkernes omgivelser. – Viborg: Viborg amtskommune, 1981.

Viborg (amtskommune): Sammenfattende redegørelse: udbygningsplaner for det sociale og visse sundhedsmæssige områder 1982-87. – Viborg: Viborg Amtskommune, 1982. – 163 sider. Del 1, side 1-27: Sammenfattende redegørelse af kommunernes udbygningsplaner 1982-87. Del 2: Social- og sundhedspolitisk debatoplæg.

Viborg. Byrådet: Boligområde i Hald Ege. – Viborg: Viborg Kommune, 1981. – Forskellig paginering & 7 kort + tillæg nr. 14 til § 15 rammerne: ill. – (Lokalplan; nr. 33): Vedtaget af Viborg byråd, den 3. februar 1981.

Viborg. Byrådet: Et boligområde i Løgstrup by. – Viborg: Viborg Kommune, 1978. – 12 sider, 6 bilag, heraf 1 foldet kort. – (Lokalplan; nr. 8). Vedtaget af Viborg Byråd d: 5-9-1978. – Tillæg nr. 1. – 1982. – 5 sider + bilag 7-8. Vedtaget af Viborg Byråd d: 16-2-1982.

Viborg. Byrådet: Regulativ for benyttelse af gågader i Viborg Kommune. – Viborg: Viborg Kommune, 1981. – 6 sider.

Viborg. Byrådet: Viborg kommunes landsbyer: besigtelsestur 1981. – Viborg: Viborg kommune, 1981. – 49 blade: ill. & 1 foldet kort i lomme.

Viborg. Byrådet: Viborg Sygehus Vest. – Viborg: Viborg kommune, 1980: – Forskellig paginering & 2 foldede kort. – (Lokalplan; nr. 39). Vedtaget af Viborg byråd d: 19-8-1980. Blad 1-2 & 1 kort: Tillæg nr. 18 til § 15 rammerne.

Viborg kommune i tal. 1981. 171 s.

Viborg Centralbibliotek. Årsberetning. – Viborg. 1981.

Viborg Landstings dombøger 1618 A, B og C/udgivet af Landsarkivet for Nørrejylland; ved Poul Rasmussen 1981.

Viborg Stifts Årbog 1981. Indhold: Biskop Johs. W. Jacobsen: Indfatningens betydning. Fra Viborg stift 1981. Stiftamtmand Fl. Martensen-Larsen: Stiftsøvrigheden og stiftamtmanden. Professor, dr. theol. Børge Diderichsen: Tilbageblik på særuddannelsen. Arkitekt Poul Brøgger: Kirkerestaurering – set gennem arkitektens briller. Arkitekt Kjeld Maltha: Kirkernes omgivelser. Gert Alsted og Peder Juul: Beskyttelsen af Viborg stifts kirker i Ringkjøbing amt. Birgit Als Hansen og Morten Aaman Sørensen: Kirkerne i Testrup. Soldaterhjemseleder Arne A. Johansen: Hvad nu? – Jeg er blevet valgt til menighedsrådet. Viborg Stift. Navne og noter. Viborg Stiftsfonds regnskab for 1980.

Vonge Nielsen, Per: Rapport til Viborg amtskommune vedrørende Hald Sø – sømodel/Sagsbehandlere: Per Vonge Nielsen, Leo Larsen. – Hørsholm: Vandkvalitetsinstituttet, 1981. – 90 sider: ill.

Worsøe, Eiler: Skovene ved Hald før og nu. – Århus: Naturhistorisk Museum, 1981. – 10 sider: ill. Litteraturhenvisninger. Udsnit af: Flora og Fauna, årgang 87, 4. hæfte, side 63-72.

Årsskrift/Bjergsnæsskolen. – Viborg: 1981.

Samfundet siden sidst

Formandens beretning for året 1981 ved Historisk Samfund for Viborg Amts generalforsamling i Sortebrødrehus den 15. apr. 1982, kl. 19.30.

Året 1981 har på de fleste måder ikke adskilt sig væsentligt fra tidligere år, idet vi har opretholdt og videreført tidligere års aktiviteter således:

1) Møder. Vi begyndte 12. marts på Hald Hovedgård, og i fællesskab med Hald Hovedgård indbød vi til et møde, hvor forfatteren Ebbe Reich skulle tale om og ud fra sin bog om mordet på Erik Glipping. Desværre må vi sige, at mødet blev en sådan publikumssucces, at det sprængte lokalerammerne fuldstændigt og mange måtte gå forgæves. Om selve foredraget skal jeg blot sige, at det blev – som ventet – en meget interessant redegørelse for Ebbe Reichs mening med sit historiske forfatterskab, fremført levende og formfuldendt. Vi fik ikke meget nyt om Erik Glippings skæbne.

Generalforsamlingen 9. april havde dr. phil. Jørgen Hæstrup som taler, og han gav os en meget spændende skildring af et næsten glemt, og nok for de fleste helt ukendt hjørne af Danmarks og Vesteuropas historie i 1930'erne: den jødiske ind- og udvandring fra Danmark i 1930'erne. I tillæg fik vi en redegørelse for selve historien bag dette arbejde, som dels gav os indblik i historikerens møjsommelige indsamlings- og sorteringsarbejde, men dels også hans held, som i dette tilfælde har været ganske usædvanligt. Der skulle være en bog om emnet på trapperne.

Sidst i november holdt lektor Bente Alver, Bergen, et foredrag om heksetroen. Foredraget førte os ikke blot i kontakt med nogle af fortidens hekseprocesser, men det stillede også spørgsmålet om, hvad hekse egentlig var og hvad der fremkaldte og fremkalder dem. Bente Alvers svar herpå var meget inciterende og overraskende.

Desværre måtte vi konstatere, at deltagelsen ved dette møde, og ved vores forårsmøde i år, begge på Østre skole, var alt for beskedne, og jeg vil da gerne stille forsamlingen det spørgsmål, om det har noget med tidspunkt, sted eller emne at gøre.

2) Sommerudflugten gik i 1981 til Testrup nyrestaurerede kirke, hvor man under istandsættelsen fandt rester af en gammel romansk kirke under den nuværende gotiske. Videre til jernalderbopladsen ved Østerbølle, hvor Marianne Bro-Jørgensen fortalte om de spændende fund fra den brandhærgede landsby. Derfra til Hessel herregårdsmuseum, inden vi sluttede af med kaffe i Hvalpsund. Som altid stor deltagelse.

I december havde vi en mindre ekskursion til vikingeudstillingen på Moesgård, hvor vi fik et lille foredrag om de nyeste ting indenfor vikingetidsforskningen, inden vi besøgte den meget spændende og gode udstilling.

3) I december udgav vi samtidig med årbogen Christian Jacobsens bog om Gudenåen. Bogen er sat sammen af hovedartiklerne i årbøgerne 1980 og 81, og efter hvad vi kan se i dag synes den at blive en salgssucces.

Vi kan desværre ikke kalde vores årbog i år nogen succes, idet den rent trykkemæssigt fremtræder i en skikkelse, som både redaktion og bestyrelse meget må beklage, og den har fået os til at tage det skridt, at næste årbog bliver trykt et andet sted.

4) Jeg skal slutte med at sige samfundets medlemmer tak for opslutning bag de fleste af foreningens arrangementer og samtidig med at jeg også må sige bestyrelsen tak for et godt arbejde i 1981 skal jeg særligt nævne Hans Worsøe som af gode grunde ikke er med i aften og som også trækker sig ud af bestyrelsen nu. Hans arbejde i bestyrelsen og redaktionen har altid været ført med stor omhu og interesse, og vi kan kun misunde sønderjyderne, at de har fået ham tilbage igen.

Den 2. april 1982 døde fhv. apoteker *O. Løye* i en alder af 89 år. Løye var formand for Historisk Samfund i årene 1957-69, og i denne årbogs årgang 1970 s. 7-8 blev der bragt et portræt og en omtale af hans virksomhed.

Driftsregnskab for perioden 1/1-31/12 1981

INDTÆGTER:

Overført fra 1980			19.868.71
Kontingent	34.382.00		
Bogsalg	19.022.70		
Annoncer	5.612.00		
Renter	1.742.71		
Moms	2.937.00		
DHF	594.00		
Tilskud:			
Viborg kommune	9.000		
Viborg amt	1.666		
Kulturministeriet	4.500	15.166.00	79.456.41
			99.325.12

UDGIFTER:

Trykkeri	62.955.80		
Honorarer	3.421.50		
Moms	1.128.00		
Porto	5.442.70		
Møder	2.835.60		
Tryksager	2.494.22		
Diverse	1.937.94		
Kontingent SLA	1.257.00	81.472.76	
Overført til næste år:			
Kontant	1.813.35		
Giro	761.57		
Bank	15.277.44	17.852.36	
			99.325.12

Viborg, den 31. marts 1982

Undertegnede revisorer har dags dato revideret regnskabet for perioden 1/1-31/12 1981. Kassebeholdningen var tilstede, Giro- og bankbeholdning afstemt.

Finn Bertel

Henning Skov

Beretning fra lokalhistoriske arkiver

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg

Af udadvendte aktiviteter har arkivet i året 1982 bl.a. deltaget i en foredragsrække om Løgstrup og omegn. Foredragene blev fulgt op af en udstilling i relation til foredragene. Udstillingen, der var arrangeret i sparekassen SDS afdeling i Løgstrup, vakte stor interesse blandt egnens befolkning.

Arkivet var også medarrangør af udstillingen Bogen i 500 år, som blev vist i Stiftsmuseet her sidst på sommeren.

Der har i det forløbne år været en stadig stigende interesse og besøg af skoleelever og lærere fra byens skoler. Et resultat af, at skolerne har indført lokalhistorie i undervisningen.

Tilvækstprotokollen viser, at der i året har været 45 afleveringer af arkivalier til arkivet, hvoriblandt kan nævnes forhandlingsprotokol m.v. fra Viborgegnens Kartoffelkogningsforening og en levnedbeskrivelse af landinspektør Gotlieb Henrich Wesenberg.

Registrering af negativsamlingen, som arkivet fik overdraget for 2 år siden, er nu ved Svend Cleemanns foranstaltning næsten tilendebragt.

Arkivet har med Arne Lilholts død mistet en skattet og vanskelig erstattelig medhjælper.

A. Vejen Andersen

MØLDRUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIVER

Kommunekontoret, Nørregade 15, 9632 Møltrup

Arkivet har fortsat haft mange besøgende, der dels har »forsket« i arkivet og dels bidraget med arkivalier. Arkivet har deltaget i xerokampagnen og hjemtaget bl.a. kirkebøger, folketællinger, godsarkiver m.m. og disse arkivenheder har været et godt »trækplaster.«

Udstillinger:

Hovedarkivet: 25. jan.-6. febr. udstilledes: »På spor af vore aner« – en udstilling om slægtsforskningens mål og midler, udarbejdet af Danmarks biblioteksforening. Den var godt besøgt af bl.a. de lokale arkivgrupper, samt af kursushold fra Nørager og Skive.

Ulbjerg: 3.-4. april: Lokalhistorisk udstilling arrangeret af Ulbjerg-Lynderup lokalhistoriske forening. Der vistes slægtsmateriale fra vinterens kursus, provst Marcussens prædikener, biavlsudstilling m.m.

Aflevering: Der blev afleveret et lignende antal arkivalier som sidste år (50 enheder), hertil kommer fra landsarkivet i Viborg: kirkebøger, folketællinger, fæste- og skiftesager, jordebøger fra kommunens 3 godser, brand- og taksationsprotokoller, samt bispearkivmateriale.

Fotografering: I arkivet findes ca. 900 sort-hvide fotos, hvortil kommer 200 dias. Fotosamlingen nyordnes sognevis, så den bliver mere publikumsrettet. Arkivet har indkøbt udstyr, så det selv forestår billedfremstilling.

Besøgstal: Dette har været arkivets hidtil bedste med i alt 300 besøgende, takket være omtalte udstilling og de hjemtagne arkivalier, klassebesøg fra Skals skole, samt af arkivforeningen i Ålestrup.

Personale: Militærnægter Tage Fonslet hjemsendtes 23/10. I arbejdet på hovedarkivet deltager: Nanna Kofod, Karl Rind, Søren Gade, Margrethe Sørensens, samt arkivudvalgsmedlemmer, der desuden forestår lokale arkivgrupper.

Publikationer: »Nyheder i lokalhistorisk arkiv.« En oversigt over modtagne arkivalier.

»Gårdhistorie.« – spørgeskema til brug i lokale arkivgrupper ved gårdundersøgelser.

Kurser: Undertegnede deltog i SLA's kursus: Kommunale arkivalier, 19.-21. febr. på Klarskovgård, samt i bestyrelsesmøder i Viborg amts lokalhistoriske forening. Har i vinterens løb undervist på slægts- og lokalhistoriske kurser i Skals, Nørager og Skive.

Christian N. Hansen

BJERRINGBRO KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIV

Bjerringbro bibliotek, Realskolevej 12, 8850 Bjerringbro

Arkivet har i årets løb modtaget godt et halvt hundrede større og mindre afleveringer, hvoraf – foruden person- og gårdarkiver – kan fremhæves et ret stort forretningsarkiv og tillige arkiver fra nedlagte andelsforetagender. Desuden er modtaget to anselige familiebildedarkiver, ligesom 150 dias af bygninger og særlig nybygninger fra Bjerringbro kommune i 70'erne er erhvervet.

I dette år har den løbende gårdhistorie omfattet Højbjerg og Elsborg sogne, og Bjerringbro lokalhistoriske Arkiv udgiver i løbet af efteråret bog nr. 2 med titlen »Fra Bjerringbro Kommune«.

Det er planlagt, at der skal vælges sognerepræsentanter, hvilket tilsigter at give arkivet dækning af lokale områder i hele storkommunen.

H. Petersen

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KARUP KOMMUNE

Østergade 23, 7470 Karup J

Gennem det forløbne år har der været god aktivitet indenfor arkivets arbejdsområde – det være sig både omkring det opsøgende arbejde blandt kommunens befolkning og det mere administrative arbejde indenfor arkivets fire vægge.

Det opsøgende arbejde er vel nok det, som hos kommunens befolkning siger mest om, hvad arkivet står for, og det er undertiden helt utroligt, hvad der kan findes i folks gemmer – ofte i hjem, hvor det allermindst måtte ventes. For at støtte de hjem, som har stillet billedmateriale til rådighed som lån til

affotografering eller som foræring, har arkivet aftalt med Viborg Nyt/Sct. Mathias Posten, Midtjyllands Avis og Uge-Avisen, Kjellerup, at de tre blade bringer lokalhistoriske billeder, når der er plads ledig dertil. Til gengæld er arkivet så forpligtet til at have et passende antal billeder på lager hos hvert af bladene. Det begyndte som et eksperiment, men resultatet er så positivt, at der ikke er tanke om at standse. Hvert billede omtales som en appel til befolkningen om at medvirke ved identifikation af bygninger eller personer, og reaktionerne er mange.

En i 1981 gennemført lokal kampagne efter næringsbreve og forretningsarkiver gav et godt resultat og reddede mange næringsbreve fra tilintetgørelse, men endnu, næsten ved slutningen af 1982, opleves der reaktioner, hvor der dukker »glemte« næringsbreve op. Sådanne reaktioner synes at slå fast, at også lokale kampagner kan være berettiget.

Xero-kampagnen på Landsarkivet gav et næsten overvældende resultat for Karups vedkommende, og arkivet råder nu over kopier af alle tilgængelige kirkebøger fra Karup og Frederiks sogne samt af alt tilgængeligt materiale på Landsarkivet vedrørende de tyske kolonister (kartoffeltyskerne).

Det største problem er – og vedbliver nok at være – at få materialet registreret. Opgaven synes uoverkommelig. Alene billedarkivet omfatter nu næsten 8000 negativer og lige så mange billeder.

Et flere år gammelt ønske fra politisk side om at få indrettet en læsestue i arkivets bygning er endnu en gang udsat »til næste år« på grund af pengeknaphed, men der er da i årets løb blevet råd til den daglige drift samt til en fotokopimaskine.

Arkivets leder, Arendt Nielsen, er fortsat eneste personale, og ansættelsen er fortsat fuldtids.

Arendt Nielsen

LOKALHISTORISK ARKIV, Ålestrup

Da arkivet endnu mangler lokaler kører vi på vågeblus, hvad indsamling, arkivering og projekter angår.

I samarbejde med et oplysningsforbund har der været arrangeret 2 slægtsforskningskurser, og det samarbejde fortsættes i den kommende sæson med en foredragsrække på 6 foredrag med lokalhistoriske emner.

Alle 9 sognes kirkebøger op til 1981 er købt i fotokopi og indbundet, klar til brug i kommende arkivlokaler.

Afholdt årsmøde med foredrag om »De Rinds Herreds Knaber« ved genealog Anton Blaabjerg, Viborg. Ved årsmødet var arrangeret en udstilling med bl.a. gamle fotos, dokumenter, kort og enkelte foreningsprotokoller.

I kommunale byggeplaner indgår også et projekt, hvor arkivet får tildelt et lokale på ca. 90 m² – påregnes færdiggjort i 1984.

P. Gade

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HVORSLEV KOMMUNE

Søndergade 2, 8881 Thorsø

Pr. 1. april 1981 har arkivet været åbent for besøg og vi har i det store og hele været tilfreds med besøget. Der har været i gennemsnit 2 personer pr. åbningsdag. Åbningstiden er onsdage fra 15.30-17.30.

Den største samlede aflevering i 1981 var Sdr. Vinge andelsmejeri, i hvert fald hvad vægt angår, i alt ca. 200 kg. Der er registreret i alt 46 nye arkiver i 1981. Enkelte medarbejdere har deltaget i kurser på amtsplan foranlediget af SLA.

Arkivet har i året modtaget et tilskud fra Hammel Sparekasse.

Kampagnen omkring arkivalier beroende på Landsarkivet er fortsat i 1982, og herfra er modtaget ca. 10.000 kopisider med fæsteprotokoller og skifter, således at der nu er noget at gå til i forbindelse med slægtseftersøgningen.

Kr. Boje Pedersen

LOKALHISTORISK ARKIV FOR TJELE KOMMUNE

Søgården, Vingevej 12, 8833 Ørum Sdr.

Året har været præget af fortsat vækst på alle områder i såvel indsamling som besøgsantal, der er steget meget i året.

Arkivet har haft flere udstillinger i kommunen. Der har været flere foreninger på besøg her i arkivet, hvor der hver gang blev lavet en speciel udstilling, der passede til formålet, i særlig grad billeder og andre udvalgte emner samt forevisning af film.

Jeg har også haft billedudstilling i egnens sparekasser. Det blev en stor succes. Et udvalg fra Landbrugsministeriet, der har været på besøg på Statens Forsøgsgård i Foulum, havde ved samme lejlighed ønsket at se Tjele-Filmen fra området derude (de arkæologiske-udgravninger i Foulum), som jeg viste for dem her på arkivet.

Erik Esbensen

»Historisk Samfund for Viborg Amt«

har siden samfundets stiftelse i 1928 udsendt 47 bind af årbogen »*Fra Viborg Amt*«. Mange årgange er udsolgte, men resterende bind kan leveres til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

[1]	1930-54, pr. årgang	6 kr. (9 kr.)
[2]	1955-63, pr. årgang	10 (15 kr.)
[2]	1964-72, pr. årgang	25 kr. (30 kr.)
[4]	1974-77, pr. årgang	35 kr. (45 kr.)
[5]	1978	45 kr. (85 kr.)
[6]	1979-81	45 kr. (75 kr.)

Resterende årbøger sælges under ét for en pris af 350 kr. + moms til medlemmer (ikke-medlemmer 600 kr. + moms).

Samfundet har herudover – oftest i stedet for et bind af årbogen – udgivet eller medvirket ved udgivelsen af en række vægtige særpublikationer, af hvilke dog flere er udsolgt, og andre kun haves i *meget begrænset rest-oplag*. De sælges til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medl. i parentes):

[7]	Viborg Amts Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1947	Udsolgt
[8]	Viborg Katedralskoles historie. Af Carl E. Jørgensen. Indb. særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1959-60. 174 sider, rigt illustreret	25 kr. (35 kr.)
[9]	P. G. Lindhardt. Brevvexling mellem biskopperne J. Swane og Frederik Nielsen. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1962. 30 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[10]	Billeder af Viborg amts forhistorie. 1966. 160 sider, rigt ill. Ved køb af mindst 5 eksemplarer: kr. 12,00 pr. eksemplar, portofrit fremsendt uanset medlemskab.	16 kr. (24 kr.)
[11]	Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Fotos: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. 2. udgave, 1966. 94 sider, rigt illustreret	Udsolgt
[12]	Niels Friis: Viborg Domkirkes orgel 1570-1966. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1967. 40 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[13]	Hans Øllgaard: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805-1830. 105 sider, illustreret. 1968	9,50kr.(15 kr.)
[14]	Nr. Tulstrup-dagbogen. Ved Jens Holmgaard. Udg. i samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Sælges kun til medlemmer	40 kr.
[15]	Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839. Fotografisk optryk. 228 sider	25 kr. (32,50)
[16]	Viborgs brand 1726 v. Hans H. Wørsøe og Paul G. Ørberg. 88 sider	25 kr.
[17]	W. Møllerup: Adel, by og borger. Træk af bylivet i Viborg i 1700-tallet. 95 sider, illustreret. 1976	20 kr. (30 kr.)
[18]	Rentekammerets farvetrykte kort vedr. amtsinddelingen 1793, 2 stk., 38×26 cm, ufalsede	35 kr.
[19]	Chr. Jacobsen: Gudenå – fiskeri, pramfart, kraftværk	65 kr. (85 kr.)

Historisk Samfund for Viborg Amt

støttes i sit arbejde af følgende:

Andelsbanken, Viborg afdeling

E Bindstouw, Lysgaard

Bryggeriet Thor, Randers

Fona, Viborg

Galsgårds Farvehandel, Viborg

Bent Gildsig, farvehandel, Viborg

Handelsbanken i Viborg

Hansen og Nielsen K/S, Viborg

Jacobi, kontoretablering, Viborg

Jydsk Boghandel, Viborg

Kjær's Boghandel

J. N. Kjærsgaards Tømmerhandel A/S, Viborg

Løveapoteket, Viborg

Midtjydsk Frøhandel, Viborg

Nordjyllands revisionskontor, Viborg

»Odin« A/S, Viborg

Pan Buslinier, Viborg

A. Røn Petersen, smedearbejde, Viborg

Anders Petersen, farvehandler, Viborg

Privatbanken for Viborg og Omegn

Sct. Mathias Apotek, Viborg

Schous Boghandel, Viborg

Schumanns Herremagasin, Viborg

Sparekassen SDS

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Svaneapoteket, Viborg

Viborg Mejeri

Viborg Blikkenslageri, v. Westergaard & Bak

Viborg Rejsebureau, Viborg

Viborg Stifts Folkeblad

HANSEN og NIELSEN K/S*
Snedkermestre

Absalonsvej – Viborg – Tlf. 62 17 11

SPECIAL-TRYKKERIET VIBORG A-S

Gørtlervej 7 . Viborg . Telefon 62 40 33

Fotosats . Reproduktion . Offset

Spørg

SPAREKASSEN **sds**

så har du et problem mindre

*ih, de er
så flinke - hos*

FONA

RESERVERET

HANDELSBANKEN

altid med i billedet

JYDSK BOGHANDEL

G. E. C. Gad

Sct. Mathiasgade 25 - Tlf. 62 09 99
8800 Viborg

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

Alt smedearbejde udføres

A. RØN PETERSEN
Falkevej 9 - 8800 Viborg
Telefon (06) 62 06 77

RESERVERET

RESERVERET

Tojet får vi i

DE KAN REGNE MED OS

**- Pilsneren
du ikke kun
drikker for tørst.**

VIBORG MEJERI

Dannebrogsgade 2 - Viborg - Tlf. (06) 62 58 66

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravenc 18

Viborg

kjaer's
boghandel

boghandel/ antikvariat

Sct. Mathiasgade 29 . Telefon 61 39 00

Viborg

VIBORG REJSEBUREAU APS

Dumpen 23

Tlf. *62 43 11

Viborg

Hjemstavnsmuseet

E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

Blichervej 40 - 8800 Viborg

Telefon (06) 66 75 79

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 62 62 47

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. *62 58 77

PRIVATbanken

Viborg Afdeling

Sankt Mathiasgade 15 - 8800 Viborg - Tlf. (06) 62 26 00

**FARVELAND
BYGGEMARKED
INDUSTRIAFD.**

ANDERS PETERSEN

Farvervej 7
Vestervangvej 18

JACOBI

Ringvejen - Viborg

Telefon 62 40 00

NR
REVISION

Nordjyllands Revisionskontor A/S
STATSAUTORISERED E REVISORER
Ringvejen . 8800 Viborg . Tlf. (06) 61 18 11

BENT GILDSIG

MIDTJYSK **FRØ** HANDEL
VIBORG

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

*

Svaneapoteket

Viborg

*

Løveapoteket

Viborg

*

Sct. Mathias Apotek

Viborg

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet 1928 og har til formål:

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet »dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup*, *Christen Andersens Dagbog*, *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839*, *Viborgs brand 1726* og *Chr. Jacobsen: Gudenå*.

Kontingent er p.t. 50,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen, hvis pris i boghandelen er 75,00 kr.

Medlemmerne kan til favørpris erhverve ældre årgange og en række andre publikationer.

